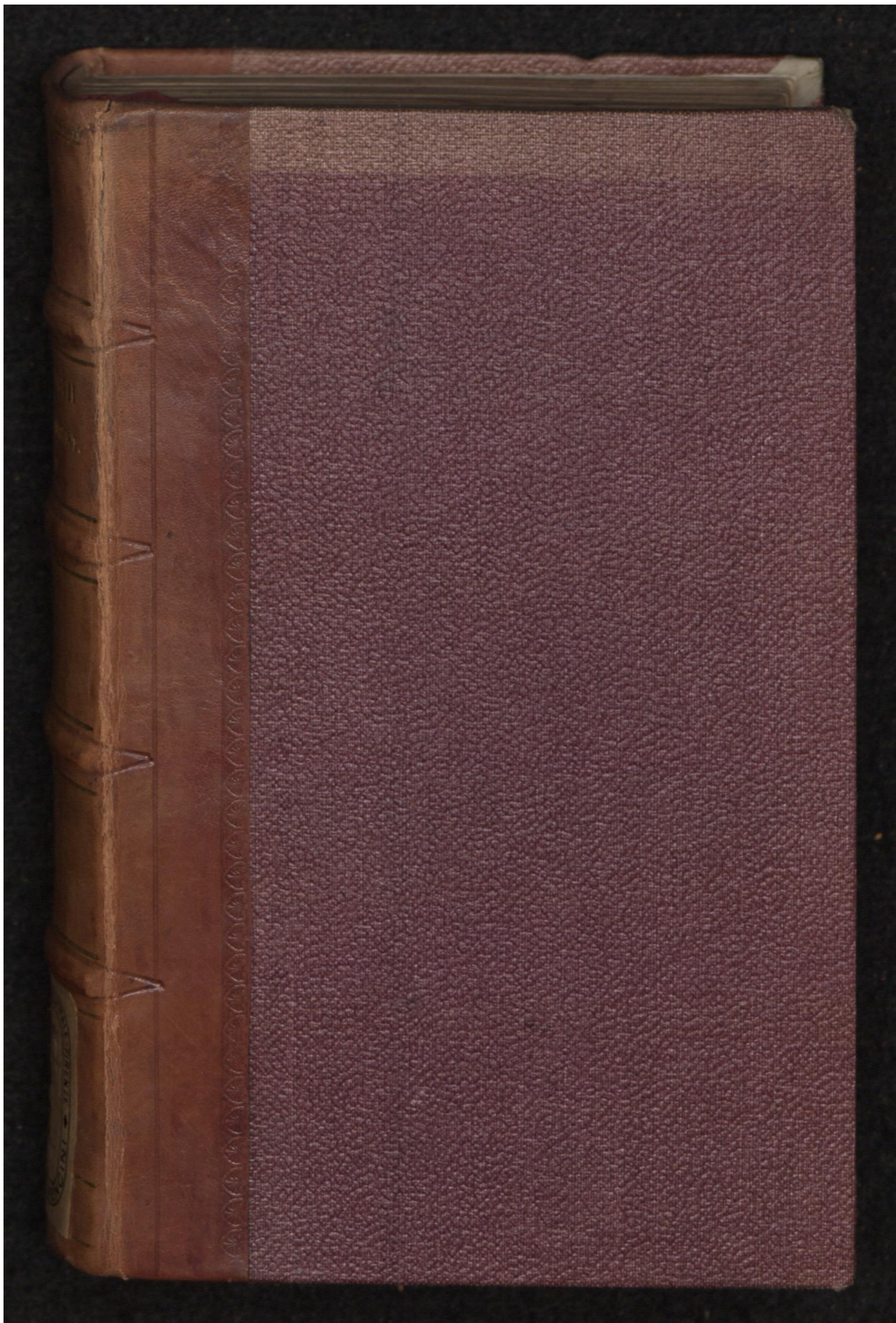
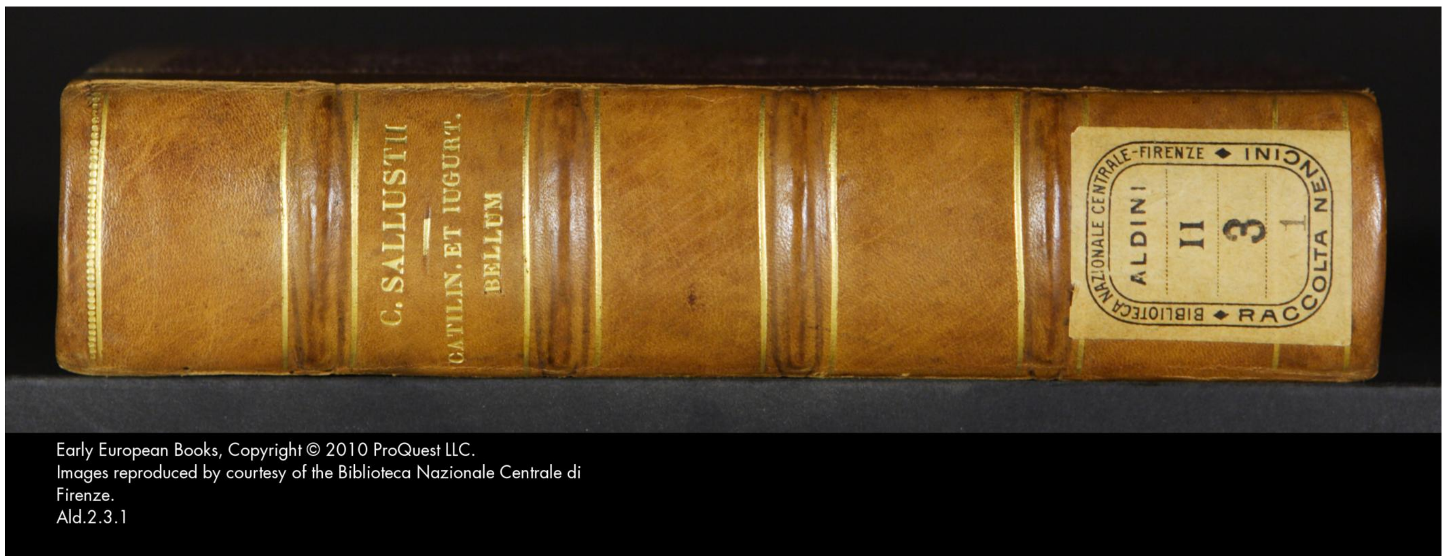
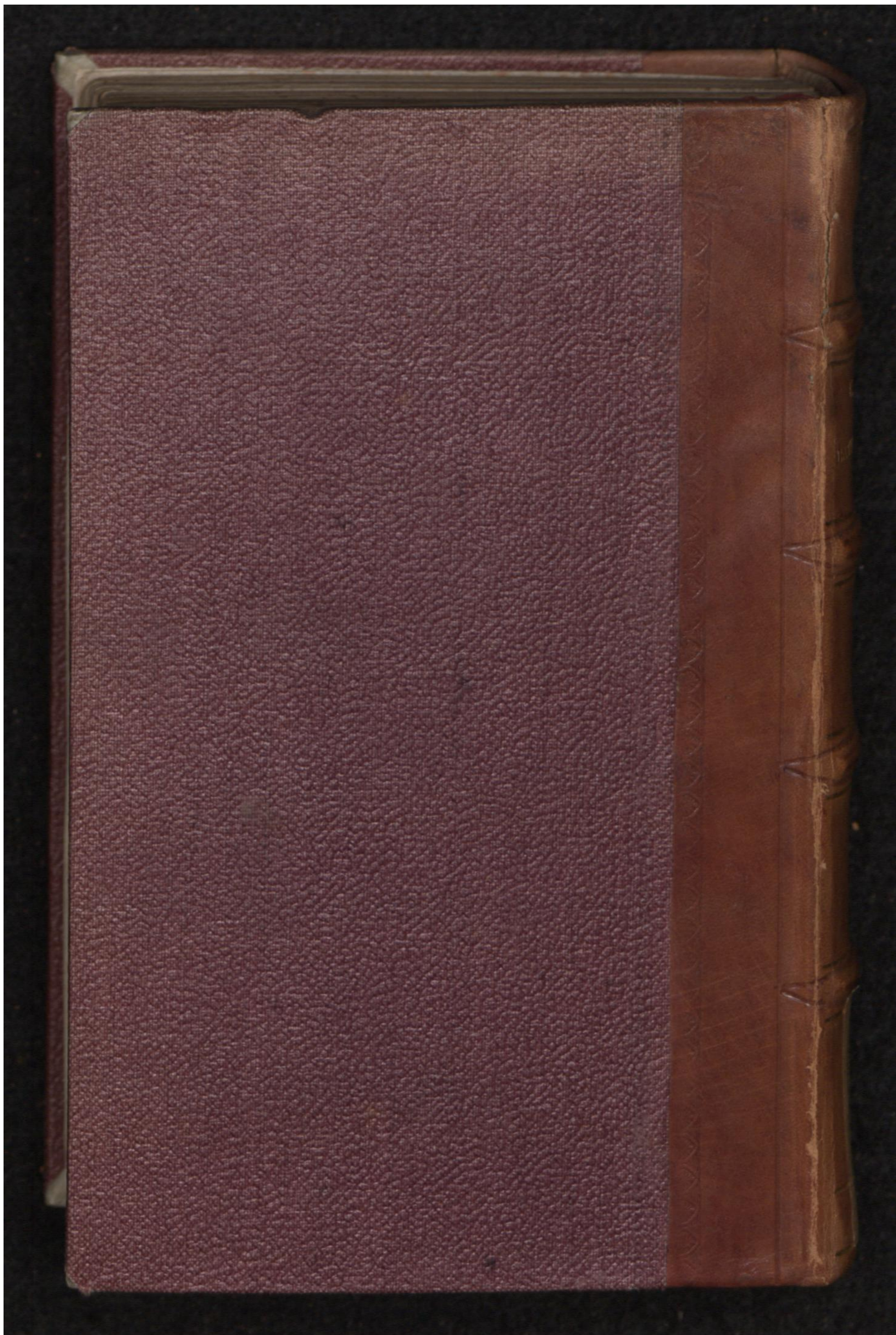

C. SALLUSTII
CATILIN. ET IUGURT.
BELLUM
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
II
3
1

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
ALDINI
II
3
1
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

Esemplare in Carta grave.

C. SALLVSTII. CRISPI
CONIVRATIO. CATILINAE
ET. BELLVM. IVGVRTHINVM

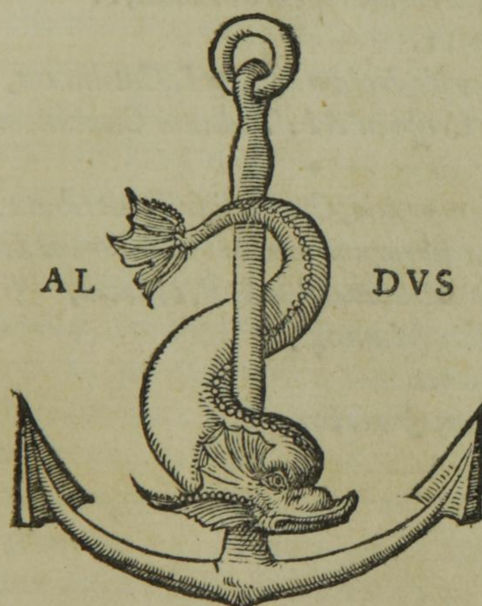
FRAGMENTA

eiusdem historiarum, e scriptorib. antiquis ab Aldo Manutio, Paulli F. collecta.

SCHOLIA. ALDI. MANVTII

Index, rerum & verbor. memorabilium.

ALDVS. MANVTIVS. PAVLLI. F. A. N

VENETIIS, CIↃ. D. LXVII

INDEX . EORVM . QVAE IN . HOC . LIBRO CONTINENTVR

C. SALLVSTII. CRISPI DE . CONIVRATIONE L. SERGII. CATILINAE

OMNES homines, qui ſeſe ſtudent praeſtare ceteris animantibus, ſumma ope niti decet, ne uitam ſilentio tranſeant, ueluti pecora; quae Natura prona, atque uentri obedientia finxit. ſed noſtra omnis uis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſeruitio magis utimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune eſt. quo mihi rectius eſſe uidetur, ingenij, quam uirium, opibus gloriam quaerere, &, quoniam uita ipſa, qua fruimur, breuis eſt, memoriam noſtri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formae gloria fluxa, atq. fragilis eſt; uirtus clara, aeternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, ui ne corporis, an uirtute animi, res magis militaris procederet. nam & prius, quam incipias, conſulto, &, ubi conſulueris, mature facto opus eſt. ita utrumq. per ſe indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuerſi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tum uita hominum ſine cupiditate agitabatur: ſua cuiq. ſatis placebant. poſtea uero quam in Aſia Cyrus, in Graecia Lacedaemonij, & Athenienſes

coepere urbes,atq.nationes ſubigere;libidinem dominandi,cauſſam belli habere;maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atq. negotijs compertum eſt, in bello plurimum ingenium poſſe. quod ſi regum, atq. imperatorum animi uirtus in pace ita,ut in bello, ualeret: aequalius, atq. conſtantius ſeſe res humanae haberent; neq. aliud alio ferri, neq. mutari, ac miſceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artib. retinetur, quib. initio partum eſt. uerum, ubi pro labore deſidia, pro continentia, & aequitate libido, atq. ſuperbia inuaſere; fortuna ſimul cum morib. immutatur. ita imperium ſemper ad optimum quemq. a minus bono transfertur. quae homines arant, nauigant, aedificant, uirtuti omnia parent.ſed multi mortales,dediti uentri,atq. ſomno,indocti,incultique,uitam ſicuti peregrinantes tranſiere. quib. profecto contra naturam corpus uoluptati,anima oneri fuit.eorum ego uitam mortemq. iuxta aeſtimo: quoniam de utraq. ſiletur. uerum enimuero is mihi uiuere demum, atq. frui anima uidetur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. ſed in magna copia rerum, aliud alij natura iter oſtendit. pulchrum eſt,bene facere reip. etiam bene dicere, haud abſurdum eſt. uel pace, uel bello clarum fieri licet. & qui fecere,& qui facta aliorum ſcripſere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haud-

quaquam

quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & a-
ctorem rerum; tamen in primis arduum uide-
tur, res geſtas ſcribere; primum, quod facta di-
ctis ſunt exaequanda: dehinc, quia plerique,
quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & in-
uidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atq.
gloria bonorum memores; quae ſibi quiſq. faci
lia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, uel
uti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentu-
lus initio, ſicuti plerique, a ſtudio ad remp. la-
tus ſum: ibiq. mihi multa aduerſa fuere. nam
pro pudore, pro abſtinentia, pro uirtute, au-
dacia, largitio, auaritia uigebant. quae tam-
etſi animus aſpernabatur, inſolens malarum
artium: tamen inter tanta uitia imbecilla aetas,
ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum
ab reliquis malis morib. diſſentirem, nihilo
minus honoris cupido eadem, quae ceteros, fa-
ma, atq. inuidia uexabat. igitur, ubi animus
ex multis miſerijs, atq. periculis requieuit, &
mihi reliquam aetatem a rep. procul habendam
decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atq.
deſidia bonum otium conterere: neq. uero, a-
grum colendo, aut uenando, ſeruilib. officiis
intentum aetatem agere; ſed, a quo incepto, ſtu-
dioq. me ambitio mala detinuerat, eodem regreſ
ſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, ut quaeq.
memoria digna uidebantur, perſcribere; eo ma-
gis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reip. ani-
mus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione

quam uerisſime potero, paucis abſoluam. nam id facinus in primis ego memorabile exiſtimo, ſceleris, atq. periculi nouitate. de cuius hominis morib. pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam. L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui & animi, & corporis, ſed ingenio malo, prauoque. huic ab adoleſcentia bella inteſtina, caedes, rapinae, diſcordia ciuilis grata fuere: ibiq. iuuentutem ſuam exercuit. corpus patiens inediae, algoris, uigiliae, ſupra quam cuiquam credibile eſt. animus audax, ſubdolus, uarius, cuiuslibet rei ſimulator, ac diſsimulator, alieni appetens, ſui profuſus, ardens in cupiditatibus. ſatis loquentiae, ſapientiae parum. uaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. hunc, poſt dominationem L. Sullae, libido maxima inuaſerat reip. capiundae: neque, id quib. modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. agitabatur magis magisq. in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia ſcelerum: quae utraq. his artib. auxerat, quas ſupra memoraui. incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores: quos peſsima, ac diuerſa inter ſe mala, luxuria, atq. auaritia, uexabant. Res ipſa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi, militiaeque, quo modo remp. habuerint, quantamq. reliquerint, utque, paullatim immutata, ex pulcherrima,

cherrim a,

cherrima,& optima, pesſima, ac flagitioſisſima, facta ſit, diſſerere. Vrbem Romam, ſicuti ergo accepi, condidere, atq. habuere initio Troiani; qui, Aenea duce profugi, incertis ſedib. uagabantur; cumq. his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum, atq. ſolutum. hi, poſtquam in una moenia conuenere, diſpari genere, disſimili lingua, alius alio more uiuentes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatisq. pollens uidebatur; ſicuti pleraq. mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populiq. finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. nam ceteri, metu perculſi, a periculis aberant. at Romani, domi, militiaeq. intenti, feſtinare, parare; alius alium hortari; hoſtib. obuiam ire; libertatem, patriam, parentesq. armis protegere. poſt, ubi pericula uirtute populerant, ſociis, atq. amicis auxilia portabant; magisq. dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quib. corpus annis infirmum, ingenium ſapientia ualidum erat, reip. conſultabant. hi, uel aetate, uel curae ſimilitudine, Patres appellabantur. poſt, ubi regium imperium, quod initio conſeruandae libertatis, atq. augendae reip. fuerat, in ſuperbiam, dominationemq. conuertit; immutato more, annua

imperia, binos imperatores ſibi fecere. eo modo minime poſſe putabant per licentiam inſoleſce re animum humanum. Sed ea tempeſtate coepe re ſe quiſq. magis extollere, magisq. ingenium in promptu habere. nam regib. boni, quam ma- li, ſuſpectiores ſunt: ſemperq. his aliena uirtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memo- ratu eſt, adepta libertate, quantum breui creue- rit. tanta cupido gloriae inceſſerat. Iamprimum iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem uſu militiam diſcebat: magisq. in decoris armis, & militarib. equis, quam in ſcor- tis, atq. conuiuijs, libidinem habebant. igitur ta lib. uiris non labor inſolitus, non locus ullus aſ- per, aut arduus erat, non armatus hoſtis formi- doloſus: uirtus omnia domuerat. ſed gloriae maximum certamen inter ipſos erat. ſic ſe quiſ- que hoſtem ferire, murum adſcendere, conſpi- ci, dum tale facinus faceret, properabat. eas di- uitias, eam bonam famam, magnamq. nobilita tem putabant. laudis auidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honeſtas uo lebant. Memorare poſſem, quib. in locis ma- ximas hoſtium copias populus R. parua manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnan- do ceperit; ni ea res longius nos ab incepto tra- heret. ſed profecto Fortuna in omni re do- minatur. ea res cunctas ex libidine magis, quam ex uero, celebrat, obſcuratque. Athenien- ſium res geſtae, ſicuti ego exiſtimo, ſatis am-

plae,

plae, magnificaeq. fuere; uerum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur: ſed, quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tanta habetur, quantum uerbis ea potuere extollere praeclara ingenia. at populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentisſimus quiſque negotioſus maxime erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optimus quiſq. facere, quam dicere, ſua ab aliis bene facta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiaeq. boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq. apud eos non legib. magis, quam natura, ualebat. iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtib. exercebant: ciues cum ciuib. de uirtute certabant. in ſupplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duab. his artibus, audacia in bello; ubi pax euenerat, aequitate, ſeque, remq. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta haec habeo; quod in bello ſaepius uindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant, quiq. tardius reuocati proelio exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi, loco cedere auſi erant; in pace uero, quod beneficijs magis, quam metu, imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoſcere, quam perſequi, malebant. Sed, ubi labore, atq. iuſtitia reſp. creuit; reges

magni bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui subacti; Carthago, aemula imperii Romani, ab stirpe interijt; cuncta maria, terraeq. patebant: saeuire fortuna, ac miscere omnia coepit. qui labores, pericula, dubias, atq. asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri miseriaeq. fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. namq. auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo, aestimare; magisq. uultum, quam ingenium, bonum habere. haec primo paullatim crescere, interdum uindicari. post, ubi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata; imperium, ex iustissimo, atq. optimo, crudele, intolerandumq. factum. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignauus aeq. sibi exoptant. sed ille uera nititur uia: huic quia bonae artes desunt, dolis, atq. fallaciis contendit. auaritia pecuniae studium habet: quam nemo sapiens concupiuit. ea, quasi uenenis malis imbuta, corpus, animumq. uirilem effeminat; semper

infinita,

infinita, insatiabilis est; neq. copia, neq. inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neq. modum, neq. modestiam uictores habere; foeda, crudeliaq. in ciues facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose, nimisq. liberaliter, habuerat. loca amoena, uoluptaria facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa caelata mirari, ea priuatim, ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent. postquam diuitiae honori esse coeperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci coepit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atq. auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atq. humana promiscua; nil pensi, neq. moderati habere. Operaepretium est, cum domos, atq. uillas cognoueris, in urbium modum aedificatas, uisere templa deorum, quae nostri maiores,

reli-

religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant; neq. uictis quidquam, praeter iniuriae licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quae fortissimi uiri uictores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quae, nisi iis, qui uidere, nemini credibilia sunt; a priuatis complurib. subuersos montes, maria constructa esse? quib. mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiae. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeae, ceteriq. cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi caussa, terra, mariq. omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famem, non sitim, neq. frigus, neq. lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. haec iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus, imbutus malis artibus, haud facile libidinib. carebat: eo profusius omnib. modis quaestui, atq. sumptui deditus erat. In tanta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atq. facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicumq. impudicus, adulter, ganeo, manu, uentre, pene bona patria dissipauerat; quiq. alienum aes grande conflauerat,

rat, quo flagitium, aut facinus redimeret;prae-
terea, omnes undiq. parricidae,ſacrilegi,conui
cti iudicijs,aut pro factis iudicium timentes;ad
hoc,quos manus, atq. lingua periurio, aut ciui-
li ſanguine alebat; poſtremo, omnes, quos fla-
gitium,egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi
Catilinae proximi, familiaresq. erant. quod ſi
quis etiam a culpa uacuus in amicitiam eius in-
ciderat; quotidiano uſu, atq. illecebris, facile
par,ſimilisq. ceteris efficiebatur.ſed maxime a-
doleſcentium familiaritates appetebat. eorum
animi molles,& aetate fluxi, dolis haud difficul
ter capiebantur.nam,ut cuiusq. ſtudium ex ae-
tate flagrabat, alijs ſcorta praebere; alijs canes,
atq. equos mercari; poſtremo neq. ſumptui,
neq. modeſtiae ſuae parcere, dum illos obno-
xios, fidosq. ſibi faceret. Scio fuiſſe non nul-
los, qui ita exiſtimarent; iuuentutem,quae do-
mum Catilinae frequentabat, parum honeſte
pudicitiam habuiſſe. ſed ex alijs reb. magis,
quam quod cuiquam id compertum foret, haec
fama ualebat. Iamprimum adoleſcens Catilina
multa nefanda ſtupra fecerat cum uirgine nobi
li, cum ſacerdote Veſtae, & alia huiuſcemodi
contra ius, fasque. poſtremo, captus amore
Aureliae Oreſtillae, cuius praeter formam ni-
hil umquam bonus laudauit; quod ea nubere il
li dubitabat, timens priuignum adultum aeta-
te; pro certo creditur,necato filio, uacuam do-
mum ſceleſtis nuptijs feciſſe. quae quidem res

mihi

mihi in primis uidetur caussa fuisse facinoris maturandi. namq. animus impurus, dijs, hominibusq. infestus, neq. uigilijs, neq. quietib. seda ri poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color eius exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, uultuq. uaecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atq. pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atq. crudelis erat. His amicis, socijsq. confisus Catilina; simul quod aes alienum per omnes terras ingens erat; & quod pleriq. Sullani milites, largius suo usi, rapinarum & uictoriae ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendae reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus; tutae, tranquillaeq. res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinae erant. igitur circiter KAL. Iun. L. Caesare, & C. Figulo cos. primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna praemia coniurationis docere.

docere. ubi ſatis explorata ſunt, quae uoluit; in unum omnes conuocat, quib. maxima neceſsitudo, & plurimum audaciae inerat. eo conuenere ſenatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſsius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullae, Seruii filii; L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Beſtia, Q. Curius; praeterea, ex equeſtri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex colonijs, & municipijs, domi nobiles. erant praeterea complures paullo occultius conſilij huiuſce participes nobiles: quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſsitudo. ceterum iuuentus pleraque, ſed maxime nobilium, Catilinae inceptis fauebat. quib. in otio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent, M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilii fuiſſe: quia Cn. Pompeius, inuiſus ipſi, magnum exercitum ductabat, cuiuſuis opes uoluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi coniuratio ualuiſſet, facile apud eos ſe principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quib. Catilina fuit. de qua, quam uerisſime potero, dicam. L. Tullo, Man. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sulla, deſignati conſules, legib. ambitus interrogati, poenas dederant. poſt paullo Catilina, pecuniarum repetundarum

reus

reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intralegitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atq. mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipsi, fascib. correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispaniasmittere. Ea re cognita, rursus in nonas Febr. consilium caedis transtulerunt. iam tum non consulib. modo, sed plerisq. senatorib. perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe foedum hominem a rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitib. Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alii autem, equites

illos,

illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq. clientes, uoluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoraui, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abditam partem aedium secedit; atq. ibi, omnib. arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit. Ni uirtus, fidesq. uestra satis spectata mihi foret: nequidquam opportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manib. frustra fuissent: neq. ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed, quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq. mihi; eo animus ausus est maximum, atq. pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quae mihi, bona, malaq. esse intellexi. nam, idem uelle, atq. idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae condicio uitae futura sit, nisi nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atq. ditionem concesit, semper illis reges, tetrarchae uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes,

strenui,

ſtrenui,boni,nobiles,atq. ignobiles,uulgus fuimus,ſine gratia,ſine auctoritate,ijs obnoxij,quibus, ſi reſp. ualeret, formidini eſſemus. itaq. omnis gratia, potentia,honos,diuitiae apud illos ſunt,aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula,repulſas, iudicia,egeſtatem. quae quouſq. tandem patiemini o fortiſsimi uiri?nonne emori per uirtutem praeſtat, quam uitam miſeram, atq. inhoneſtam,ubi alienae ſuperbiae ludibrio fueris,per dedecus amittere? uerum enimuero, pro deum atq. hominum fidem, uictoria in manu nobis eſt.uiget aetas: animus ualet. contra illis,annis,atq. diuitiis,omnia conſenuerunt. tantummodo incepto opus eſt: cetera res expediet. etenim quis mortalium,cui uirile ingenium eſt, tolerare poteſt, illis diuitias ſuperare, quas profundant in exſtruendo mari, & montib. coaequandis;nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe?illos binas,aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nuſquam ullum eſſe? cum tabulas, ſigna, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; poſtremo omnib. modis pecuniam trahunt, uexant; tamen ſumma libidine diuitias ſuas uincere nequeunt. at nobis eſt domi inopia,foris aes alienum, mala res, ſpes multo aſperior. deniq. quid reliqui habemus, praeter miſeram animam? Quin igitur expergiſcimini?en illa,illa, quam ſaepe optaſtis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea

omnia

COLLEGIO. ROMANO SOCIETATIS . IESV

ALDVS . MANVTIVS PAVLLI . F

FATEBOR, quod res eſt, contuli me ad Vrbem ſuperiore anno, uocatus a patre, libentiſsime. cupiebam ſcilicet ea praeſens intueri, quae ſaepe legeram, & in iiſdem locis ueſtigium imprimere, ubi ſedes clarorum uirorum, ac domicilia, fuiſſe cognoueram. ac me quidem hic permulta delectarunt ex ueterib. monumentis, quae uel excellentium artificum ingenia, uel mores, aut eruditionem, ſuperior. tempor. declarant: ſed neq. marmoreum ullum, aeneum ue ſimulacrum, neq. ſeptem collium adſpectus, neq. auguſta illa Capitolii facies tantam animo meo iucunditatem, admirationem ue, attulit, quantam Collegii ueſtri dignitas, & ordo: in quo nihil ad inenem uoluptatem, aut ad breuem uſum, omnia uidi ad aeternum ſolidae gloriae fructum, ad certam animorum ſalutem, inſtituta. itaq. concurſus ad uos quotidie maiores fiunt. nec dubitandum uidetur; cum uobis in iſta tam nobili diſciplina non honor, aut quaeſtus, quarum rerum ſpe multorum excitari ſolet induſtria, ſed diuina tantum praemia, propoſita ſint; quin haec ante paucos annos a ſummo uiro, Ignatio

Loyola, inducta bene merendi consuetudo & perpetua futura sit, & uberiores non in hac modo ciuitate, uerum in uniuerso terrarum orbe, fructus ferat. quae est enim ciuitas, quae gens, quae natio, sanctissimis Christi legib. addicta, quae non probet maxime uestrum institutum, quae uos non recipiat, atq. adeo non accersat, ad erudiendam iuuentutem, ad mores conformandos, ad religionem propagandam? equidem uel hoc unum, cum innumerabilia sint, diuinae erga nos benignitatis, atq. clementiae, maximum statuo esse documentum, quod inter haec temporum uitia, quib. iam paene omnia periere, tantum bonum, tam praeter omnium opinionem, tam celeriter disseminauit, ut etiam gentes, nostra demum, patrumq. nostrorum memoria cognitae, longissimo a nobis pelagi, terraeq. interuallo disiunctae, a uestris doctorib. ab exitioso idolorum cultu ad salutarem ueri Dei uenerationem traducantur, omnemq. litterarum, ac morum, elegantiam, quam antea penitus ignorarunt, a uobis potissimum acceptam diligenter colant. Quae cum ipse mecum cogito; & cum haec intueor, quae in urbe Roma sedulo quisq. uestrum, interpretandis optimis libris, exceptis dumtaxat, qui ad ius ciuile, aut ad medendi rationem pertinent, cohortando, monendo, uigilando, pro communi emolumento praestat: deberi uobis iudico a bonis uiris omnia, nec ullam esse tantam laudem,

dem, quae, cum ueſtris collata meritis, non longe inferior eſſe uideatur. Sed hoc noſtrum eſt, ut id, quod debemus; ſi perſoluere non licet, animo ſaltem, ac mente, peruoluamus: ueſtra quidem & ſapientia ſingularis, & ad optimam Chriſti normam directa modeſtia, quidquid ab hominib. dari poteſt, id plane totum excludit. Ego tamen, ſtudio ueſtri, & inductione quadam animi, patre etiam cohortante, qui ueſtra inſtituta ad caelum ferre ſolitus eſt, feci, ut Salluſtium, & meos in eo corrigendo lábores uobis dicarem. nam, cum eius hiſtoriam aſsidue in manib. habeatis, magnaq. auditorum frequentia explanetis: commendabit, opinor, me uobis ſtudium meum; &, ut ſpero, conſequar id, quod uehementer opto, ut patris mei, meamq. ſimul, incolumitatem, ac ſalutem, piis precibus, agentes cum Deo ſuppliciter, curetis.

Romae, ∞. D. LXIII. Kal. Oct.

ALDVS. MANVTIVS
PAVLLI. F
STVDIOSIS

COLLEGI pro uestra utilitate, cui semper studuit familia nostra, ueterum scriptorum testimonia, quae ad ingenium, mores, uitamq. Sallustij pertinent. nam Petrus Crinitus ea, quae scripsit, testib. non probat. nos igitur & ab illo scripta pleraq. confirmamus, & multa, quae omisit, adiungimus; labori numquam parcentes, ut commodis uestris consulatur. Quam consuetudinem, ab auo, & patre acceptam, intermitti, quantum in me erit, minime patiar.

∞ D L X I I I. pridie Kal. Dec.

VETERVM . SCRIPTORVM DE . SALLVSTIO TESTIMONIA

ab Aldo Manutio Paulli F. collecta

EX . VELLEIO . PATERCVLO

AEMVLVS Thucydidis Sallustius: Hist. lib. 2.
Et paullo post: *Paene stulta est inhaerentium oculis ingenior. enumeratio: inter quae maxime nostri aeui eminent, princeps carminum* Virgilius, Rabiriusque, *& consecutus* Sallustium Liuius, Tibullusque, *&* Naso, *perfectissimi in forma operis sui. nam,* uiuor. *ut magna admiratio, ita censura difficilis est.*

EX . QVINCTILIANO

Liuius, *a pueris magis legendus, quam* Sallustius: & hic *historiae maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus sit.* Lib. 2. c. 5.

Crispus Sallustius in bello Iugurthino, & Catilinario, *nihil ad historiam pertinentib. principijs orsus est.* Lib. 3. c. 10.

Vitanda illa Sallustiana *(quamquam in ipso uirtutis locum obtinet)* breuitas, *& abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.* Lib. 4. c. 2.

Lib. 8. c. 3. *Nec minus noto* Sallustius *epigrammate incessitur :*

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

Lib. 9. c. 3. *Ex Graeco translata* Sallustij *plurima: quale est, Vulgus amat fieri.*

Lib. 10. c. 1. *Neq. illa* Sallustiana breuitas, *qua nihil apud aures vacuas, atq. eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationib. iudicem, & saepius ineruditum, captanda nobis est: neq. illa Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem, quaerit.*

Ibidem. *At non historia cesserit* Graecis: *nec opponere* Thucydidi Sallustium *verear: nec indignetur sibi* Herodotus *aequari* T. Liuium, *cum in narrando mirae iucunditatis, clarissimiq. candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis, accommodata: sed affectus quidem, praecipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. ideoq. immortalem illam* Sallustij uelocitatem, *diuersis virtutibus, consecutus est. nam mibi egregie dixisse uidetur* Seruilius Nonianus, *pares eos magis, quam similes: qui & ipse a nobis auditus est, clari vir ingenij, & sententijs creber, sed minus pressus, quam historiae auctoritas postulat.*

Attici *praecisis, conclusionib. obscuri,* Sallustium, *atq.* Thucydidem *superant; tristes, ac ieiuni,* Pollionem *aemulantur; otiosi, & supini, si*

quid

quid modo longius circumduxerunt, iurant, Ciceronem, *ita locuturum fuiſſe.* Lib.10. cap.3.

Sic ſcripſiſſe Salluſtium *accepimus. & ſane manifeſtus eſt etiam ex opere ipſo labor.*

EX. CORNELIO. TACITO

Hiſtib.li.3.

C. Salluſtius, *rerum Romanarum florentiſſimus auctor.*

EX. SVETONIO

TVQ. *dubitas*, Cimber ne Annius, *an* Verrius Flaccus, *imitandi ſint tibi? ita, ut uerbis, quae* Criſpus Salluſtius *excerpſit ex* Originib. Catonis, *vtaris? an potius*, Aſiaticorum oratorum *inanib. ſententijs, verborum volubilitas in noſtrum ſermonem transferenda?* In Auguſti uita.

EX. EODEM

In libro de claris gra. c.9. de Ateio Philologo.

Aſinius Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtij ſcripta reprehendit, *ut nimia priſcor. verbor. affectatione oblita.*

Coluit familiariſſime C. Salluſtium, *&, eo defuncto*, Aſinium Pollionem: *quos, hiſtoriam componere aggreſſos, alterum breuiario rer. omnium Romanarum, ex quibus, quas uellet, eligeret, inſtruxit; alterum praeceptis de ratione dicendi. quo magis miror*, Aſinium Pollionem *crediſſe, antiqua eum uerba, & figuras, ſolitum eſſe colligere* Ibidem.

Sallu-

Sallustio: *cum sibi sciat nil aliud suadere, quam ut noto, ciuilique, & proprio, sermone utatur, uitetq. maxime* obscuritatem Sallustij, & audaciam in translationibus.

Cap. 14. de Lenaeo. *Tanto amore erga patroni memoriam exstitit, ut* Sallustium historicum, *quod eum oris improbi, animo inuerecundo, scripsisset,* acerbissima satyra *lacerauerit, Lastaurum, & Lurconem, & Nebulonem, Popinonemq. appellans, & uita, scriptisq. monstrosum, praeterea priscorum,* Catonisq. *uerborum ineruditissimum furem.*

EX. IVSTINO

Hist. l. 38. Pompeius Trogus, in Liuio, & Sallustio, *reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes, operi suo inserendo, Historiae modum excesserint.*

EX. SENECA

Decl. lib. 3. Orationes Sallustij *in honorem Historiarum leguntur.*

Ep. li. 20. ep. 115. Sallustio uigente, *amputatae sententiae, & uerba ante exspectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu.* Arruntius, *uir rarae frugalitatis,* qui historias belli Punici scripsit, *fuit* Sallustianus, *& in illud genus nitens.*

Ibidem. *Quae* apud Sallustium *rara fuerunt,* apud hunc *crebra sunt, & paene continua. nec sine caussa.* ille *enim in haec incidebat: at* hic *illa quaerebat.*

Cum

Cum ſit praecipua in Thucydide *uirtus breuitatis, hac eum* Salluſtius *uicit, & in ſuis illum caſtris cecidit*. Contr.li. 5. cont.25.

T. Liuius *tam iniquus* Salluſtio *fuit, ut hanc ipſam ſententiam & tamquam translatam, & tam quam corruptam, dum transfertur, obyceret* Salluſtio. *nec hoc amore* Thucydidis *facit, ut illum praeferat. laudat, quem non timet; & facilius putat, poſſe a ſe* Salluſtium *uinci, ſi ante a* Thucydide *uincatur*. Ibidem.

EX. GELLIO

Salluſtius, *nouator uerborum*. Lib.1.c.15.

Salluſtius, *uel ſubtiliſſimus breuitatis artifex*. Lib. 3. c.1.

Elegantia orationis Salluſtij, *uerborumq. facundia, & nouandi ſtudium, cum multa prorſus inuidia fuit:* multiq. non mediocri ingenio uiri *conati ſunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inſcite, aut maligne, uellicant. nonnulla tamen uideri poſſunt non indigna reprehenſione: quale illud, &c.* Lib.4.c.15.

Salluſtius, *proprietatum in uerbis retinentiſſimus, conſuetudini conceſſit*. Lib. 10.c. 20.

Aſinio Pollioni, in quadam epiſtola, quam ad Plancum ſcripſit, & quibuſdam alijs, C. Salluſtius *inique dignus nota uiſus eſt*. Lib.10.c. 26.

Et paullo poſt: *Minus proprie, &* a nullo graui auctore *dictum*.

M. Varro, in litteris, atq. uita, fide homo multa, Lib.17. cap.18.

*grani) multa, & * grauis, in libro, quem inſcripſit Pius, aut de Pace, C. Salluſtium, ſcriptorem

*al. in cuius not.&c. in qua not.) ſeriae illius, & ſeuerae orationis, * in cuius hiſtoria *notiones cenſorias fieri, atq. exerceri uidemus, in adulterio deprehenſum ab Annio Milone, loris bene caeſum, dicit; &, cum dediſſet pecuniam dimiſſum.*

EX. HORATIO

Ser. lib. 1. ſat. 2. *Libertinarum dico:* Salluſtius *in quas*
Non minus inſanit, quam qui moechatur.

EX. MACROBIO

ib. 3. c. 15. Salluſtius, *grauiſſimus alienae luxuriae obiurgator, & cenſor.*

Lib. 5. c. 1. *Quattuor ſunt genera dicendi; copioſum, in quo* Cicero *dominatur; breue, in quo* Salluſtius *regnat; ſiccum, quod* Frontoni *adſcribitur; pingue, & floridum, in quo* Plinius Secundus *quondam, & nunc, nullo ueterum minor,* noſter Symmachus *luxuriatur.*

EX. VIBIO. SEQVESTRE

In lib. de Flum. Salluſtius, *auctor certiſſimus.*

EX. ISIDORO

Lib. 13. ca. 21. Salluſtius, *auctor certiſſimus.*

Amauit genus dicendi uetuſtum, controuerſias declamauit: Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Salluſtio Coelium *praetulit: eademq. iactatione, de* Homero, *ac* Platone, *iudicauit*. In uita D. Hadriani.

EX.FLAVIO.VOPISCO

Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſt mentitus. in quo Liuius, *in quo* Salluſtius, *in quo* Cornelius Tacitus, *in quo deniq.* Trogus *manifeſtis errorib. conuincerentur.* in uita D. Aureliani.

Salluſtius, Liuius, Tacitus, Trogus, *diſertiſſimi uiri*. in uita Probi.

EX.APPVLEIO

Neq. Cato *grauitatem requirit, neq.* Laelius *lenitatem, neq.* Gracchus *impetum, nec* Caeſar *calorem, nec* Hortenſius *diſtributionem, nec* Caluus *argutias, nec parcimoniam* Salluſtius, *nec opulentiam* Cicero. Apol.2.

EX.SIDONIO.APOLLINARE

Et te, qui breuitate, Criſpe, *polles*. in Panegyr. 468.

EX.LACTANTIO.FIRMIANO

Salluſtius, *homo eruditus*. de falſa reg. lib.1.c.it 21.

de orig. erroris, lib. 2. c. 13.

Salluſtius, *homo nequam, ait: Sed omnis noſtra uis in animo, & corpore, ſita eſt: animi imperio, corporis ſeruitio, magis utimur. Recte, ſi ita uixiſſet, ut locutus eſt. ſeruiuit enim foediſſimis uoluptatibus, ſuamq. ipſe ſententiam uitae prauitate diſſoluit.*

Ex. D. HIERONYMO

lib. 1. aduerſus Iouinianum.

Cicero, *rogatus ab Hirtio, ut, poſt repudium Terentiae, ſororem eius duceret: omnino facere ſuperſedit; dicens non poſſe ſe uxori, & philoſophiae, pariter operam dare. illa interim coniux egregia, & quae de fontib. Tullianis hauſerat ſapientiam, nupſit* Salluſtio, *inimico eius; & tertio,* Meſſallae Coruino: *& quaſi per quoſdam gradus eloquentiae deuoluta eſt.*

Ex. PETRO. BLESENSE

ep. LXXIX. *ſororem.)

Legimus, quod, cum Cicero *rogaretur, ut, poſt repudium Terentiae,* * *uxorem Hirtij duceret, prorſus omne matrimonium renuit; dicens, ſe philoſophiae, & uxori, uacare non poſſe.*

EX. EODEM. HIERONYMO, in Epitaphio Nepotiani, ad Heliodorum.

Non, mihi ſi linguae centum ſint, oraq. centum,
Ferrea uox,

Omnia

Omnia poenar. percurrere nomina possim. neq. enim historiam proposui scribere, sed nostras breuiter flere miserias. alioquin ad haec merito explicanda & Thucydides, & Sallustius, *muti sint.*

EX. D. AVGVSTINO

Sallustius, *nobilitatae ueritatis historicus.* De Ciuit. Dei, lib. I. c. 5.
Nobilissimus historicus. ep. 5. ad Marcellinum.

EX. MARTIALE

Hic erit, ut perhibent doctor. corda uirorum, Lib. 14.
Crispus, *Romana primus in historia.*

EX. STATIO

Sed tuas artes puer ante discat: Sil. lib. 4.
Omne quens mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui,
Reddis alumnum.

De Sallustio, Dio lib. XLIII.

omnia uictorib. praemia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quam oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neq. animus, neq. corpus a uobis aberit. haec ipsa, ut spero, uobiscum una consul agam: nisi forte me animus fallit, & uos seruire magis, quam imperare, parati estis. Postquam accepere ea homines, quib. mala omnia abunde erant, sed neq. res, neq. spes bona ulla: tametsi illis, quieta mouere, magna merces uidebatur; tamen postulauere plerique, uti proponeret, quae condicio belli foret; quae praemia armis peterent; quid ubiq. opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq. omnia, quae bellum, atq. libido uictorum fert: praeterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnib. necessitudinib. circumuentum: cum eo consule se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquemq. nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi, aut ignominiae, multos uictoriae Sullanae, quib. ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitionem suam

curae haberent, conuentum dimiſit. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iuſiurandum populares ſceleris ſui addiceret, humani corporis ſanguinem uino permixtum in pateris circumtuliſſe; inde, cum poſt exſecrationem omnes deguſtauiſſent, ſicuti in ſollemnibus ſacris fieri conſueuit, aperuiſſe conſilium ſuum. atq. eo dictitare feciſſe, quo inter ſe magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conſcij. non nulli ficta & haec, & multa praeterea exiſtimabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quae poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum, qui poenas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitijs atq. facinorib. coopertus: quem ſenatu cenſores probri gratia mouerant. huic homini non minor uanitas, quam audacia, inerat. neq. reticere, quae audierat, neq. ſuamet ipſe ſcelera occultare, prorſus neq. dicere, neq. facere, quidquam penſi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri uetus conſuetudo. cui cum minus gratus eſſet, quod inopia minus lagiri poterat; repente glorians maria, montesq. polliceri coepit: & minari interdum ferro, niſi obnoxia foret: poſtremo, ferocius agitare, quam ſolitus erat. at Fuluia, ex inſolentia Curij cauſſa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinae coniuratione quae, quo modo au-

dierat,

dierat, complurib. narrauit. ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namq. antea pleraq. nobilitas inuidia aeſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, ubi periculum aduenit, inuidia, atq. ſuperbia poſt fuere. Igitur, comitijs habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neq. tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuam, Faeſulas ad Manlium quendam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. ea tempeſtate plurimos cuiusq. generis homines adſciuiſſe ſibi dicitur, mulieres aliquot etiam; quae primo ingentes ſumptus ſtupro corporis tolerauerant, poſt, ubi aetas tantummodo quaeſtui, neq. luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia urbana ſollicitare, urbem incendere, uiros earum uel adiungere ſibi, uel interficere. ſed in his erat Sempronia; quae multa ſaepe uirilis audaciae facinora commiſerat. haec mulier genere, atq. forma, praeterea uiro, liberis ſatis fortunata fuit; litteris graecis & latinis docta; pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae ſunt. ſed ei ſemper

cariora omnia, quam decus, atq. pudicitia fuit. pecuniae, an famae, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, ut saepius peteret uiros, quam peteretur. sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conscia fuerat, luxuria, atq. inopia praeceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum, posse uersus facere, iocum mouere, sermone uti uel modesto, uel molli, uel procaci. prorsus multae facetiae, multusq. lepos inerat. His reb. comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neq. interea quietus erat, sed omnib. modis insidias parabat Ciceroni. neq. illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiae deerant. namq. a principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se praesidia amicorum, atq. clientium, occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit; & Catilinae neq. petitio, neq. insidiae, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quae occulte tentauerat, aspera, foedaq. euenerant. Igitur C. Manlium Faesulas, atq. in eam partem Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum Pice-

Picenum,C.Iulium in Apuliam dimiſit,praeterea alium alio, quem ubiq. opportunum ſibi fore credebat.Interea Romae multa ſimul moliri: conſuli inſidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominib. obſidere: ipſe cum telo eſſe,item alios iubere: hortari,uti ſemper intenti,paratiq. eſſent: dies, noctesq. feſtinare: uigilare: neq. inſomnia,neq. labore fatigari. poſtremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibiq. multa de ignauia eorum queſtus, docet ſe C.Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat;item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeq.ad exercitum proficiſci cupere,ſi prius Ciceronem oppreſsiſſet: eum ſuis conſilijs multum officere. Igitur,perterritis, ac dubitantib. ceteris,C.Cornelius,eques Romanus,operam ſuam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius ſenator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus,ſicuti ſalutatum,introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere.Curius, ubi intelligit, quantum periculum conſuli impendeat,propere per Fuluiam Ciceroni dolum,qui parabatur,enunciat. ita illi,ianua prohibiti,tantum facinus fruſtra ſuſceperant.Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam; quod, Sullae domina-

 tione,

tione,agros,bonaq.omnia amiſerat;praeterea, latrones cuiuſq. generis,quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis,quib. libido,atq. luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus,quod neq. urbem ab inſidijs priuato conſilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quantus, aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem ad ſenatum refert,iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque,quod plerumq. in atroci negotio ſolet, ſenatus decreuit, darent operam conſules, ne quid reſp. detrimenti caperet. ea poteſtas per ſenatum more Romano magiſtratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnib. modis ſocios, atq. ciues: domi, militiaeq. imperium, atq.iudicium ſummum habere.aliter,ſine populi iuſſu, nulli earum rerum conſuli ius eſt. Poſt paucos dies L. Senius ſenator in ſenatu litteras recitauit, quas Faeſulis allatas ſibi dicebat; in quib. ſcriptum erat, C. Manlium arma cepiſſe, cum magna multitudine, ante diem VI. Kal. Nou. ſimul,id quod in tali re ſolet,alij portenta,atq. prodigia nunciabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuae, atq. in Apulia ſeruile bellum moueri. igitur ſenati decreto Q. Marcius Rex Faeſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumq. ea loca miſsi ſunt. hi utriq. ad urbem imperatores erant, impedi-

ti,

ti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quib. omnia honesta, atq. inhonesta uendere mos erat. sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq. permissum, uti pro tempore, atq. periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quae contra remp. facta erat, praemium decreuere, seruo libertatem, HS $\overline{C}$, libero impunitatem eius rei, & HS $\overline{CC}$. itemq. decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam, & in cetera municipia, distribuerentur pro cuiusq. opibus, Romae per totam urbem uigiliae haberentur; eisq. minores magistratus praeessent. Quib. reb. permota ciuitas, atq. immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atq. lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neq. loco, neq. homini cuiquam satis credere: neq. bellum gerere, neq. pacem habere: suo quisq. metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quib. pro reip. magnitudine bellli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad caelum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia, atq. delicijs omissis, sibi, patriaeq. diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi praesidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulllo. postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum uenit.

Tum M. Tullius consul, siue praesentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atq. utilem reip. quam postea scriptam edidit. Sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare a patrib. coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atq. maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae. ad haec maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atq. parricidam uocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis praeceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit. ibi multa secum ipse uoluens, quod neq. insidiae consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, multa ante capere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atq. Lentulo, ceterisque, quor. cognouerat promptam audaciam, mandat, quib. reb. possent, opes factionis confirment; insidias cõsuli maturent; caedẽ, incendia, aliaq. belli facinora parẽt: sese propediem cum magno exercitu ad urbem

accef-

accessurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit cum mandatis huiuscemodi. Deos, hominesq. testamur, imperator, nos arma neq. contra patriam cepisse, neq. quo periculum alijs faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, uiolentia, atq. crudelitate feneratorum pleriq. patria, sed omnes fama, atq. fortunis expertes sumus: neq. cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta saeuitia feneratorum, atq. praetoris fuit. saepe maiores uestrum, miseriti plebis R. decretis suis inopiae eius opitulati sunt: ac nouissime, memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, uolentib. omnib. bonis, argentum aere solutum est. saepe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, a patrib. secessit. at nos non imperium, neq. diuitias, petimus; quarum rerum caussa, bella, atq. certamina omnia inter mortales sunt; sed libertatem; quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atq. senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituatis; ne ue nobis eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus. Ad haec Q. Marcius respondit: si quid ab senatu petere uellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscan-

ficiſcantur: ea miſericordia, ac maſuetudine ſenatum, populumq. R. ſemper fuiſſe, ut nemo umquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere plerisq. conſularibus, praeterea optimo cuiq. litteras mittit: ſe, falſis criminib. circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunae cedere, Maſsiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA
Q. CATVLO. S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit. quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatiſfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quam medius fidius licet ueram cognoſcas. Iniurijs, contumelijsq. concitatus, quod fructu laboris, induſtriaeq. meae priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſſam pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin aes alienum meis nominib. ex poſſeſsionib. ſoluere poſſem; cum & alijs nominib. liberalitas Aureliae Oreſtillae,

ſuis,

ſuis,filiaeq.copijs perſolueret:ſed, quod non di gnos homines honore honeſtatos uidebam; meq.falſa ſuſpicione alienatum eſſe ſentiebam. hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquae dignitatis conſeruandae ſum ſecutus. Plura cum ſcribere uellem,nunciatum eſt mihi uim parari. Nunc Oreſtillam tibi commendo,tuaeq. fidei trado.eam ab iniuria defendas,per liberos tuos rogatus,aueto. Sed ipſe,paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum ciuitatem antea ſollicitatam armis exornat,cum faſcibus, atq. alijs imperij inſignib. in caſtra ad Manlium contendit.Haec ubi Romae comperta ſunt;ſenatus Catilinam, & Manlium hoſtes iudicat;ceterae multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere,praeter rerum capitalium condemnatis:praeterea,decernit, uti conſules delectum habeant; Antonius cum exercitn Catilinam perſequi maturet; Cicero urbi praeſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R.multo maxime miſerabile uiſum eſt:cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent; domi otium, atq. diuitiae,quae prima mortales putant,affluerent; fuere tamen ciues, qui ſeque, remq. publicam obſtinatis animis perditum irent. namque, duob. ſenati decretis, ex tanta multitudine neq.praemio inductus coniurationem patefecerat,neq. ex caſtris Catilinae quiſquam omnium diſceſſerat. tanta uis morbi, atq. uti ta-

bes

bes pleroſq. ciuium animos inuaſerat. neq. ſolum illis aliena mens erat, qui conſcij coniurationis fuerant; ſed omnino cuncta plebes, nouarum rerum ſtudio, Catilinae incepta probabat. id adeo more ſuo uidebatur facere. nam ſemper in ciuitate, quib. opes nullae ſunt, bonis inuident, malos extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio ſuar. rer. mutari omnia ſtudent; turba, atq. ſeditionib. ſine cura aluntur; quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed urbana plebes ea uero praeceps erat multis de cauſsis. primum omnium qui ubiq. probro, atq. petulantia maxime praeſtabant, item alij, per dedecora patrimonijs amiſsis, poſtremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. deinde multi, memores Sullanae uictoriae, quod ex gregarijs militib. alios ſenatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atq. cultu aetatem agerent, ſibi quiſque, ſi uictoria in armis foret, talia ſperabat. Praeterea, iuuentus, quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis, atq. publicis largitionib. excita, urbanum otium ingrato labori praetulerat. eos, atq. alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum eſt, homines egentes, malis moribus, maxima ſpe, reip. iuxta ac ſibi conſuluiſſe. praeterea, quorum, uictoria Sullae, parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli euen-

tum

tum exſpectabant. ad hoc, quicumq. aliarum, atq. ſenatus, partium erant, conturbari remp. quam minus ualere ipſi, malebant. id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat. nam, poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo cos. tribunicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quib. aetas, animusq. ferox erat, coepere, ſenatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atq. pollicitando, magis incendere; ita ipſi clari, potentesq. fieri. contra eos ſumma ope nitebatur pleraq. nobilitas ſenatus, ſpecie reip. pro ſua magnitudine. namque, uti paucis uerum abſoluam, per illa tempora quicumq. remp. agitauere, honeſtis nominibus, alij, ſicuti iura populi defenderent, pars, quo ſenatus auctoritas maxima foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſq. potentia certabat: neq. illis modeſtia, neq. modus contentionis erat: utiq. uictoriam crudeliter exercebant. ſed, poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atq. Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutae; paucorum potentia creuit. hi magiſtratus, prouincias, aliaq. omnia tenere: ipſi innoxij, florentes, ſine metu aetatem agere, ceterosq. iudicijs terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. ſed, ubi primum, dubijs reb. nouandis, ſpes oblata eſt; uetus certamen animos eorum arrexit. quod ſi primo proelio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſsiſſet:

profe-

profecto magna clades, atq. calamitas remp. oppressisset: neq. illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin defessis, & exsanguibus, qui plus posset, imperium, atq. libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporib. Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumq. moribus, aut fortuna nouis reb. idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neq. solum ciues, sed cuiusq. modi genus hominum, quod modo usui bello foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existimans publice, priuatimq. aere alieno oppressos; praeterea, quod natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisq. principib. ciuitatum notus erat, atq. eos nouerat: itaq. sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis & quasi dolens eius casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos uidet queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilij nihil esset; miserijs suis remedium mortem expectare: At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista

effu-

effugiatis. Haec ubi dixit;Allobroges, in maxi-
mam ſpem adducti, Vbrenum orare, ut ſui miſe
reretur:nihil tam aſperum,neq.tam difficile eſ-
ſe, quin cupidiſsime facturi eſſent;dum ea res ci
uitatem aere alieno liberaret.Ille eos in domum
D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat,
neq. aliena conſilij propter Semproniam . nam
tum Brutus ab Roma aberat. praeterea Gabi-
nium arceſsit; quo maior auctoritas ſermoni in
eſſet.eo praeſente coniurationem aperit:nomi-
nat ſocios, praeterea multos cuiuſq. generis in-
noxios; quo legatis animus amplior eſſet: de-
inde eos, pollicitos operam ſuam, domum di-
mittit. Sed Allobroges diu in incerto habue-
re, quidnam conſilij caperent. in altera parte
erat aes alienum, ſtudium belli, magna merces
in ſpe uictoriae: at in altera maiores opes, tuta
conſilia, pro incerta ſpe certa praemia. haec il-
lis uoluentibus,tandem uicit fortuna reip. itaq.
Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio plurimum
ciuitas utebatur, rem omnem, uti cognoue-
rant,aperiunt.Cicero,per Sangam conſilio cog
nito, legatis praecipit, ut ſtudium coniuratio-
nis uehementer ſimulent;ceteros adeant; bene
polliceantur;dentq. operam,uti eos quammaxi
me manifeſtos habeant. Iiſdem fere tempori-
bus,in Gallia citeriore,atq.ulteriore,item in a-
gro Piceno,Bruttio, Apulia motus erat. namq.
illi, quos ante Catilina dimiſerat,inconſulte,ac
ueluti per dementiam, cuncta ſimul agebant:
noctur-

nocturnis consilijs, armorum, atq. telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi, effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer praetor, ex S. C. caussa cognita, in uincula coniecerat: item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Faesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisq. negotium exsequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quib. insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. ui aggrederetur, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, caede, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata, atq. decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus

tibus

tibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſsio poſtulant iuſiurandum, quod ſignatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe. ceteri, nihil ſuſpicantes, dant. Caſsius ſemet eo breui uenturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiſcitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotonienſem mittit: ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data, atq. accepta fide, ſocietatem confirmarent. ipſe Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra ſcriptum eſt. Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis: & memineris, te uirum eſſe. conſideres, quid tuae rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata uerbis dat: cum ab ſenatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet: in urbe parata eſſe, quae iuſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His reb. ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio praetorib. imperat, ut in ponte Miluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cetera, uti facto opus

C ſit,

ſit, ita agant, permittit illis. homines militares, ſine tumultu praeſidijs collocatis, ſicuti praeceptum erat, occulte pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Vulturtio uenerunt; & ſimul utrimq. clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora praetorib. ſe tradunt, Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe a multitudine defendit; deinde, ubi a legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinium obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac uitae diffidens, uelut hoſtibus, ſeſe praetorib. dedit. quib. reb. confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur. At illum ingens cura, atq. laetitia ſimul occupauere. nam laetabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe. porro autem anxius erat, dubitans, in maximo ſcelere tantis ciuib. deprehenſis, quid facto opus eſſet. poenam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundae reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, uocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq. Ceparium Terracinenſem; qui in Apuliam, ad concitanda ſeruitia, proficiſci parabat. ceteri ſine mora ueniunt: Ceparius, paullo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex urbe profugerat. conſul Lentulum, quod praetor erat, ipſe manu tenens in ſenatum perducit; reliquos cum cuſtodib. in aedē Concordiae uenire iubet. eo ſenatum aduocat; magnaq. frequentia eius ordinis, Vulturtiū cum
legatis

legatis introducit ; Flaccum praetorem ſcri-
nium cum litteris,quas a legatis acceperat, eo-
dem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de i-
tinere,de litteris,poſtremo quid,aut qua de cauſ
ſa,conſilij habuiſſet, primo fingere alia omnia,
diſsimulare de coniuratione;poſt,ubi fide publi
ca dicere iuſſus eſt, omnia, uti geſta erant, ape-
rit;docetq. ſe paucis ante dieb. a Gabinio,& Ce
pario ſocium accitum:nihil amplius ſcire,quam
legatos : tantummodo audire ſolitum ex Gabi-
nio,P.Autronium,Ser.Sullam,L.Vargunteium,
multos praeterea in ea coniuratione eſſe. Ea-
dem Galli fatentur. At Lentulum diſsimulan-
tem coarguunt, praeter litteras, ſermonibus,
quos ille habere ſolitus erat:ex libris Sibyllinis,
regnum Romae trib. Cornelijs portendi: Cin-
nam, atq. Sullam antea, ſe tertium eſſe, cui fa-
tum foret urbis potiri:praeterea,ab incenſo Ca-
pitolio illum eſſe uigeſimum annum, quem ſae
pe ex prodigijs haruſpices reſpondiſſent bello ci
uili cruentum fore.Igitur,perlectis litteris,cum
prius omnes ſigna ſua cognouiſſent,ſenatus de-
cernit,uti,abdicato magiſtratu,Lentulus,itemq.
ceteri in liberis cuſtodijs habeantur.itaq.Lentu
tulus P.Lentulo Spintheri,qui tum aedilis erat,
Cethegus Q.Cornificio,Statilius C.Caeſari,Ga-
binius M.Craſſo,Ceparius (nam is paullo ante
ex fuga retractus erat), Cn. Terentio ſenatori
traduntur. Interea plebes,coniuratione patefa-
cta, quae primo cupida nouarum rerum nimis

bello fauebat, mutata mente Catilinae consilia exsecrari, Ciceronem ad caelum tollere; ueluti ex seruitute erepta, gaudium, atq. laetitiam agitabat. namq. alia belli facinora praedae magis, quam detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Vulturtius, de paratis incendijs, de caede bonorum, de itinere hostium senatum edocet: praeterea, se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq. ex coniuratione deprehensi terrerent; eoq. magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quam exagitanda, uidebatur, pleriq. Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq. ea re postulant uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decernit, Tar-

quinij

quinij indicium falſum uideri; eumq. in uinculis retinendum; neq. amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore, qui exiſtimarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij Tarquinium immiſſum a Cicerone, aiebant; ne Craſſus, more ſuo ſuſcepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipſum Craſſum ego poſtea praedicantem audiui, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam. Sed ijſdem temporib. Q. Catulus, & Cn. Piſo neq. precibus, neq. gratia, neq. pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem, C. Caeſar falſo nominaretur. nam uterq. cum illo graues inimicitias exercebant; Piſo, oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiuſdam tranſpadani ſuppliciuminiuſtum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incenſus; quod extrema aetate, maximis honorib. uſus, ab adoleſcentulo Caeſare uictus diſceſſerat. res autem oportuna uidebatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, ubi conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi, ſigillatim circuendo, atq. ementiendo quae ſe ex Vulturtio, aut Allobrogib. audiſſe dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; uſq. eo, ut

non nulli equites R. qui praesidij caussa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur. Dum haec in senatu aguntur; & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientib. Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atq. seruitia, in uicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atq. libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege, facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis praesidijs, uti res, atq. tempus monebat, conuocato senatu, refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paullo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de ijs, qui in custodijs tenebantur, & praeterea de L. Casio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq. postea, permotus oratione C. Caesaris, pedib. in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; qui de ea re, praesidijs additis, referundum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam a consule,

huiu-

huiuſcemodi uerba locutus eſt. Omnes homines P.C. qui de reb. dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atq. miſericordia uacuos eſſe decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt; neq. quiſquam omnium libidini ſimul, & uſui. paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. ſi libido poſsidet; ea dominatur; animus nihil ualet. Magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quae maiores noſtri, contra libidinem animi ſui, recte, atq. ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſe geſsimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atq. magnifica, quae populi R. opib. creuerat, infida, atq. aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodijs conſultum eſt; maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae cauſſa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. Item, bellis Punicis omnibus, cum ſaepe Carthaginienſes & in pace, & per indutias multa nefaria facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret, quam quod in illos iure fieri poſſet, quaerebant. Hoc item uobis prouidendum eſt P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli, & ceterorum ſcelus, quam ueſtra dignitas; neu magis irae ueſtrae, quam famae, conſulatis. nam, ſi digna poena pro factis eorum reperitur: nouum conſilium approbo. ſin magnitudo ſceleris omniũ ingenia exſuperat:

perat : ijs utendum cenſeo, quae legib. compara ta ſunt . Pleriq. eorum , qui ante me ſententias dixerunt, compoſite, atq. magnifice caſum reip. miſerati ſunt : quae belli ſaeuitia eſſet , quae uictis acciderent , enumeraue re : rapi uirgines , pueros : diuelli liberos a parentum complexu : matres familiarum pati , quae uictorib. collibuiſſent : fana, atq. domo , ſpoliari : caedem , incendia fieri : poſtremo , armis , cadaueribus , cruore , atq. luctu, omnia compleri . ſed , per deos immortales , quo illa oratio pertinuit? an, uti uos infeſtos coniurationi faceret ? ſcilicet , quem res tanta , atq. tam atrox non permouit , eum oratio accendet. non ita eſt: neq. cuiquam mortalium iniuriae ſuae paruae uidentur: multi eas grauius aequo habuere. ſed alijs alia licen tia eſt, P. C. quidemiſsi in obſcuro uitam agunt, ſi quid iracundia deliquere, pauci ſciunt; fama , atq. fortuna eorum pares ſunt : qui magno imperio praediti, in excelſo aetatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima for tuna minima licentia eſt . neq. ſtudere, neq. odiſſe, ſed minime iraſci, decet. quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio ſuperbia , atq. crudelitas, appellatur . Equidem ego ſic exiſtimo P. C. omnes cruciatus minores , quam facinora illorum, eſſe. ſed pleriq. mortales poſtrema meminere; & in hominib. impijs, ſceleris eorum obliti, de poena diſſerunt, ſi ea paullo ſaeuior fue rit. D. Silanum, uirum fortem, atq. ſtrenuum, cer

to ſcio,

to ſcio, quae dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neq. illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq. modeſtiam uiri cognoui. uerum ſententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena a rep. noſtra uidetur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, conſulem deſignatum, genus poenae nouum decernere. de timore, ſuperuacaneum eſt diſſerere; cum praeſertim, diligentia clariſsimi uiri conſulis, tanta praeſidia ſint in armis. de poena, poſſum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atq. miſerijs, mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; ultra neq. curae, neq. gaudio, locum eſſe. ſed, per deos immortales, quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti prius uerberib. in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? at aliae leges item condemnatis ciuib. non animam eripi, ſed exſilium permitti iubent. an, quia grauius eſt uerberari, quam necari? quid aut acerbum, aut nimis graue, eſt in homines tanti facinoris conuictos? ſin, quia leuius eſt: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentib. moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterum uos P.C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate. omnia mala exempla ex bo-

nis initijs orta ſunt: ſed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos, peruenit; nouum illud exẽplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedaemonij, deuictis Athenienſibus, triginta uiros impoſuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo coepere peſsimum quemque, & omnib. inuiſum indemnatum necare. ea populus laetari, & merito dicere fieri. poſt, ubi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinoſe interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, ſeruitute oppreſſa, ſtultae laetitiae graues poenas dedit. Noſtra memoria uictor Sulla, cum Damaſippum, & alios eiuſmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iuſſit; quis non factum eius laudabat? homines ſcelestos, factioſos, qui ſeditionib. remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. ſed ea res magnae initium cladis fuit. nam, uti quiſq. aut domum, aut uillam, poſtremo uas, aut ueſtimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, uti is in proſcriptorum numero eſſet. ita illi, quib. Damaſippi mors laetitiae fuerat, paullo poſt ipſi trahebantur: neq. prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes ſuos diuitijs expleuit. Atq. ego hoc non in M. Tullio, neq. his temporib. uereor. ſed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia ſunt. poteſt alio tempore, alio conſule, cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per ſenatus decretum, gladium conſul eduxerit; quis illi finem

nem

nem ſtatuet, aut quis moderabitur? Maiores noſtri P.C. neq. conſilij, neq. audaciae umquam eguere: neq. illis ſuperbia obſtabat, quo minus aliena inſtituta, ſi modo proba erant, imitarentur. arma, atq. tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraq. ſumpſerunt: poſtremo, quod ubiq. apud ſocios, aut hoſtes idoneum uidebatur, cum ſummo ſtudio domi exſequebantur. imitari, quam inuidere bonis, malebant. ſed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, uerberib. animaduertebant in ciues, de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebant. poſtquam reſp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualuere; circumueniri innocentes, alia huiuſcemodi fieri coepere: tunc lex Porcia, aliaeq. leges paratae ſunt; quib. legib. exſilium damnatis permiſſum eſt. Hanc ego cauſſam P.C. quo minus nouum conſilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atq. ſapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opib. tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinae? minime: ſed ita cenſeo: publicandas eorum pecunias; ipſos in uinculis habendos per municipia, quae maxime opib. ualent: neu quis de his poſtea ad ſenatum referat, ne ue cum populo agat: qui aliter fecerit, ſenatum exiſtimare, eum contra remp. & ſalutem omnium facturum. Poſtquam Caeſar dicendi finem fecit;

cit; ceteri uerbo, alius alij uarie aſſentiebantur. At M. Porcius Cato, rogatus ſententiam, huiuſcemodi orationem habuit. Longe mihi alia mens eſt P. C. cum res, atq. pericula noſtra conſidero, & cum ſententias non nullorum ipſe mecum reputo. illi mihi diſſeruiſſe uidentur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris, atq. focis ſuis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos ſtatuamus, conſultare. nam cetera maleficia tum perſequare, ubi facta ſunt: hoc, niſi prouideris, ne accidat; ubi euenit, fruſtra iudicia implores. capta urbe, nihil reliqui fit uictis. ſed, per deos immortales, (uos ego appello, qui ſemper domos, uillas, ſigna, tabulas ueſtras pluris, quam remp. feciſtis) ſi iſta, cuiuſcumq. modi ſint, quae amplexamini, retinere, ſi uoluptatib. ueſtris otium praebere uultis: expergiſcimini aliquando, & capeſsite remp. non agitur de uectigalibus, neq. de ſociorum iniurijs: libertas, & anima noſtra in dubio eſt. Saepenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci: ſaepe de luxuria, atq. auaritia noſtrorum ciuium queſtus ſum; multosq. mortales ob eam cauſſam aduerſos habeo. qui mihi, atq. animo meo nullius umquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. ſed, ea tametſi uos parui pendebatis: tamen reſp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis

mo-

morib. uiuamus;neque,quantum,aut quam magnificum imperium populi R.sit;sed,cuius haeccumq. modi uidentur,nostra,an,nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem,& misericordiam nominat?iam pridem equidem nos uera rerum uocabula amisimus. quia,bona aliena largiri, liberalitas;malarum rerum audacia,fortitudo uocatur; eo resp. in extremo sita est. sint sane,quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus aerarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis scelestis parcunt,bonos omnes perditum eant.Bene, & composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de uita,& morte disseruit, credo falsa existimans ea, quae de inferis memorantur; diuerso itinere malos a bonis loca taetra,inculta, foeda, atq. formidolosa habere.itaq. censuit,pecunias eorum publicandas,ipsos per municipia in custodijs habendos;uidelicet timens,ne,si Romae sint,aut a popularibus coniurationis,aut a multitudine conducta,per uim eripiantur. quasi uero mali, atq. scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam,sint;aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt.quare uanum equidem hoc consilium est,si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet: eo magis refert, me mihi, atq. uobis timere. Quae de P. Lentulo, ceterisq. statuetis; pro certo habetote, uos simul

mul de exercitu Catilinae,& de omnib. coniuratis, decernere. quanto uos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo uos languere uiderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atq. ciuium, praeterea armorum, atq. equorum, maior nobis copia, quam illis, est. sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neq. delicto, neq. libidini, obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atq. auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est; omnia uirtutis praemia ambitio possidet. neq. mirum; ubi uos separatim sibi quisq. consilium capitis; ubi domi uoluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis. eo fit, ut impetus fiat in uacuam remp. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam Romano nomini, ad bellum accersiunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: uos cunctamini etiam nunc?& dubitatis, quid, intra moenia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atq. etiam armatos dimittatis. nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si

illi

illi arma ceperint, in miseriam uertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed uos non timetis eam. immo uero maxime; sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini; uidelicet dijs immortalib. confisi, qui hanc remp. in maximis saepe periculis seruauere. non uotis, neq. supplicijs muliebrib. auxilia deorum parantur. uigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. ubi socordiae tete, atq. ignauiae tradideris; nequidquam deos implores. irati, infestiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atq. ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. uos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? uidelicet cetera uita eorum huic sceleri obstat. uerum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dijs, aut hominib. umquam ullis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiae, nisi iterum iam patriae bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quib. si quidquam pensi umquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo P. C. si mehercle peccato locus esset; facile paterer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba mea contemnitis: sed undiq. circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucib. urget: alij intra moenia, atq. in sinu urbis sunt hostes: neq. parari, neq. consuli quidquam potest occulte. quo magis

pro

properandum eſt. Quare ita cenſeo: cum nefa-
rio conſilio ſceleratorum ciuium reſp. in maxi-
ma pericula uenerit; hiq. indicio T. Vulturtij, &
legatorum Allobrogum conuicti, confeſsiq.
ſint, caedem, incendia, aliaq. foeda, atq. crudelia
facinora in ciues, patriamq. parauiſſe; de confeſ
ſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more
maiorum ſupplicium ſumendum. Poſtquam Ca
to aſſedit; conſulares omnes, itemq. ſenatus ma
gna pars, ſententiam eius laudant, uirtutem ani
mi ad caelum ferunt: alij alios increpantes, ti-
midos uocant: Cato magnus, atq. clarus habe-
tur: ſenati decretum fit, ſicuti ille cenſuerat.
Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae
populus R. domi, militiaeque, mari, atq. terra
praeclara facinora fecit, forte libuit attendere,
quae res maxime tanta negotia ſuſtinuiſſet.
Sciebam, ſaepenumero parua manu cum ma-
gnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoue
ram, paruis copijs bella geſta cum opulentis re-
gibus: ad hoc, ſaepe fortunae uiolentiam tolera
uiſſe: facundia Graecos, gloria belli Gallos Ro
manos antefuiſſe. ac mihi, multa agitanti, conſta
bat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cun-
cta patrauiſſe; eoq. factum, uti diuitias pauper
tas, multitudinem paucitas ſuperaret. ſed, poſt-
quam luxu, atq. deſidia ciuitas corrupta eſt;
rurſus reſp. magnitudine ſua imperatorum,
atq. magiſtratuum uitia ſuſtentabat; ac, uel-
uti effeta parente, multis tempeſtatib. haud
ſane

ſane quiſquam Romae uirtute magnus fuit. ſed, memoria mea, ingenti uirtute, diuerſis morib. fuere uiri duo, M. Cato, & C. Caeſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire non fuit conſilium, quin utriuſq. naturam & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria, ſed alia alij. Caeſar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate uitae Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato, nihil largiendo, gloram adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Caeſar in animum induxerat, laborare, uigilare; negotijs amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiae, & decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo uirtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat: eſſe, quam uideri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam aſſequebatur. Poſtquam, ut dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſsit; conſul optimum factu ratus, noctem, quae inſtabat, ante ca

pere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quae ad ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis praeſidijs, Lẽtulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum adſcenderis ad laeuam, circiter XII pedes humi depreſſus. eum muniunt undiq. parietes, atq. inſuper camera lapideis fornicib. iuncta: ſed inculta tenebris, odore foeda, atq. terribilis eius facies eſt. in eum locum poſtquam demiſſus eſt Lentulus; iudices rerum capitalium, quib. praeceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clariſsima Corneliorum, qui conſulare imperium Romae habuerat, dignum moribus, factisq. ſuis exitum uitae uenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo ſupplicium ſumptum eſt.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipſe adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quiſq. uoluntarius, aut ex ſocijs in caſtra uenerat, aequaliter diſtribuerat; ac breui ſpatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duob. millib. habuiſſet. ſed ex omni copia circiter pars quarta erat militarib. armis inſtructa: ceteri, ut quemq. caſus armauerat, ſparos, aut lanceas, alij praeacutas ſudes portare. ſed poſtquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, mo

do

do in Galliam uersus castra mouere: hostib. occasionem pugnandi non dare. sperabat, propediem magnas copias se habiturum, si Romae socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opib. coniurationis fretus, simul alienum suis rationib. existimans, uideri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romae coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium il lexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itinerib. in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinam. At Q. Metellus Celer cum trib. legionib. in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quae supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicib. montium consedit; qua illi descensus erat in Galliam properanti. neq. tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequiorib. expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atq. copijs hostium sese clausum, in urbe res aduersas; neq. fugae, neq. praesidij ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit

ow Cat. he

cum Antonio quamprimum confligere:itaque, concione aduocata, huiuſcemodi orationem habuit. Compertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neq. ex ignauo ſtrenuum, neq. fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiuſq. animo audacia natura, aut morib. ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neq. gloria, neq. pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi aurib. officit. ſed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, ſimul uti cauſſam mei conſilij aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atq. ignauia Lentuli quantum ipſi, nobisq. cladis attulerit; quoq. modo, dum ex urbe praeſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiuerim. nunc uero, quo in loco res noſtrae ſint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, unus ab urbe, alter a Gallia, obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxime animus ferat, frumenti, atq. aliarum rerum egeſtas prohibet: quocumq. ire placet, ferro iter aperiendum eſt. Quapropter uos moneo, uti forti, atq. parato animo ſitis; &, cum proelium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem, atq. patriam in dextris ueſtris portare. ſi uincimus; omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atq. coloniae patebunt. ſin metu ceſſerimus; eadem illa aduerſa fient: neq. locus, neq. amicus quiſquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem

nobis,

nobis,& illis necesſitudo impendet. nos pro pa tria,pro libertate,pro uita certamus: illis ſuper- uacaneum eſt pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores priſtinae uirtutis. Licuit nobis cum ſumma turpitudine in exſilio aetatem agere. potuiſtis non nulli Ro mae, amiſsis bonis, alienas opes exſpectare. quia illa foeda, atq. intoleranda uiris uideban- tur,haec ſequi decreuiſtis.ſi haec relinquere uul tis;audacia opus eſt.nemo,niſi uictor, pace bel- lum mutauit.nam,in fuga ſalutem ſperare, cum arma,queis corpus tegitur, ab hoſtibus auerte- ris; ea uero dementia eſt. ſemper in proelio ijs maximum eſt periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.Cum uos conſidero, milites; & cum facta ueſtra aeſtimo: magna me ſpes uictoriae tenet.animus,aetas, uirtus ueſtra me hortantur: praeterea, neceſsitudo, quae et- iam timidos fortes facit. nam, multitudo ho- ſtium ne circumuenire queat, prohibent angu- ſtiae loci. quod ſi uirtuti ueſtrae fortuna inuide rit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu ca pti potius, ſicuti pecora, trucidemini, quam, uirorum more pugnantes, cruentam, atq. lu- ctuoſam uictoriam hoſtib. relinquatis. Haec ubi dixit; paullulum commoratus, ſigna ca- nere iubet, atq. inſtructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium e- quis, quo militibus, exaequato periculo, a- nimus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro

loco, atq. copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs artius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praeterea ex gregarijs militib. optimum quemq. armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit; quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedib. aeger, quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unumquemq. nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atq. focis suis certare. homo militaris, quod amplius annos XXX tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor, cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosq. ipsos, factaq. eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. sed, ubi, omnib. reb. exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. Postquam eo uentum est, unde a ferentarijs proelium committi posset: maximo clamore, infestis signis concurrunt: pila

omittunt;

omittunt;res gladijs geritur. ueterani,pristinae uirtutis memores,comminus acriter instare:illi haud timidi resistunt: maxima ui certatur.interea Catilina cum expeditis in prima acie uersari: laborantibus succurrere: integros pro saucijs accersere: omnia prouidere: multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem praetoriam in medios hostes inducit; eosq. perturbatos, atq. alios alibi resistentes, interficit; deinde utrimq.ex lateribus ceteros aggreditur.Manlius,& Faesulanus in primis pugnantes cadunt.

Postquam fusas copias, seq. cum paucis relictum uidet Catilina; memor generis,atq. pristinae dignitatis suae, in confertissimos hostes incurrit, ibiq. pugnans coufoditur. Sed,confecto proelio, tum uero cerneres quanta audacia, quantaq.animi uis fuisset in exercitu Catilinae. nam fere, quem quisq. pugnando uiuus locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria dis iecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe a suis inter hostium cadauera repertus est; paullulum etiam adhuc spirans, ferociamq. animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. Postremo, ex omni copia, neq. in proelio, neq. in fuga, quisquam ciuis in-

genuus captus eſt. ita cuncti ſuae hoſtiumq. uitae iuxta pepercerant. neq. tamen exercitus populi R. laetam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam ſtrenuiſsimus quiſq. aut occiderat in proelio, aut grauiter uulneratus diſceſſerat. multi autem, qui e caſtris uiſendi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, uoluentes hoſtilia cadauera, amicum alij, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. ita uarie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus atq. gaudium agitabantur.

C. SALLVSTII. CRISPI DE. BELLO IVGVRTHINO

FALSO queritur de natura ſua genus humanum; quod, imbecilla, atq. aeui breuis, forte potius, quam uirtute, regatur. nam, contra reputando, neq. maius aliud, neq. praeſtabilius inuenias; magisq. naturae induſtriam hominum, quam uim, aut tempus, deeſſe. ſed dux, atq. imperator uitae mortalium, animus eſt. qui ubi ad gloriam uirtutis uia graſſatur; abunde pollens, potensque, & clarus eſt, neq. fortunae eget; quippe quae probitatem, induſtriam, ceterasq. bonas artes neq. dare, neq. eripere cuiquam poteſt. ſin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis peſſumdatus eſt, pernicioſa libidine paulliſper uſus: ubi per ſocordiam uires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accuſatur: ſuam quippe culpam actores ad negotia transferunt. quod ſi hominib. bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumq. etiam pericoloſa, petunt: neq. regerentur magis caſibus, quam regerent caſus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalib. gloria aeterni fierent. nam, uti genus hominum compoſitum e corpore, & anima eſt: ita res cunctae, ſtudiaq. omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam

ſequun-

ſequuntur. igitur praeclara facies, magnae diui tiae, ad hoc uis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis, & fortunae bonorum, uti initium, ſic finis eſt; omniaq. orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit, atq. habet cuncta, neq. ipſe habetur. quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atq. ignauiam aetatem agunt; ceterum ingenium, quo neq. melius, neq. amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atq. ſocordia torpeſcere ſinunt; cum praeſertim tam multae, uariaeq. ſint artes animi, quib. ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, po ſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda uidentur: quoniam neq. uirtuti honos datur; neq. illi, quib. per fraudem ius fuit, utiq. tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, ui quidem regere patriam, aut paren tes, quamquam & poſsis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt; cum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaq. hoſtilia portendant. fruſtra autem niti, neq. aliud, ſe fatigando, niſi odium, quaerere, extremae dementiae eſt: niſi forte quem inhoneſta, & pernicioſa libido tenet, potentiae paucorum decus, atq. libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quae ingenio

exercentur, in primis magno uſui eſt memoria
rerum geſtarum: cuius de uirtute quia multi di-
xere, praetereundum puto; ſimul, ne per inſolen
tiam quis exiſtimet memet ſtudium meum lau
dando extollere. Atq. ego credo fore, qui, quia
decreui procul a rep. aetatem agere, tanto, tamq.
utili labori meo nomen Inertiae imponant: cer
te, quib. maxima induſtria uidetur, ſalutare ple
bem, & conuiuijs gratiam quaerere. qui ſi repu-
tauerint, & quib. ego temporib. magiſtratum
adeptus ſum; & quales uiri idem aſſequi nequ.
uerint; & poſtea, quae genera hominum in ſe- 1
natum peruenerint: profecto exiſtimabunt, me
magis merito, quam ignauia, iudicium animi
mei mutauiſſe; maiusq. commodum ex otio
meo, quam ex aliorum negotijs, reip. uenturum.
nam ſaepe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem,
praeterea ciuitatis noſtrae praeclaros uiros ſo-
litos ita dicere: cum maiorum imagines intue
rentur, ueh ementiſsime ſibi animum ad uirtu-
tem accendi: ſcilicet non ceram illam, neq. figu
ram tantam uim in ſeſe habere; ſed memoria re
rum geſtarum eam flammam egregijs uiris in
pectore creſcere, neq. prius ſedari, quam uir-
tus eorum famam, atq. gloriam adaequaue-
rit. At contra, quis eſt omnium, his mo-
ribus, quin diuitijs, & ſumptibus, non probi-
tate, neq. induſtria, cum maioribus ſuis con-
tendat? etiam homines noui, qui antea per uir
tutem ſoliti erant nobilitatem anteuenire, fur-
tim

tim, & per latrocinia potins, quam bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quaſi praetura, & conſulatus, atq. alia omnia huiuſcemodi per ſe ipſa clara, & magnifica ſint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea ſuſtinent, uirtus eſt. Verum ego liberius, altiusq. proceſsi, dum me ciuitatis morum piget, taedetque. nunc ad inceptum redeo. Bellum ſcripturus ſum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum geſsit: primum, quia magnum, & atrox, uariaq. uictoria fuit: deinde, quia tum primum ſuperbiae nobilitatis obuiam itum eſt. quae contentio diuina & humana cuncta permiſcuit; eoq. uaecordiae proceſsit, ut ſtudijs ciuilib. bellum, atq. uaſtitas Italiae finem faceret. Sed, prius quam huiuſcemodi rei initium expedio, pauca ſupra repetam; quo, ad cognoſcendum, omnia illuſtria magis magisq. in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat; Maſſaniſa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui poſtea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, uictis Carthaginienſibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atq. late imperium ualuit; populus R. quaſcumq. urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Maſſaniſae bona, atq. honeſta nobis permanſit; ſed imperij, uitaeq.

uitaeq. eius finis idem fuit. deinde Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſa fratrib. morbo abſumptis. is Adherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Iugurthamq. Manaſtabalis fratris filium, quem Maſſaniſa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio ualidus, non ſe luxu, neq. inertia corrumpendum dedit, ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, iaculari, curſu cum aequalib. certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnib. tamen carus eſſe: ad hoc, pleraq. tempora in uenando agere: leonem, atq. alias feras, primus', aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipſe de ſe loqui. Quib. reb. Micipſa tametſi initio laetus fuerat, exiſtimans Iugurthae uirtutem regno ſuo gloriae fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, & paruis liberis, magis magisq. creſcere intelligit, uehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo uoluebat. terrebat eum natura mortalium, auida imperij, & praeceps ad explendam animi cupidinem; praeterea, opportunitas ſuaeq. & liberorum aetatis, quae etiam mediocres uiros ſpe praedae tranſuerſos agit; ad hoc, ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem uirum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatib. cir-

cum-

cumuentus, ubi uidet neq. per uim, neq. insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus;quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum,atq. peditum auxilia mitteret;sperans uel ostentando uirtutem, uel hostium saeuitia facile eum occasurum, praefecit Numidis,quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro,atq. acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit;multo labore,multaq. cura, praeterea modestissime parendo, & saepe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat,ut nostris uehementer carus,Numantinis maximo terrori esset.ac sane,quod difficillimum in primis est, & proelio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumq.afferre solet.Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq. eum in dies amplecti, quippe cuius neq. consilium,neq. inceptum ullum frustra erat.Huc accedebat munificentia animi, ingenij sollertia: quib. reb. sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atq. nobiles,

quib.

quib. diuitiae bono, honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiae potiretur: in ipso maximam uirtutem, Romae omnia uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atq. laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium adduxit; ibiq. secreto monuit, ut potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret; neu quib. largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum praecipitem casurum.
Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsae redderet, dimisit. earum sententia haec erat. Iugurthae tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita sua carus est; ut idem senatui, populoq. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes uirum dignum te, atq. auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, cum gratia uiri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est; statimq. eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs here-

dem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo,atq.aetate confectus,cum ſibi finem uitae ad eſſe intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq. Adherbale, & Hiempſale filijs, huiuſcemodi uerba cum Iugurtha fertur habuiſſe. Paruum ego te,Iugurtha,amiſſo patre,ſine ſpe,ſine opibus, in meum regnum accepi, exiſtimans non minus me tibi, quam liberis, ſi genuiſſem, ob beneficia carum fore. neq. ea res falſum me habuit. nam, ut alia magna, & egregia tua facinora omittam, nouiſsime rediens Numantia, meq. regnumq. meum gloria decoraſti; tuaq. uirtute nobis Romanos ex amicis amiciſsimos feciſti: in Hiſpania nomen familiae noſtrae renouaſti: poſtremo, quod difficillimum inter mortales eſt,gloria inuidiam uiciſti. Nunc,quoniam mihinatura finem uitae facit,per hanc dextram, per regni fidem moneo, obteſtorq. uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas;neu malis alienos adiungere, quam ſanguine coniunctos retinere. Nõ exercitus,neq.theſauri praeſidia regni ſunt, uerum amici:quos neq.armis cogere,neq. auro parare queas: officio,& fide pariuntur. quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies,ſi tuis hoſtis fueris?equidẽ ego regnum uobis trado firmum,ſi boni eritis; ſin mali,imbecillum.nam concordia paruae res creſcunt,diſcordia maximae dilabuntur. Ceterum ante hos te,Iugurtha,qui aetate,& ſapiẽtia prior

prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. nam in omni certamine, qui opulentior eſt, etiam ſi accipit iniuriam, tamen, quia plus poteſt, facere uidetur. Vos autem, Adherbal, & Hiempſal, colite, obſeruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos ſumpſiſſe uidear, quam genuiſſe. Ad ea Iugurtha, tametſi regem ficta locutum intelligebat, & ipſe longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne reſpondit. Micipſa paucis poſt dieb. moritur. Poſtquam illi more regio iuſta magnifice fecerant, reguli in unum conuenere, ut inter ſe de cunctis negotijs diſceptarent. Sed Hiempſal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, deſpiciens, dextra Adherbalem adſedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, ut aetati concederet, fatigatus a fratre, uix in alteram partem tranſductus eſt. Ibi cum multa de adminiſtrando imperio diſſererent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennij conſulta, & decreta omnia reſcindi. nam per ea tempora confectum annis Micipſam parum animo ualuiſſe. Tum idem Hiempſal placere ſibi reſpondit: nam ipſum illum trib. his proximis annis adoptione in regnum perueniſſe. quod uerbum in pectus Iugurthae altius, quam quiſquam ratus, deſcendit. itaq. ex eo tempore ira, &

metu anxius,moliri,parare,atq. ea modo in animo habere, quib. per dolum Hiempſal caperetur.quae ubi tardius procedunt,neq. lenitur animus ferox: ſtatuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum ſupra memoraui, propter diſſenſionem placuerat diuidi theſauros, fineſq. imperij ſingulis conſtitui. itaq. tempus ad utramq. rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. reguli interea in loca propinqua theſauris,alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in opido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthae,carus, acceptuſq. ei ſemper fuerat: quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſsis onerat, impellitque, uti tamquam ſuam domum uiſens eat: portarum claues adulterinas paret: nam uerae ad Hiempſalem referebantur:ceterum,ubi res poſtularet,ſe ipſum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit:atque, uti doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit: qui poſtquam in aedes irrupere, diuerſi regem quaerere:dormientes alios, alios occurſantes interficere:ſcrutari loca abdita:clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: cum interim Hiempſal reperitur,occultans ſe in tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidae caput eius,uti iuſsi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur:

Adher-

Adherbalem, omnesque, qui ſub Micipſae imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes diſcedunt Numidae: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas poteſt copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio ſuo adiungit: omni Numidiae imperare parat. At Adherbal, tametſi Romam legatos miſerat, qui ſenatum docerent de caede fratris, & fortunis ſuis; tamen, fretus multitudine militum, parabat armis contendere. ſed, ubi res ad certamen uenit, uictus ex proelio profugit in prouinciam, ac deinc Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis conſilijs, poſtquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus ſuum cum animo reputans, timere populum R. neq. aduerſus iram eius uſquam, niſi in auaritia nobilitatis, & pecunia ſua, ſpem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: queis praecipit, uti primum ueteres amicos munerib. expleant: deinde nouos acquirant: poſtremo, quemcumq. poſsint largiendo parare, ne cunctentur. Sed, ubi Romam legati uenere, & ex praecepto regis hoſpitibus, alijs que, quorum ea tempeſtate in ſenatu auctoritas pollebat, magna munera miſere: tanta commutatio inceſſit, uti ex maxima inuidia in gratiam, & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret: quorum pars ſpe, alij praemio inducti, ſingulos ex ſenatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum

conſuleretur.igitur,ubi legatis ſatis confidunt,
die conſtituto ſenatus utriſq.datur.Tum Adher
balem hoc modo locutum accepimus. Patres
conſcripti, Micipſa pater meus moriens mihi
praecepit, uti regni Numidiae tantummodo
procurationem exiſtimarem meam; ceterum
ius', & imperium penes uos eſſe: ſimul eniterer
domi militiaeq. quammaximo uſui eſſe populo
R. uos mihi cognatorum, uos affinium loco du
cerem: ſi ea feciſſem, in ueſtra amicitia exerci-
tum,diuitias,monumenta regni,me habiturum.
Quae praecepta patris cum agitarem;Iugurtha,
homo omnium,quos terra ſuſtinet,ſceleratiſsi-
mus,contempto imperio ueſtro, Maſſaniſae me
nepotem, etiam ab ſtirpe ſocium, atq. amicum
populi R. regno, fortuniſq. omnib. expulit.
Atq. ego, P. C. quoniam eo miſeriarum uentu
rus eram,uellem,potius ob mea,quam ob maio
rum meorum, beneficia me poſſe a uobis auxi-
lium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a
populo R. quib. non egerem; ſecundum ea, ſi
deſideranda erant,uti debitis uterer. ſed, quo-
niam parum tuta per ſe ipſa probitas eſt; neq.
mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad
uos confugi, P. C. quibus, quod mihi miſerri-
mum eſt,cogor prius oneri,quam uſui,eſſe.Cete
ri reges, aut bello uicti in amicitiam a uobis
recepti ſunt, aut in ſuis dubijs reb. ſocieta-
tem ueſtram adpetiuerunt. familia noſtra cum
populo R.bello Carthaginienſi amicitiam inſti

tuit:

tuit:quo tempore magis fides eius, quam fortuna, pendenda erat. quorum progeniem uos, P. C. nolite pati me nepotem Massanissae frustra a uobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atq. copijs potens, nunc, deformatus aerumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neq. pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. uerum ego ijs finib. eiectus sum, quos maiorib. meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. uos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum. huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, ut, quem tu parem cum liberis tuis, regniq. participem fecisti, is potissimum stirpis tuae exstinctor sit? Numquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga, uersabimur? dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeua patiebamur. hostis ab latere: uos amici procul: spes omnis in armis erat. postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem agitabamus: quippe, queis nullus hostis erat, nisi forte quem uos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere, atq. superbia sese efferens, fratre meo, atq. eodem propinquo suo, interfecto, primum regnum eius sceleris sui praedā fecit: post,

ubi me iiſdem dolis nequit capere, nihil minus, quam uim, aut bellum exſpectantem, in imperio ueſtro, ſicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſerijs effecit, ut ubiuis tutius, quam in meo regno, eſſem. Ego ſic exiſtimabam, P. C. uti praedicantem audieram patrem meum; qui ueſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere, ceterũ ex omnib. maxime tutos eſſe. quod in familia noſtra fuit, praeſtitit, uti in omnib. bellis adeſſet uobis: nos uti per otium tuti ſimus, in manu ueſtra eſt, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs ſuis ratus eſt nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alter ipſe ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quo potiſsimum infelix accedã? generis praeſidia omnia exſtincta ſunt. pater, uti neceſſe erat, naturae conceſsit: fratri, quem minime decuit, propinquus per ſcelus uitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppreſsit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtijs obiecti ſunt: pauci, quib. relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum maerore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quae aut amiſi, aut ex neceſſarijs aduerſa facta ſunt, incolumia manerent: tamen, ſi quid ex improuiſo mali accidiſſet, uos implorarem, P. C. quib. pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curae eſſe decet. nunc uero, exſul patria, domo, ſolus, atq. omnium honeſtarum egens rerũ, quo

acce-

accedam?aut quos appellem?nationes ne,an reges,qui omnes familiae noſtrae ob ueſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt,qui aliquando uobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſſaniſa nos ita inſtituit,P.C.ne quem coleremus,niſi populum R.ne ſocietates,ne foedera noua acciperemus: abunde magna praeſidia nobis in ueſtra amicitia fore:ſi huic imperio fortuna mutaretur,una occidendum nobis eſſe.uirtute,ac dijs uolentibus,magni,& opulenti eſtis, omnia ſecunda, & obedientia ſunt: quo facilius ſociorum iniurias curare licet.tantum illud uereor,ne quos priuata amicitia Iugurthae,parum cognita,trãſuerſos agat:quos ego audio ſumma ope niti, ambire, fatigare uos ſingulos, ne quid de abſente,incognita cauſſa,ſtatuatis:fingere me uerba, & fugã ſimulare,cui licuerit in regno manere. quod utinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadẽ haec ſimulãtem uideam: & aliquãdo aut apud uos, aut apud deos immortales rer. humanar. cura oriatur: ut ille,qui nunc ſcelerib.ſuis ferox,atq.praeclarus eſt, omnib. malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum,fratris mei necis,mearumq. miſeriarum graues poenas reddat. Iamiam frater animo meo cariſſime,quãquam tibi immaturo,&,unde minime decuit, uita erepta eſt,tamẽ laetandũ magis,quã dolendũ puto caſum tuum.

non enim regnum, ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & omnes has, quae me premunt, aerumnas cum anima ſimul amiſiſti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum praebeo; incertus quid agam, tuas ne iniurias perſequar, ipſe auxilij egens; an regno conſulam, cuius uitae, necisq. poteſtas ex alienis opib. pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne uiuere contemptus uiderer, ſi defeſſus malis iniuriae conceſsiſſem. Nunc, quoniam neq. uiuere libet, neq. mori licet ſine dedecore, P. C. per uos, per liberos, atq. parentes ueſtros, per maieſtatem populi R. ſubuenite mihi miſero: ite obuiam iniuriae: nolite pati, regnum Numidiae, quod ueſtrum eſt, per ſcelus, & ſanguinem familiae noſtrae tabeſcere. Poſtquam rex loquēdi finem fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam cauſſa, freti, paucis reſpondent: Hiempſalem, ob ſaeuitiam ſuam, ab Numidis interfectum: Adherbalem, ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod iniuriam facere nequiſſet: Iugurtham a ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiae cognitus eſſet; neu uerba inimici ante facta ſua ponerent. Deinde utriq. curia egrediuntur. ſenatus ſtatim cōſulitur: fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthae uirtutē laudib. extollere; gratia, uoce, deniq. omnib. modis, pro alieno ſcelere, & flagitio,

gitio,

gitio,ſua quaſi pro gloria,nitebantur.At contra pauci,quib.bonum & aequum diuitijs carius erat,ſubueniũdum Adherbali,&Hiempſalis mortem ſeuere uindicandam cenſebant. ſed ex omnib.maximeAemilius Scaurus,homo nobilis, impiger,factioſus,auidus potentiae,honoris,diuitiarum, ceterum uitia ſua callide occultans. is poſtquam uidet regis largitionem famoſam, impudentemque, ueritus, quod in tali re ſolet,ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a conſueta libidine continuit.uicit tamen in ſenatu pars illa,quae uero pretium,aut gratiam anteferebat.decretum fit, uti decem legati regnũ, quod Micipſa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuitL.Opimius,homo clarus,& tum in ſenatu potens, quia conſul,C.Graccho,& M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat.eum Iugurtha, tametſi Romae in amicis habuerat, tamen accuratiſſime accepit:dando,& pollicẽdo multa perfecit, uti famae,fidei,poſtremo omnib.ſuis reb. commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem uia aggreſſus, pleroſq. capit: paucis carior fides,quam pecunia,fuit.in diuiſione,quae pars Numidiae Mauritaniam attingit, agro uiriſq. opulentior, Iugurthae traditur:illam alteram, ſpecie, quam uſu,potiorem, quae portuoſior, & aedificijs magis exornata erat, Adherbal poſſedit. Res poſtulare uidetur, Africae ſitum paucis

expo-

exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellũ, aut amicitia fuit, attingere. Sed, quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampaucissimis absoluam. In diuisione orbis terrae pleriq. in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani; ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae appellant. mare saeuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraq. paenuria aquarum: genus hominum, salubri corpore, uelox, patiens laborum: plerosq. senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. nã morb. haud saepe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed, qui mortales initio Africam habuerint, quiq. postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quae plerosq. obtinet, diuersum est; tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utiq. rem sese habere cultores eius terrae putant, quampaucissimis dicam: ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultique; quis cib. erat caro ferina, atq. humi pabulum, uti pecoribus. hi neq. moribus, neq. lege, aut imperio cuiusquam

rege-

regebantur:uagi,palantes,quas nox coegerat,ſe des habebant.Sed,poſtquam in Hiſpania Hercu les,ſicuti Afri putant,interijt:exercitus eius cõ-poſitus ex uarijs gentibus, amiſſo duce, ac paſ-ſim multis ſibi imperium petentibus, breui dila bitur.ex eo numero Medi,Perſae,& Armenij,na uib.in Africam tranſuecti,proximos noſtro ma ri locos occupauere: ſed Perſae intra Oceanum magis : hiq. alueos nauium inuerſos pro tugu-rijs habuere : quia neq. materia in agris , neq. ab Hiſpanis emendi , aut mutandi copia erat . mare magnum , & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getu-los ſecum miſcuere . & , quia ſaepe tentantes a-gros,alia deinde,atq.alia loca petiuerant,ſemet ipſi Numidas appellauere . Ceterum adhuc ae-dificia Numidarum agreſtium,quae Mapalia il li uocant, oblonga,incuruis lateribus tecta,qua ſi nauium carinae ſunt.Medis autem , & Arme-nijs acceſſere Libyes. nam hi propius mare Afri cum agitabant: Getuli ſub ſole magis,haud pro cul ab ardoribus : hiq. mature opida habuere . nam freto diuiſi ab Hiſpania,mutare res inter ſe inſtituerant.nomẽ eorum paullatim Libyes cor rupere,barbara lingua Mauros pro Medis appel lantes.Sed res Perſarum breui adoleuit:ac poſt-ea,Numidiae nomine, propter multitudinem a parentib.digreſsi, poſſedere ea loca,quae proxi me Carthaginẽ Numidia appellatur.Deinde u-trique,alteris freti,finitimos armis,aut metu ſub

impe-

imperium ſuum coegere;nomen,gloriamq.ſibi addidere;magis hi,qui ad noſtrum mare proceſſerant:quia Libyes,quam Getuli, minus bellicoſi: deniq.Africae pars inferior,pleraq.ab Numidis poſſeſſa eſt: uicti omnes in gentem, nomenq. imperantium conceſſere. Poſtea Phoenices, alij multitudinis domi minuendae gratia, pars imperij cupidine ſollicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum,Leptim,aliasq.urbes,in ora maritima condidere: haeq. breui multum auctae, pars originib.ſuis praeſidio,aliae decori fuere.nã de Carthagine ſilere melius puto,quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon,qui locus Aegyptum ab Africa diuidit,ſecundo mari prima Cyrene eſt,colonia Thereωn,ac deinceps duae Syrtes, interq.eas Leptis:deinde Arae Philenωn: quem locum Aegyptum uerſus finem imperij habuere Carthaginiẽſes:poſt aliae Punicae urbes.cetera loca uſq. ad Mauritaniam Numidae tenent.proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. ſuper Numidiam Getulos accepimus,partim in tugurijs,alios incultius uagos agitare:poſt eos Aethiopas eſſe:dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraq. ex Punicis opida,& fines Carthaginienſium,quos nouiſsime habuerant,populus R.per magiſtratus adminiſtrabat: Getulorum magna pars,& Numidae uſq.ad flumen Mulucham ſub Iugurtha erant: Mauris omnib.rex Bocchus imperita-

peritabat, praeter nomen, cetera ignarus populi R. itemq. nobis neq. bello, neq. pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese uidet; certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae uenalia esse; simul & illorum pollicitationib. accensus, quos paullo ante munerib. expleuerat; in regnum Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido, ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atq. alia praeda, capit: aedificia incendit; pleraq. loca hostiliter cum equitatu accedit: deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit; existimans, dolore permotum Adherbalem iniurias suas manu uindicaturum, eamq. rem belli caussam fore. at ille, quod neq. se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neq. eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaq. non, uti antea, cum

praeda-

praedatoria manu,ſed magno exercitu comparato,bellum gerere coepit,& aperte totius Numidiae imperium petere . ceterum, qua pergebat,urbes,agros uaſtare,praedas agere; ſuis animum,hoſtib. terrorem augere . Adherbal , ubi intelligit eo proceſſum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis eſſet; neceſſario copias parat, & Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtham opidum utriuſq. exercitus conſedit : &, quia diei extremum erat,proelium non inceptum.ſed ubi plerumq.noctis proceſsit,obſcuro etiam tum lumine;milites Iugurthini,ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt;ſemiſomnos partim,alios arma ſumentes fugant, funduntque . Adherbal cum paucis equitib. Cirtham profugit : &,ni multitudo togatorum fuiſſet, quae Numidas inſequentes moenib. prohibuit, uno die inter duos reges coeptum,atq. patratum bellum foret.Igitur Iugurtha opidum circumſedit : uineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur : maxime feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante proelium factum ab Adherbale Romam miſſos audiuerat. Sed, poſtquam ſenatus de bello eorum accepit; tres adoleſcentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; ſenatus, populiq. R. uerbis nuncient,uelle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeque, illisq. dignum eſſe. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis, quod

Romae,

Romae, dum proficiſci parant, de proelio facto, & oppugnatione Cirthae, audiebatur. ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione, reſpondit: ſibi neq. maius quidquam, neq. carius auctoritate ſenatus eſſe: ab adoleſcentia ita ſe eniſum, ut ab optimo quoq. probaretur: uirtute, non malitia, P. Scipioni, ſummo uiro, placuiſſe: ob eaſdem artes a Micipſa, non paenuria liberorum, in regnum adoptatum eſſe: ceterum, quo plura bene, atq. ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis uitae ſuae inſidiatum: quod ubi comperiſſet, eius ſceleri obuiam iſſe: populum R. neq. recte, neq. pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerit: poſtremo, de omnib. reb. legatos Romam breui miſſurum. Ita utriq. digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa deceſsiſſe ratus eſt, neq. propter naturam loci Cirtham armis expugnare poteſt: uallo, atq. foſſa moenia circumdat: turres exſtruit, eaſq. praeſidijs firmat: praeterea dies, noctesq. aut per uim, aut dolis tentare: defenſorib. moenium praemia modo, modo formidinem, oſtentare: ſuos hortando ad uirtutem arrigere: prorſus intentus cuncta parare. Adherbal, ubi intelligit omnes ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, ſpem auxilij nullam, paenuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex ijs, qui una Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos,

multa

multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum, confirmat, uti per hoſtium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidae paucis dieb. iuſſa efficiunt: litterae Adherbalis in ſenatu recitatae: quarum ſententia haec fuit. Non mea culpa ſaepe ad uos oratum mitto P. C. ſed uis Iugurthae ſubigit: quem tanta libido exſtinguendi me inuaſit, ut neq. uos, neq. deos immortales, in animo habeat; ſanguinem meum, quam omnia, malit. itaq. quinctum iam menſem ſocius & amicus populi R. armis obſeſſus teneor: neq. mihi Micipſae patris mei beneficia, neq. ueſtra decreta, auxiliantur: ferro, an fame, acrius urgear, incertus ſum. Plura de Iugurtha ſcribere dehortatur fortuna mea: etiam ante expertus ſum, parum fidei miſeris eſſe. niſi tamen intelligo, illum, ſupra quam ego ſum, petere; neq. ſimul amicitiam ueſtram, & regnum meum ſperare. utrum grauius exiſtimet, nemini occultum eſt. nam initio occidit Hiempſalem, fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. quae ſane fuerint noſtrae iniuriae, nihil ad uos. uerum nunc regnum ueſtrum armis tenet: me, quem uos imperatorem Numidis poſuiſtis, clauſum obſidet: legatorum uerba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid eſt reliquum, niſi uis ueſtra, qua moueri poſſit? nam ego quidem uellem, & haec, quae ſcribo, & illa, quae antea in ſenatu queſtus ſum, uana forent potius, quam miſeria

mea

mea fidem uerbis faceret. Sed, quoniam eo natus ſum, ut Iugurthae ſcelerum oſtentui eſſem: non iam mortem, neq. aerumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. regno Numidiae, quod ueſtrum eſt, uti libet conſulite: me ex manib. impijs eripite, per uos, per maieſtatem imperij, per amicitiae fidem: ſi ulla apud uos memoria remanet aui mei Maſſaniſae. His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum cenſerent, & quamprimum Adherbali ſubueniendum: de Iugurtha interim uti conſuleretur; quoniam non paruiſſet legatis. ſed ab ijſdem illis fautorib. regis ſumma ope eniſum, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, ut in plerisq. negotijs ſolet, priuata gratia deuictum. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honorib. uſi, in quis fuit M. Scaurus, de quo ſupra memorauimus, conſularis, & tum in ſenatu princeps. hi, quod in inuidia res erat, ſimul & a Numidis obſecrati, triduo nauim adſcendere: deinde, breui Vticam adpulſi, litteras ad Iugurtham mittunt, quamociſsime ad prouinciam accedat; ſe ad eum ab ſenatu miſsos. Ille, ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audierat, contra inceptum ſuum ueniſſe; primo commotus metu, atq. libidine, diuerſus agitabatur. timebat iram ſenatus, ni paruiſſet legatis. porro animus cupidine caecus ad inceptum ſcelus rapiebatur. uicit ta-

men in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa ui Cirtham irrumpere nititur; maxime sperans, diducta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uictoriae inuenturum. quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne, amplius morando, Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitib. in prouinciam uenit. ac tametsi senatus uerbis graues minae nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthae audita sunt, Italici, quorum uirtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, & oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de ceteris senatui curae fore. at ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Igitur Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atq. negotiatores promiscue, uti quisq. armatus obuius fuerat, interfecit. quod postquam Romae cognitum est, & res in senatu agitari coepta: ijdem illi ministri regis interpellando, ac saepe gratia, interdũ iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant: & ni C.

Mem-

Memmius, tribunus pl. deſignatus, uir acer, & infeſtus potentiae nobilitatis, populum R. edocuiſſet id agi, uti per paucos factioſos Iugurthae ſcelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret: tanta uis gratiae, atq. pecuniae regis erat. ſed, ubi ſenatus delicti conſcientia populum timet: lege Sempronia prouinciae futuris conſulib. Numidia, atq. Italia decretae ſunt: conſules declarati P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur; ſtipendium, aliaque, quae bello uſui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra ſpem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia uenum ire, in animo haeſerat; filium, & cum eo duos familiares ad ſenatum legatos mittit: ijsque, uti illis, quos Hiempſale interfecto miſerat, praecepit, omnes mortales pecunia aggrediantur. qui poſtquam Romam aduentabant; ſenatus a Beſtia conſultus eſt, placeret ne legatos Iugurthae recipi moenibus: ijq. decreuere, ni regnũ, ipſumq. deditũ ueniſſent, uti dieb. proximis decem Italia decederent. conſul Numidis ex ſenatus decreto nunciari iubet: ita infectis rebus, illi domum diſcedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat ſibi homines nobiles, factioſos, quorũ auctoritate, quae deliquiſſet, munita fore ſperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu ſupra memorauimus. nam

in consule nostro multae, bonaeq. artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atq. inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multos mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed, ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisq. ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono, honestoq. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romae pretio, aut gratia effecturum: postea uero quam participẽ negotij Scaurum accepit; in maximam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnib. pactionib. praesẽs agere. Ceterũ interea fidei caussa mittitur a consule Sextius quaestor in opidum Iugurthae Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora indutiae agitabãtur. Igitur rex, uti constituerat, in castra uenit: ac pauca praesenti consilio locutus

cutus

cutus de inuidia sui facti, atq. uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. sed, uti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx, pecus, atq. equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoq. modo actae forent, fama diuulgauit: Romae per omnes locos, & conuentus, de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres solliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. at maxime eos potentia Scauri, quod is auctor, & socius Bestiae ferebatur, a uero, bonoq. impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionib. populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed, quoniam ea tempestate Romae Memmij facundia clara, pollensq. fuit; decere existimaui unam ex tam multis orationem eius perscribere. ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiae huiuscemodi uerbis disseruit.

Multa me dehortantur a uobis, Quirites, nisi studium reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum, ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quam honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis x x quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede, quamq. multi perierint uestri defensores; ut uobis animus ab ignauia, atq. socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exsurgitis; atq. etiam nunc timetis eos, quib. uos decet terrori esse. sed, quamquam haec talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potẽtiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita est, experiar: uerum, id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est, Quirites. Neq. ego uos hortor, quod saepe maiores uestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanã quaestiones graues habitae sunt. Post C. Gracchi, & M. Fuluij caedem, uestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusq. cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine ciuium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superiorib. annis taciti indignabamini, aerarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilib. uectigal pendere: penes eosdem & summam glo-

gloriam, & maximas diuitias eſſe: tamen, haec talia facinora impune ſuſcepiſſe, parum habuere: itaq. poſtremo leges, maieſtas ueſtra, diuina, & humana omnia hoſtib. tradita ſunt. neq. eos, qui ea fecere, pudet, aut paenitet: ſed incedunt per ora ueſtra magnifice, ſacerdotia, & conſulatus, pars triumphos ſuos oſtentantes: perinde quaſi ea honori, non praedae, habeant. Serui, aere parati, iniuſta imperia dominorum non perferunt: uos, Quirites, in imperio nati, aequo animo ſeruitutem toleratis? At, qui ſunt hi, qui remp. occupauere? homines ſceleratiſsimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentiſsimi, ijdemq. ſuperbiſsimi, quib. fides, decus, pietas, poſtremo honeſta, atq. inhoneſta omnia quaeſtui ſunt. Pars eorum, occidiſſe tribunos pl. alij quaeſtiones iniuſtas, pleriq. caedem in uos feciſſe, pro munimento habent. ita, quam quiſq. peſsime fecit, tam maxime tutus eſt: metum a ſcelere ſuo ad ignauiam ueſtram tranſtulere. quos omnes eadem cupere, eadem odiſſe, eadem metuere in unum coegit. ſed haec inter bonos amicitia, inter malos factio eſt. quod ſi tam uos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accenſi ſunt: profecto neq. reſp. ſicuti nunc, uaſtaretur; & beneficia ueſtra penes optimos, non audaciſsimos, forent. Maiores ueſtri, parandi iuris, & maieſtatis conſtituendae gratia, bis per ſeceſsionem armati Auentinum montem occupauere: uos

pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atq. eo uehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neq. ui; quod magis, uos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; uerum quaestionibus, & indicio ipsius Iugurthae. qui si deditticius est; profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximae diuitiae, ad remp. damna, atq. dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondum etiam uos tenet: & illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, atq. paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: uos autem, hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atq. ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen, uos sceleratissimis hominib. ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & uobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis, aut ser

uiendum

uiendum esse, aut per manus libertatem retinen dã. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes est? dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere il li iniurias, uos prohibere: postremo socijs ue- stris ueluti hostibus, hostib. pro socijs utuntur. potest ne in tam diuorsis mentib. pax, aut amici tia, esse? Quare moneo, hortorq. uos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus aerarij factus est, neq. per uim socijs ereptae pe- cuniae. quae quamquam grauia sunt, tamen con suetudine iam pro nihilo habentur. hosti acer- rimo prodita senatus auctoritas, proditum im- perium uestrum: domi, militiaeq. resp. uena- lis fuit. quae nisi quaesita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? nam, impune quidli bet facere, id est regem esse. Neq. ego uos, Qui- rites, hortor, ut iam malitis ciues uestros perpe ram, quam recte, fecisse, sed ne, ignoscendo ma lis, bonos perditum eatis. at hoc in rep. multo praestat, beneficij, quam maleficij, immemo- rem esse. bonus tantummodo segnior fit, ubi ne gligas; at malus improbior. ad hoc, si iniuriae non sint, haud saepe auxilij egeas. Haec, atq. a- lia huiuscemodi saepe dicendo, C. Memmius po pulo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prae- tor erat, ad Iugurtham mitteretur. eumque, in- terposita fide publica, Romam duceret; quo faci lius, indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pe cuniae captae arcessebant, delicta patefierent.

Dum haec Romae geruntur;qui in Numidia relicti a Bestia exercitui praeerant,secuti morem imperatoris sui,plurima, & flagitiosissima facinora fecere.fuere,qui auro corrupti,elephantes Iugurthae traderent; alij perfugas uenderent; pars ex pacatis praedas agerent.tanta uis auaritiae in animos eorum,ueluti tabes,inuaserat.At Cassius praetor, perlata rogatione a C. Memmio,ac perculsa omni nobilitate,ad Iugurtham proficiscitur: eiq. timido,& ex conscientia diffidenti reb.suis,persuadet,quoniam se populo R. dedidisset,ne uim,quam misericordiam eius, experiri malit: priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam,ducebat:talis ea tempestate fama de Cassio erat.Igitur Iugurtha,contra decus regium,cultu quammaxime miserabili cum Cassio Romam uenit. Ac,tametsi in ipso magna uis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia,aut scelere cũcta ea gesserat,quae supra diximus,C. tamen Baebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius,aduocata concione;quamquam regi infesta plebes erat;& pars in uincula duci iubebat;pars,ni socios sceleris sui aperiret,more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam irae,consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore.post,ubi silentium coepit, pro-

ducto

ducto Iugurtha, uerba facit: Romae, Numidiaeq. facinora eius memorat: ſcelera in patrem, fratresq. oſtendit: quib. iuuantibus, quibusq. miniſtris ea egerit, quamquam intelligat populus R. tamen uelle manifeſta magis ex illo habere: ſi uerum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam ſpem illi ſitam: ſin reticeat, non ſocijs ſaluti fore, ſed ſe, ſuasq. ſpes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha reſpondere iuſſus eſt, C. Baebius tribunus pl. quem pecunia corruptum ſupra diximus, regem tacere iubet: ac, tametſi multitudo, quae in concione aderat, uehementer accenſa, terrebat eum clamore, uultu, ſaepe impetu, atq. alijs omnibus, quae ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione diſcedit: Iugurthae, Beſtiaeque, & ceteris, quos illa quaeſtio exagitabat, animi augeſcunt. Erat ea tempeſtate Romae Numida quidam, nomine Maſsiua, Guluſſae filius, Maſſaniſae nepos: qui, quia in diſſenſione regum Iugurthae aduerſus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, is qui proximo anno poſt Beſtiam cum Q. Minucio Rufo conſulatum gerebat, perſuadet, quoniam e ſtirpe Maſſaniſae ſit, Iugurtham ob ſcelera inuidia cum metu urgeat, regnum Numidiae ab ſenatu petat. auidus conſul belli gerendi, moueri, quam ſeneſcere, omnia malebat. ipſi prouincia Numidia, Minucio Ma-

cedonia euenerat. Quae poſtquam Maſsiua agitare coepit: neq. Iugurthae in amicis ſatis praeſidij eſt; quod eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido ſibi imperat, pretio, ſicut multa confecerat, inſidiatores Maſsiuae paret, ac maxime occulte: ſin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: & per homines, talis negotij artifices, itinera, egreſſusq. eius, poſtremo loca, atq. tempora cuncta explorat: deinde, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo inconſultius Maſsiuam aggreditur, illum obtruncat: ſed ipſe, deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, iudicium profitetur. fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra uerum niti, quam animaduertit, ſuper gratiam, atq. pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quam uadibus, conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, ueritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumptum foret. & ipſe paucis dieb. profectus eſt, iuſſus a ſenatu Italia decedere. ſed, poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, eo

ſaepe

ſaepe tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: Vrbem uenalem, & mature perituram, ſi emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, ſtipendium, aliaque, quae militib. uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias morae cauſſas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, & paulo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilij regis exiſtimarent; neq. ex tanta properantia tam facile tractum bellum ſocordia magis, quam dolo crederent. Sed, poſtquam, dilapſo tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in caſtris propraetore relicto, Romam deceſsit. Ea tempeſtate Romae ſeditionib. tribunicijs atrociter reſp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. reſiſtentib. collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quae diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem propraetorem in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiũdae, milites menſe Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisq. itinerib. hieme aſpera peruenit ad opidum Suthul, ubi re

gis

gis thesauri erant. quod quamquam & saeuitia temporis,& opportunitate loci, neq. capi,neq. obsideri poterat: (nam circum situm in praerupti montis extremo planities limosa hiemalib. aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet,aut cupidine caecus ob thesauros opidi potiundi,uineas agere,aggerem iacere, aliaque, quae coepto usui forent,properare. At Iugurtha,cognita uanitate, atq. imperitia legati, subdolus eius augere amentiam: missitare supplicantes legatos:ipse, quasi uitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare: deniq. Aulum spe pactionis perpulit,uti,relicto Suthule,in abditas regiones sese, ueluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die, noctuq. exercitum tentabat: centuriones, ducesq. turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere; alij, signo dato, locum uti desererent. Quae postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani,perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere:pars territos confirmare: trepidare: omnib. locis uis magna hostium: caelum nocte, atq. nubib. obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duab. turmis Thracum, &

paucis gregarijs militibus, transiere ad regem: & centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam uti defenderet, acceperat, locum hostib. introeundi dedit: eaq. Numidae cuncti irrupere. nostri foeda fuga, pleriq. abiectis armis, proximum collem occupauere. nox, atq. praeda castrorum, hostes, quo minus uictoria uterentur, remorata sunt. deinde Iugurtha postremo die cum Aulo in colloquio uerba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq. clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem: si secum foedus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, uti dieb. decem Numidia decederet. Quae quamquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. Sed, ubi ea Romae comperta sunt: metus, atq. maeror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello saepe praeclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de foedere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere, ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, deniq. omnib. modis festinare. senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atq. populi iniussu nullum potuisse foedus fieri. consul impeditus a tribunis pl. ne, quas

para-

parauerat copias,ſecum portaret,paucis dieb.in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Poſtquam eo uenit; quamquam perſequi Iugurtham, & mederi fraternae inuidiae animo ardebat; cognitis militibus, quos, praeter fugam, ſoluto imperio, licentia, atq. laſciuia corruperat, ex copia rerum ſtatuit nihil ſibi agitandum.Interea Romae C.Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha ſenati decreta neglexiſſet; quiq. ab eo in legationibns, aut imperijs,pecunias accepiſſent; qui elephantos,quiq. perfugas tradidiſſent; item,qui de pace,aut bello,cum hoſtib. pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcij ſibi,alij ex partium inuidia pericula metuentes,quoniam aperte reſiſtere non poterant,quin illa, & alia talia placere ſibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & ſocios Italicos impedimenta parabãt. ſed plebes,incredibile memoratu eſt,quam intenta fuerit,quantaq. ui rogationem iuſſerit, decreuerit,uoluerit,magis odio nobilitatis,cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta libido in partib. erat. Igitur, ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem legatum Beſtiae fuiſſe ſupra docuimus, inter laetitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quaeſitores

sitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. sed quaestione exercita aspere, uiolenterq. ex rumore,& libidine plebis,ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis reb.insolentia ceperat.Ceterum mos partium popularium,& senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romae ortus est,otio,atq. abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus R. placide,modesteq. inter se remp.tractabât:neq. gloriae, neq. dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artib. ciuitatem retinebat. sed,ubi illa formido mentib. decessit; scilicet ea, quae secundae res amant, lasciuia, atque superbia incessere. ita,quod in aduersis reb. optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusq. fuit. namq. coepere nobilitas dignitatem in superbiam,plebes libertatem in libidinem uertere : sibi quisq. ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abstracta sunt: resp. quae media fuerat,dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis, soluta , atq. in multitudine dispersa, minus poterat. paucorum arbitrio belli,domiq. agitabatur: penes eosdam aerarium, prouinciae, magistratus , gloriae, triumphiq. erant : populus militia , atq. inopia urgebatur, praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui libe-

ri militum,uti quisq. potentiori confinis erat,se
dib. pellebantur. ita cum potentia auaritia sine
modo,modestiaq.inuadere,polluere, & uastare
omnia:nihil pensi,neq. sancti habere,quoad se-
met ipsa praecipitauit. nam,ubi primum ex no-
bilitate reperti sunt,qui ueram gloriam iniustae
potentiae anteponerent: moueri ciuitas, & dis-
sensio ciuilis, quasi permixtio terrae, oriri coe-
pit. Nam,postquam Tiberius, & C. Gracchus,
quorum maiores Punico, atq. alijs bellis mul-
tum reip. addiderant, uindicare plebem in li-
bertatem, & paucorum scelera patefacere coe-
pere:nobilitas noxia,atq.eo perculsa, modo per
socios, ac nomen Latinum,interdum per equi-
tes Romanos,quos spes societatis a plebe dimo
uerat, Gracchorum actionib. obuiam ierat: &
primo Tiberium, dein paucos post annos ea-
dem ingredientem Caium, tribunum pl. alte-
rum,alterum triumuirum colonijs deducendis,
cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. sane
Gracchis,cupidine uictoriae,haud satis modera
tus animus fuit. sed bono uinci satius est, quam
malo more iniuriam uincere. Igitur ea uictoria
nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales
ferro aut fuga exstinxit; plusq.in reliquum sibi
timoris, quam potentiae,addidit.quae res ple-
rumq.magnas ciuitates pessumdedit:dum alteri
alteros uincere quouis modo. & uictos acerbius
ulcisci uolunt. Sed de studijs partium, & o-
mnib.ciuitatis morib.si singillatim,aut pro ma

gnitu-

gnitudine parem disserere; tempus, quam res maturius me deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus, exercitusq. nostri foedam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq. Numidia euenerat, acri uiro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen aequabili, & inuiolata. is, ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur, diffidens ueteri exercitui, milites scribere: praesidia undiq. accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiae, parare, ad hoc commeatum affatim, deniq. omnia, quae in bello uario, & multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq. Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnib. reb. paratis, compositisque, in Numidiã proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter bonas artes, tum maxime quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat; & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostrae opes contusae, hostiumq. auctae erant. Sed, ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neq. periculi, neq. laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, praedator ex socijs, & ipse praeda hostium,

Sine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis morib. ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilij, aut bonae ſpei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, exſpectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. nam Albinus, Auli fratris, exercitusq. clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumq. milites in ſtatiuis caſtris habebat; niſi cum odor, aut pabuli egeſtas, locum mutare ſubegerat. ſed neq. more militari uigiliae ducebantur: uti cuiq. libebat, ab ſignis aberat. lixae permixti cum militib. diu, noctuq. uagabantur: & palantes agros uaſtare, uillas expugnare, pecoris, & mancipiorum praedas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus, uino aduecticio, & alijs talibus: praeterea, frumentum publice datum uendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumq. dici, aut fingi queunt ignauiae, luxuriaeq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. ſed in ea difficultate Metellum non minus, quam in reb. hoſtilibus, magnum, & ſapientem uirum fuiſſe comperior, tanta temperantia inter ambitionem, ſaeuitiamq. moderatum: namq. edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, ne quiſquam in caſtris panem, aut quem alium

coctum

coctum cibum uenderet: ne lixae exercitum se querentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: praeterea, transuersis itinerib. quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atq. fossa munire: uigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, saepe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma, portaret. ita, prohibendo a delictis magis, quam uindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha, ubi, quae Metellus agebat, ex nuncijs accepit; simul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq. uitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaq. legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuum; sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quae ex uoluntate forent, regi nunciari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atq. infesto exercitu, in Numidiam procedit: ubi,

contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex opidis, & mapalibus, praefecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quae imperarentur, facere. neq. Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaq. ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitib. curabat: in utrumq. latus auxiliarios equites tribunis legionum, & praefectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permixti uelites, quocumq. accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq. peritia locorum, & militiae, inerat, ut, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, opidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum; ubi & incolere, & mercari, consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello usui forent, comportare; ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & cómeatum iuuaturum exercitum, & iam para-

tis

tis reb. munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam, liberorumq. uitam, omnia Metello dedere. quos item consul, uti priores, illectos ad proditionem, domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neq. abnuere, neq. polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artib. tentari animaduertit; quippe cui uerbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostib. cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spem uictoriae adductus ex opportunitate loci, quam maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen, a meridie oriens, nomine Mūthul: a quo mōs aberat ferme millia passuū xx. tractu pari, uastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq. generib. arborum, quae humi arido, atq. arenoso, gignuntur. media autem planities deserta, paenuria aquae, praeter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore, atq. cultorib. frequentabantur. igitur in eo colle, quem trāsuerso itinere porrectū docuimus, Iugurtha,

extenuata ſuorum acie conſedit: elephantis, & parti copiarum pedeſtrium Bomilcarem praefecit: eumq. edocet, quae ageret: ipſe propior montem cum omni equitatu, & peditib. delectis ſuos collocat: dein ſingulas turmas, & manipulos circumiens monet, atq. obteſtatur, uti memores priſtinae uirtutis, & uictoriae, ſeſe, regnumq. ſuum, ab Romanor. auaritia defendant: cum ijs certamen fore, quos antea uictos ſub iugum miſerint: ducem illis, non animum, mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia ſuis prouiſa: locum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello meliorib. manum conſererent: proinde parati, intentiq. eſſent, ſigno dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & uictorias, confirmaturum, aut maximarum aerumnarū initium fore. ad hoc uiritim, uti quemq. ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij ſui, & eum ipſum alijs oſtentare: poſtremo, pro cuiuſq. ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte digrediens cum exercitu conſpicatur. primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet; (nā inter uirgulta equi, Numidaeq. conſederant; neq. plane occultati humilitate arborum; & tamen, quidnam eſſet, incerti, cum natura loci, tum dolo, ipſi, atq. ſigna militaria, obſcurati) dein, breui cognitis inſidijs,

paul-

paullisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostib. erat, triplicib. subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornib. locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principijs in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neq. collle digredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum praemisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuorsis proelijs iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem, & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atq. loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitib. esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum uidet, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte çedentib. aduersarijs receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidae alij postremos caedere: pars a sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atq. instare, omnib. locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmiorib. animis obuij hostib. fuerant, ludificati incerto

proelio,

proelio ipſi modo eminus ſauciabantur, neq. contra feriendi, aut conſerendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma inſequi coeperat, non confertim, neq. in unum ſeſe recipiebant, ſed alius alio quammaxime diuerſi. ita numero priores, ſi a perſequendo hoſtes deterrere nequiuerant, diſiectos ab tergo, aut laterib. circumueniebant: ſin opportunior fugae collis, quã campi fuerãt; eo uero conſueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; noſtros aſperitas, & inſolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij uaria, incerta, foeda, atq. miſerabilis. diſperſi a ſuis, pars cedere, alij inſequi: neq. ſigna, neq. ordines obſeruare: ubi quemq. periculum ceperat, ibi reſiſtere, ac propulſare: arma, tela, equi, uiri, hoſtes, ciues permixti: nihil conſilio, neq. imperio, agi: fors omnia regere. itaq. multum diei proceſſerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnib. labore, & aeſtu languidis, Metellus, ubi uidet, Numidas minus inſtare, paullatim milites in unum conducit: ordines reſtituit, & cohortes legionarias quattuor aduerſus pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperiorib. locis feſſa conſederat. ſimul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes uincere: neq. illis caſtra eſſe, neq. munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus

erat

erat: circuire, hortari, renouare proelium, & ipſe cum delectis tentare omnia, ſubuenire ſuis, hoſtib. dubijs inſtare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter ſe duo imperatores, ſummi uiri, certabant. ipſi pares, ceterum opib. diſparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduerſus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Deniq. Romani, ubi intelligunt, neq. ſibi profugium eſſe, neq. ab hoſte copiam pugnandi fieri; & iam die ueſper aderat; aduerſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, euadunt. amiſſo loco Numidae fuſi, fatigatiq. pauci interiere: pleroſq. uelocitas, & regio hoſtib. ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, ubi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemiſſus erat, feſtinãs pergit, quietus, uti res poſtulabat, aciem exornat: neq. remittit interim, quid ubiq. hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo uacuum accepit, ſimulq. ex Iugurthae proelio clamorem augeri, ueritus ne legatus, cognita re, laborantib. ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens uirtuti militum arte ſtatuerat; quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit, eoq. modo ad Rutilij caſtra procedit. Romani ex improuiſo pulueris uim magnam animaduertunt. nam proſpectum ager arbuſtis conſitus,

prohi-

prohibebat. & primo rati humum aridam uento agitari: post, ubi aequabilem manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisq. appropinquare uident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. deinde, ubi propius uentum est, utrimq. magno clamore concurritur. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atq. ita disiectos circumueniri uident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes, XL numero, interfecti. At Romani, quamquam itinere, atq. opere castrorum, & proelio fessi, lassiq. erant: tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentiq. obuiam procedunt. nam dolus Numidarũ nihil languidi, neq. remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, uelut hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & paene imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimq. praemissi equites rem explorauissent. igitur pro metu repente gaudium exortum: milites alius alium laeti appellant, acta edocent, atq. audiunt: sua quisq. fortia facta ad caelum effert. quippe res humanae ita sese habent: in uictoria uel ignauis gloriari licet: aduorsae res etiam bonos detrectant. Metellus in ijsdem castris

quattriduo

quattriduo moratus, ſaucios cum cura reficit, meritos in proelijs more militiae donat, uniuerſos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quae leuia ſunt, parem animum gerant: pro uictoria ſatis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. tamen interim trásfugas, & alios opportunos. Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne eſſet, an exercitum haberet, ut ſeſe uictus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in loca ſaltuoſa, & natura munita, receperat: ibiq. cogebat exercitum numero hominum ampliorem, ſed hebetem, infirmum, agri, ac pecoris magis, quam belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem ſequitur: quo cuiuſq. animus fert, eo diſcedunt: neq. id flagitium militiae ducitur. ita ſe mores habent. Igitur Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum ferocem eſſe; bellum renouari, quod niſi ex illius lubidine geri non poſſet; praeterea, iniquum certamen ſibi cum hoſtib. eſſe; minore detrimento illos uinci, quam ſuos uincere; ſtatuit, non proelijs, neque acie, ſed alio more, bellum gerundum. itaq. in loca Numidiae opulentisſima pergit: agros uaſtat: multa caſtella, & opida, temere munita, aut ſine praeſidio, capit, incenditque: puberes interfici iubet, alia omnia militum eſſe praedam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obſides: frumentum, & alia, quae uſui forent, affatim prae-

bita:

bita:ubicumq.res poſtulabat,praeſidium impoſitum. Quae negotia multo magis, quam proelium male pugnatum ab ſuis,regem terrebant. quippe cuius ſpes omnis in fuga ſita erat, ſequi cogebatur; &,qui ſua loca defendere nequiuerat,in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, conſilium capit: exercitum plerumq. in ijſdem locis opperiri iubet: ipſe cum delectis equitib. Metellum ſequitur: nocturnis,& auijs itinerib. ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur.eorum pleriq. inermes cadunt, multi capiuntur:nemo omnium intactus profugit: & Numidae prius, quam ex caſtris ſubueniretur,ſicuti iuſsi erant, in proximos colles diſcedunt. Interim Romae gaudium ingens ortum,cognitis Metelli rebus: ut ſeſeque,& exercitum more maiorum gereret: in aduerſo loco uictor tamen uirtute fuiſſet:hoſtium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli ſecordia,ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere.itaq. ſenatus ob ea feliciter acta dijs immortalib.ſupplicia decernere: ciuitas, trepida antea,ſollicita de belli euentu,laeta agere: de Metello fama praeclara eſſe. Igitur eo intentior ad uictoriam niti:omnib. modis feſtinare: cauere tamen, necubi hoſti opportunus fieret:meminiſſe, poſt gloriam inuidiam ſequi. ita,quo clarior,eo magis anxius erat:neq.poſt inſidias Iugurthae effuſo exercitu praedari.ubi frumēto,aut pabulo opus erat,cohortes cum omni

equitatu praesidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igni magis, quam praeda, ager uastabatur. duob. locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atq. formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum paenuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neq. proelium facere, neq. otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet, neq.' ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantib. suis auxilio uenturum, ibiq. proelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itinerib. Metellum anteuenit: opidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat, praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus, in loca quammaxime occulta discedit; ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortib. Siccam missum. quod opidum pri

mum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equitib. noctu pergit, & iam egredientib. Romanis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illi praeclari facinoris casũ dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. ac, ni Marius signa inferre, atq. euadere opido properauisset: profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidae gerunt. sed milites Iugurthini, paullisper ab rege sustentati, postquam maiore ui hostes urgẽt, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id opidum, in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneae rei egens, armis uirisq. opulentum. igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit: legatis imperat, ubi quisq. curaret: deinde, signo dato, undiq. simul clamor ingens oritur. neq. ea res Numidas terret: infensi, intentiq. sine tumultu manent: proelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidib. pugnare: alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere proelium manib. facere. contra ea opidani in proximos saxa uoluere, sudes, pilas, praeterea picem, & sulphure taedam mixtam ardenti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis

muni-

muniuerat. nam plerosq. iacula, tormentis, aut manu emissa, uulnerabant: pariq. periculo, sed fama impari, boni, atq. ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in praesidio erant, & omnia magis, quam proelium, exspectantibus, portam irrumpit. at nostri, repentino metu perculsi, sibi quisq. pro morib. consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occisi. ceterum ex omni multitudine non amplius XL, memores nominis Romani, grege facto locum capere paullo, quam alij, editiorem: neq. inde maxima ui depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in plurib. minus frustrari: sin Numidae propius accessissent, ibi uero uirtutem ostendere, & eos maxima ui caedere, fundere, atq. fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hostilem a tergo accepit: dein, conuerso equo, animaduertit fugam ad se uersum fieri. quae res indicabat populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortib. sociorum; eumq. lacrymans per amicitiam, perq. remp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu uictore, ne ue hostes inultos abire sinat. ille breui mādata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super uallum praecipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent,

rent,multis amiſsis in loca munita ſeſe recipit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat,in caſtra cum exercitu reuertitur.Igitur poſtero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro caſtris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis diſpertit: deinde ipſe pergit ad opidum, atque, uti ſuperiore die,murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente noſtros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paulliſper territi perturbantur: reliqui cito ſubueniunt.neq.diutius Numidae reſiſtere quiuiſſent,ni pedites, cum equitib.permixti, magnam cladem cõgreſſu facerent: quib. illi freti, non uti equeſtri proelio ſolet, ſequi, dein cedere,ſed aduerſis equis cõcurrere, implicare, ac perturbare,aciem: ita, expeditis peditib.ſuis, hoſtes paene uictos dare.Eodem tempore apud Zamam magna ui certabatur. ubi quiſq. legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti,neq. alius in alio magis, quam in ſe, ſpem habere: pariterq. opidani agere, oppugnare, aut parare omnib. locis: auidius alteri alteros ſauciare, quã ſemet tegere. clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item ſtrepitus armorum ad caelum ferri: tela utrimq. uolare. ſed illi, qui moenia defenſabant, ubi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant,intenti proelium equeſtre proſpectabant. eos,uti quaeq.Iugurthae res erant,laetos modo, modo pauidos

anim-

animaduerteres : ac, ſicuti a ſuis audiri,aut cerni poſſent,monere alij,alij hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quaſi uitabundi,aut iacientes tela,agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt; (nam is in ea parte curabat conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare:pati Numidas ſine tumultu,regis proelium uiſere.ita, illis ſtudio ſuorum adſtrictis,repente magna ui murum aggreditur: & iam ſcalis egreſsi milites, prope ſumma ceperant,cum opidani concurrunt,lapidesque, & ignem, praeterea alia tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere: deinde, ubi unae, atq. alterae ſcalae comminutae,qui ſuperſteterant afflicti ſunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confectiuulneribus,abeunt.deniq.utrimq.proelium nox diremit. Metellus poſtquam uidet fruſtra inceptum, neq. opidum capi, neq. Iugurtham, niſi ex inſidijs, aut ſuo loco pugnam facere,& iam aeſtatem exactam eſſe,ab Zama diſcedit; & in ijs urbibus, quae ab rege defecerant, ſatisq. munitae loco, aut moenib. erant,praeſidia imponit : ceterum exercitum in prouincia, quae proxima eſt Numidiae, hiemandi gratia collocat . neq. id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriae concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat , & inde , uadib. datis

de Masſiuae nece, clam iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationib. aggreditur: ac primo efficit, uti ad ſe colloquendi gratia occultus ueniat: deinde, fide data, ſi Iugurtham uiuum, aut necatum ſibi tradidiſſet, fore, ut illi ſenatus impunitatem, & ſua omnia, concederet, facile Numidae perſuadet, cum ingenio infido, tum metuēti, ne, ſi pax cum Romanis fieret, ipſe per condiciones ad ſupplicium traderetur. is, ubi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas, accedit: monet, atq. lacrymans obteſtatur, uti aliquando ſibi, liberisque, & genti Numidarum, optime meritae, prouideat: omnib. proelijs ſeſe uictos, agrum uaſtatum, multos mortales captos, occiſos, regni opes comminutas eſſe: ſatis ſaepe iam & uirtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne, illo cunctante, Numidae ſibi cōſulant. His, atq. talib. alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac ſine ulla pactione ſeſe, regnumq. ſuum, in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos ſenatorij ordinis ex hibernis accerſiri iubet: eorum, atq. aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. ita more maiorum, ex conſilij decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquātulum. Quae poſtquam

ſine

ſine mora facta ſunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci. eorum magna pars, uti iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis, uirisque, & pecunia ſpoliatus eſt, cum ipſe ad imperandum Tiſdrum uocaretur, rurſus coepit flectere animum ſuum, & ex mala conſcientia digna timere. denique, multis dieb. per dubitationem conſumptis, cum modo taedio rerum aduerſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret, quam grauis caſus in ſeruitium ex regno foret; multis, magnisq. praeſidijs nequidquam perditis, deintegro bellum ſumit. & Romae ſenatus, de prouincijs conſultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticae forte C. Mario, per hoſtias dijs ſupplicanti, magna, atq. mirabilia portendi haruſpex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamſaepiſsime experiretur: cuncta proſpere euentura. at illum iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter uetuſtatem familiae, alia omnia abunde erant, induſtria, probitas, militiae magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tantummodo gloriae auidus. ſed, is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Graeca facundia, neq. urbanis munditijs, ſeſe exercuit:

ta inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo, ubi primum tribunatum militum a populo petit, plerisq. faciem eius ignorantib. facile notus per omnes trib. declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq. in potestatib. eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione praeceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neq. tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus, haberetur. igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere uidet, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quamquam uirtus, gloria, atq. alia optanda bonis, superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaq. primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnib. cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. Postquam haec, atq. alia talia dixit, neq. animus Marij flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret. apostea saepius eadem postulanti fertur

dixisse,

dixiſſe, ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atq. ira, peſsimis conſultoribus, graſſari: neq. facto ullo, neq. dicto, abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quib. in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminoſe ſimul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus ſi ſibi permitteretur, paucis dieb. Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto bellum trahi, quod homo inanis, & regiae ſuperbiae, imperio nimis gauderet. quae omnia illis eo firmiora uidebantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur.
Erat praeterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda, Manaſtabilis filius, Maſſaniſae nepos, quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti regum more, ut ſellam iuxta poneret, item poſtea cuſtodiae cauſſa turmam equitum Romanorum, utrumq. negauerat; honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellauiſſet; praeſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Ro-

mani,ſatellites Numidae traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atq. hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum ſuo auxilio poenas petat: hominem ob morbos animo parũ ualido ſecunda oratione extollit: illum regem, ingentem uirum, Maſſaniſae nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiae ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. itaq. & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, plerosq. ſpes pacis impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. ſic a multis illi mortalib. honeſtiſsima ſuffragatione conſulatus petebatur. ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa, per legem Mamiliam nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando praemia affectare: communire ſuos locos: arma, tela, aliaque, quae ſpe pacis amiſerat, reficere, ant commercari: ſeruitia Romanorum allicere, & eos ipſos, qui in praeſidijs erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neq. quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenſes, quò Metellus initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſupplicijs, neq. antea uoluntate alienati, principes ciuita-

tis

tis inter se coniurant: (nam uulgus, uti plerumq. solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atq. discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusq. per omnem Africam ludum & lasciuiam magis, quam formidinem, ostentabat. sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosq. militares, & ipsum praefectum opidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnes, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermos, quippe in tali die, & sine imperio aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, consiliumq. ignorantib. tumultus ipse, & res nouae satis placebant. Romani milites, perculsi improuiso metu, incerti, ignariq. quid potissimum facerent, trepidare. arcem opidi, ubi signa, & scuta erant, praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant. ad hoc mulieres, pueriq. pro tectis aedificiorum saxa, & alia, quae locus praebebat, certatim mittere. ita neq. caueri anceps malum, neq. a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni, malique, strenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta asperitate, saeuissimis Numidis, & opido undiq. clauso, Turpilius praefectus unus ex omnib. Italicis profugit intactus. id misericordia ne hospi-

tis,

tis,an pactione,an casu ita euenerit,parum comperimus:nisi, quod illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improb. intestabilisq. uidetur. Metellus, postquam de reb. Vaccae actis comperit,paullisper maestus e cōspectu abit: deinde,ubi ira, & aegritudo permixta sunt, cum maxima cura ultum ire iniurias festinat.legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem,locis paullo superiorib.circumuentam.ibi milites fessos itineris magnitudine,& iam abnuentes omnia,docet opidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuib.suis,uiris fortissimis,atq.miserrimis,poenas caperēt.praeter ea praedam benigne ostentat. sic, animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quamartissime pergere, & signa occultare iubet.Vaccenses ubi animaduertere ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati,portas clausere:deinde, ubi neq. agros uastari,& eos,qui primi aderant,Numidas equites uident;rursumIugurtham arbitrati,cum magno gaudio obuij procedunt. equites,pedites que, repente signo dato,alij uulgum effusum opido caedere:alij ad portas festinare: pars turres capere:ira, atq.spes praedae amplius, quam lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo

ex perfidia laetati: ciuitas magna, atq. opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum opidi unum ex omnib. profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uerberatusq. poenas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu desertuit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere: diu noctuq. fatigare animum. denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opib. clarum, acceptumq. popularib. suis: qui plerumq. seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maiorib. adstricto, superauerant: ex quo illi gloria, opesq. inuentae. igitur utriusq. consilio dies insidijs statuitur: cetera', uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostib. uastaretur. is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non uenit; metusq. rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso uetere consilio, nouum quaereret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in quis mollitiem, socordiamq. uiri accusare: testari deos, per quos iurasset: monere, ne praemia Metelli in pestem suam

con-

conuerteret:Iugurthae exitium adeſſe:ceterum, ſua ne,an uirtute Metelli periret', id modo agitari:proinde reputaret cum animo ſuo, praemia, an cruciatum,mallet. Sed,cum eae litterae allatae,forte Nabdalſa,exercito corpore feſſus,in lecto quieſcebat:ubi,cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura eum,deinde,uti aegrum animum ſolet,ſomnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium conſiliorum,niſi nouiſsimi,particeps. qui poſtquam allatas litteras audiuit; ex conſuetudine ratus opera, aut ingenio ſuo opus eſſe,in tabernaculum introiuit; &, dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam,ſumit,ac perlegit;dein propere, cognitis inſidijs, ad regem pergit. Nabdalſa,poſt paullo experrectus,ubi neq. epiſtolam reperit,& rem omnem, uti acta erat,ex perfugis cognouit; primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quae ipſe parauiſſet facere, perfidia clientis ſui praeuenta : lacrymans obteſtatur per amicitiam, perq. ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet. Ad ea rex aliter, atq. animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare, alijsq. multis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat, ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. neq. poſt id locorum Iugurthae dies, aut nox ulla quieta fuit: neq. loco, neq. mortali cuiquam,

aut

aut tempori ſatis credere: ciues, hoſtesq. iuxta metuere: circumſpectare omnia, & omni ſtrepitu paueſcere: alio, atq. alio loco ſaepe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quaſi uaecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de caſu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rurſus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul & inuitum, & offenſum, ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romae plebes, litteris, quae de Metello, ac Mario miſſae erant, cognitis, uolenti animo de ambob. acceperant. imperatori nobilitas, quae antea decori fuerat, inuidiae eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorē addiderat: ceterum in utroq. magis ſtudia partium, quā bona, aut mala ſua, moderari. praeterea ſeditioſi magiſtratus uulgus exagitare, Metellum omnib. concionib. capitis arceſſere, Marij uirtutem in maius celebrare. deniq. plebes ſic accenſa, uti opifices, agreſtesq. omes, quorum res, fidesq. in manib. ſitae erant, relictis operib. frequentarent Marium, & ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. ita, perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates nouo homini conſulatus mandatur: & poſtea populus a tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem uellet Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iuſſit. ſed ſenatus paullo ante Metello Numidiam

de-

decreuerat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosq. ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neq. bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uarius incertusq. agitabatur: neq. illi res, neq. cōsilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, praefectosq. in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines, pergere: saepe in fuga, ac post paullo, spem in armis habere: dubitare, uirtuti, an fidei populariū minus crederet. ita, quocūq. intenderat, res aduersae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq. sunt: dein proelium incipitur. qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquandiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnib. proelijs magis pedes, quam arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo reb. suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in opidum magnum, & opulentum: ibiq. pleriq. thesauri, filiorum eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta suunt; quamquam inter Thalam, flumenq. proximum, in spatio milium

quin-

quinquaginta, loca arida, atq. uasta esse cognouerat; tamen, spe patrandi belli, si eius opidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x; ceterum utres modo, & alia aquae idonea, portari. praeterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit uasa cuiusq. modi, pleraq. lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc, finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisq. aquae portaret: diem, locumque, ubi praesto forent, praedicit. ipse ex flumine, quam proximam opido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde, ubi ad id loci uentum, quo Numidis praeceperat; & castra posita, munitaq. sunt: tanta repente caelo missa uis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superq. foret. praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti pleriq. in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi; eaq. res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalib. curae esse. deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. opidani, qui se locorũ asperitate munitos crediderant, magna atq. insolita re perculsi, nihilo segnius bellũ parare: idem nostri facere. Sed rex, nihil iam Metello infectum credens, quippe qui

omnia

omnia arma, tela, locos, tempora, deniq. naturam ipſam, ceteris imperitantem, induſtria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniae ex opido noctu profugit; neq. poſtea in ullo loco amplius una die, aut una nocte, moratus, ſimulabat ſeſe negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare poſſe celeritate putabat: nam talia conſilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus, ubi opidanos proelio intentos, ſimul opidum & operibus, & loco munitum uidet, uallo, foſſaq. moenia circumuenit: deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, ſuperq. aggerem iacere, & ſuper aggerem impoſitis turrib. opus & miniſtros tutari. contra haec opidani feſtinare, parare, prorſus ab utriſq. nihil reliquum fieri. deniq. Romani, multo ante labore. proelijsq. fatigati, poſt dies quadraginta, quam eo uentum erat, opido modo potiti: praeda omnis a perfugis corrupta eſt. hi poſtquam murum arietib. feriri, resq. ſuas afflictas uident, aurum, argentumque, & alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi uino & epulis onerati, illaque, & domum, & ſemet igni corrumpunt: &, quas uicti ab hoſtib. poenas metuerant, eas ipſi uolentes pependere. ſed pariter cum capta Thala legati ex opido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti praeſidium, praefectumq. eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factioſum, nouis reb.

ſtudere, aduerſum quem neq. imperia magiſtra tuum, neq. leges ualerent: id ni feſtinaret, in ſummo periculo ſuam ſalutem, illorum ſocios, fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Beſtiam conſulem, & poſtea Romam miſerant, amicitiam, ſocietatemq. rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, ſemper boni, fidelesq. manſere, & cuncta Beſtia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant: itaq. ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Miſſae eo cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius praefectus. Id opidum ab Sidonijs conditum eſt, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuiles, nauib. in eos locos ueniſſe: ceterum ſitum inter duas Syrtes: quib. nomen ex re inditum. nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terrae praealta ſunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempeſtate uadoſa. nam, ubi mare magnum eſſe, & ſaeuire coepit uentis, limum, arenamque, & ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis ſimul mutatur: Syrtes ab tractu nominatae. eius ciuitatis lingua modo conuerſa connubio Numidarum: legum, cultusq. pleraq. Sidonica: quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi, uaſtiq. loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia uenimus, non indignum uidetur, egre-

gium,atq. memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeq. Africae imperitabant, Cyrenenses quoq. magni,atq. opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie:neq. flumen, neq. mons erat, qui fines eorum discerneret.quae res eos in magno,diuturnoq. bello inter se habuit. postquam utrimq. legiones,item classes saepe fusae,fugataeque, & alteri alteros aliquantulum attriuerant,ueriti ne mox uictos,uictoresq. defessos alius aggrederetur, per indutias sponsionem faciũt,uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent,is communis utriusq. populi finis haberetur.igitur Carthagine duo fratres missi, quib. nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu,acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus,atq. in mari,retinere. nam, ubi per loca aequalia, & nuda gignentium, uentus coortus arenam humo excitauit,ea magna ui agitata,ora oculosq. implere solet,ita,prospectu impedito,morari iter.postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos;conturbare rem;deniq. omnia malle, quam uicti abire.sed cum Poeni aliam condicionem,tantúmodo aequam,peterent,Graeci optionem Carthaginiensib.

giniẽſib.faciunt;ut uel illi,quos fines populo ſuo peterent,ibi uiui obruerentur; uel eadem condicione ſeſe,quem in locum uellent, proceſſuros. Philaeni, condicione probata, ſeque, uitamq. ſuam reip. condonauere:ita uiui obruti. Carthaginienſes in eo loco Philaenis fratrib. aras conſecrauere: alijq. illis domi honores inſtituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha poſtquam, amiſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat; per magnas ſolitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſeruare, item alia militaria facere. praeterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maiorib. promiſsis ad ſtudium ſui perlicit: quos adiutorib. regem aggreſſus, impellit, uti aduerſum Romanos bellum ſuſcipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq. fuit, quod Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, foedus, & amicitiam petitum. quam rẽ opportuniſsimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quos omnia honeſta, atq. inhoneſta uendere mos erat. etiam ante Iugurthae filia Boccho nupſerat. uerum ea neceſsitudo apud Numidas, Maurosq. leuis ducitur: quia ſinguli pro opibus, quiſq. quamplurimas uxores, denas alij, alij plures habent; ſed reges eo amplius. ita aaimus multitudine diſtrahi

tur:nullam pro socia obtinet: pariter omnes uiles sunt. Igitur in locum ambob. placitum exercitus conueniunt:ibi.fide data,& accepta,Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentib. libidinem imperitandi, queis omnia regna aduersa sint: tum sese,paullo ante Carthaginienses,item regem Persen,post,uti quisq. opulentissimus uideatur, ita Romanis hostem fore.His,atq.alijs talib.dictis,ad Cirtham opidum iter constituunt:quod ibi Q.Metellus praedam, captiuosq. & impedimenta locauerat.ita Iugurtha ratus,aut,capta urbe,pretium fore;aut,si Romanus auxilio suis uenisset, proelio sese certaturos. nam callidus id modo festinabat,Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neq. uti saepe iam uicto Iugurtha consueuerat, omnib. locis pugnandi copiam facit; ceterum, haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur, melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum antea acceperat. quib. reb. supra bonum, atq. honestum perculsus, neq. lacrymas tenere, neq. mo

derari

derari linguam:uir egregius in alijs artibus,nimis molliter aegritudinem pati. quam rem alij in ſuperbiam uortebant: alij, bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi,quod iam parta uictoria ex manib. eriperetur.nobis ſatis cognitum eſt, illum magis honore Marij, quam iniuria ſua, excruciatum; neq. tam anxie laturum fuiſſe,ſi adempta prouincia alij, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiae uidebatur, alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit,poſtulatum,ne ſine cauſſa hoſtis populo R.fieret:habere eum magnam copiam ſocietatis, amicitiaeq. coniungendae, quae potior bello eſſet: quamquam opib. ſuis confideret, tamen non debere incerta procertis mutare:omne bellum ſumi facile, ceterum aegerrime deſinere: non in eiuſdem poteſtate initium eius, & finem eſſe: incipere, cuiuis etiam ignauo licere;deponi,cum uictores uelint:proinde ſibi, regnoq. conſuleret: neu florētes res ſuas cum Iugurthae perditis miſceret. Ad ea rex ſatis placide uerba facit: ſeſe pacem cupere,ſed Iugurthae fortunarum miſereri: ſi eadem illi copia fieret,omnia conuentura. Rurſus imperator, contra poſtulata Bocchi, nuncios mittit.ille probare, partim alia abnuere. eo modo ſaepe ab utroq. miſsis, remiſſisq. nuncijs, tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum intactum trahi. At Marius, ut ſupra diximus, cupientiſsima plebe con-

ſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſsit, antea iam infeſtus nobilitati, tum uero multus, atq. feroxinſtare: ſingulos modo, modo uniuerſos laedere: dictitare, ſeſe conſulatum ex uictis illis ſpolia cepiſſe: alia praeterea, magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim, quae bello opus erant, prima habere: poſtulare legionib. ſupplementum: auxilia a populis, & regibus, ſocijsq. arceſſere: praeterea ex Latio fortiſsimum quemque, plerosq. militiae, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendijs ſecum proficiſci. neq. illi ſenatus, quamquam aduerſus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum ſupplementum etiam laetus decreuerat: quia, neq. plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli uſum, aut ſtudia uulgi amiſſurus. ſed ea res fruſtra ſperata. tanta libido cum Mario eundi pleroſq. inuaſerat. ſeſe quiſq. praeda locupletem fore, uictorem domum rediturum, alia huiuſce modi animis trahebant: & eos non paullum oratione ſua Marius arrexerat. nā poſtquam, omnibus, quae poſtulauerat, decretis, milites ſcribere uult; hortandi cauſſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deindehoc modo diſſeruit. Scio ego, Quirites, plerosq. non ijſdem artib. imperium a uobis petere, & poſtquam adepti ſunt, gerere: primo induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dehinc per ignauiã, & ſuperbiã aetatem agere. ſed

mihi contra uidetur:nam,quo uniuersa resp.plu
ris est, quam consulatus,aut praetura, eo maio-
re cura illam administrari,quam haec peti,debe
re.neq. me fallit,quantum cum uestro maximo
beneficio negotij sustineam . bellum parare si-
mul & aerario parcere; cogere ad militiam eos,
quos nolis offendere;domi, forisq. omnia cura
re;& ea agere inter inuidos,occursantes, factio
sos;opinione,Quirites,asperius est.Ad hoc,alij
si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia fa
cta,cognatorum,& affinium opes,multae clien
telae, omnia haec praesidio adsunt : mihi spes
omnes in memet sitae: quas necesse est & uirtu-
te,& innocentia tutari:nam alia infirma sunt.Et
illud intelligo,Quirites,omnium ora in me con
uersa esse; aequos, bonosq. fauere : quippe mea
benefacta reip.procedunt:nobilitatem inuadē-
di me quaerere locum. quo mihi acrius adniten
dum est, uti neq. uos capiamini, & illi frustra
sint.ita ad hoc aetatis a pueritia fui, ut omnes la
bores,pericula,consueta habeam.quae ante ue-
stra beneficia gratuito faciebam,ea uti, accepta
mercede, deseram,non est consilium, Quirites.
Illis difficile est in potestatib. tēperare, qui per
ambitionē sese probos simulauere: mihi, qui o-
mnem aetatē in optimis artib.egi,bene facere iā
ex consuetudine in naturā uertit.Bellū me gere
re cū Iugurtha iussistis:quam rem nobilitas ae-
gerrime tulit.quaeso,reputate cū animis uestris,
num id mutari melius sit,si quē ex illo globo no

bilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem ueteris prosapiae, ac multarum imaginum,& nullius stipendij;scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. ita plerũq.euenit,ut, quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quaerat.atq.ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Graecorum militaria praecepta,legere coeperint,praeposteri homines.nam legere,quam fieri,tempore posterius,re,atq. usu prius est.Comparate nunc, Quirites,me hominem nouum cum illorum superbia.Quae illi audire,& legere solent,eorum partem uidi, alia egomet gessi. quae illi litteris,ea ego didici militando.nunc uos existimate,facta,an dicta,pluris sint. Contemnunt nouitatem meam,ego illorum ignauiam.mihi fortuna,illis probra obiectantur.quamquam ego naturam unam,& communem omnium existimo, sed fortissimum quemq.generosum esse.ac si iam ex patrib.Albini,aut Bestiae quaeri posset,me ne,an illos,ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quamoptimos uoluisse? Quod si iure despiciunt me; faciant idem maiorib suis; quibus,uti mihi,ex uirtute nobilitas coepit. inuident honori meo: ergo inuideãt labori, innocentiae,periculis etiam meis:quoniam per haec illum cepi. uerum homines,corrupti superbia, ita aetatem agunt, quasi uestros honores conte-

mnant:

mnant; ita hos petunt, quaſi honeſte uixerint. nae illi falſi ſunt, qui diuerſiſsimas res pariter expetant, ignauiae uoluptatem, & praemia uirtutis. Atq. etiam cum apud uos, aut in ſenatu uerba faciunt, pleraq. oratione maiores ſuos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores ſeſe putant: quod contra eſt. nam, quanto uita illorum praeclarior, tanto horum ſocordia flagitioſior. & profecto ita ſe res habet. maiorum gloria poſteris quaſi lumen eſt, neq. bona eorum, neq. mala in occulto patitur. Huiuſce rei ego inopiam patior, Quirites. uerum id, quod multo praeclarius eſt, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete, quam iniqui ſint. quod ex aliena uirtute ſibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas eſt: quam certe peperiſſe, quam acceptam corrupiſſe, melius eſt. Equidem ego non ignoro, ſi iam mihi reſpondere uelint, abunde illis facundam, & compoſitam orationem fore. ſed in maximo ueſtro beneficio, cum omnib. locis me, uosq. maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. nam me quidē, ex animi mei ſententia, laedere nulla oratio poteſt. quippe uera, neceſſe eſt, bene praedicet: falſam uita, moresq. mei ſuperant. ſed, quoniam ueſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummū honorem, & maximum negotium impoſuiſtis: etiam atq. etiam reputate, num eorum paenitēdum ſit.

Non,

Non possum, fidei caussa, imagines, neq. triumphos, aut consulatus, maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices aduerso corpore. haec sunt meae imagines, haec mea nobilitas, nõ hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, & periculis, quaesiui. Nõ sunt composita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neq. litteras Graecas didici. parum placebat eas discere, quippe quae ad uirtutem doctorib. nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, & aestatem, iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem, tolerare. his ego praeceptis milites hortabor: neq. illos arte colam, me opulenter; neq. gloriam meam, laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem. haec, atq. alia, maiores uestri faciẽdo, seque, & remp. celebrauere. quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos, a uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorũ omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram:

claram: uirtutem non reliquere:neq. poterant: ea ſola neq. datur dono, neq. accipitur. Sordidum me, & incultis morib. aiunt; quia parum ſcite conuiuium exorno, neq. hiſtrionem ullum,neq. pluris pretij coquum,quam uillicum, habeo.quae mihi lubet confiteri, Quirites.nam & ex parente meo,& alijs ſanctis uiris,ita accepi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire; omnibusq. bonis oportere plus gloriae,quam diuitiarum,eſſe;arma,non ſupellectilem,decori eſſe.Quin ergo,quod iuuat,quod carum aeſtumant, id ſemper faciant: ament, potent:ubi adoleſcentiam habuere, ibi ſenectutē agant, in conuiuijs, dediti uentri, & turpiſsimae parti corporis: ſudorem, puluerem, & alia talia,relinquant nobis, quib. illa epulis iucundiora ſunt. uerum non eſt ita.nā, ubi ſe omnib. flagitijs dedecorauere turpiſsimi uiri,bonorum praemia ereptum eunt.ita iniuſtiſsime luxuria, & ignauia,peſsimae artes,illis,qui coluere eas, nihil officiunt,reip.innoxiae cladi ſunt. Nunc, quoniam illis, quātum mores mei, non illorum flagitia poſcebant,reſpōdi;pauca de rep.loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum,Quirites: nam, quae ad hoc tempus Iugurtham tutata ſunt,omnia remouiſtis, auaritiam,imperitiam, atq. ſuperbiam.deinde exercitus ibi eſt,locorum ſciens,ſed mehercule magis ſtrenuus, quam felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate, ducum attrita eſt.

Quamobrem

Quamobrem uos, quib. militaris eſt aetas, adnitimini mecum, & capeſsite remp. neq. quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum ſuperbia metus ceperit. egomet in agmine, in proelio conſultor idem, & ſocius periculi uobiſcum adero; me, uosq. in omnib. reb. iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura ſunt, uictoria, praeda, laus: quae ſi dubia, aut procul eſſent, tamen omnes bonos reip. ſubuenire decebat. etenim nemo ignauia immortalis factus: neq. quiſquam parens liberis, uti aeterni forent, optauit; magis, uti boni, honeſtiq. uitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, ſi timidis uirtutem uerba adderent: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Huiuſcemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrrectos uidet, propere commeatu, ſtipendio, armis, alijsq. utilib. naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci iubet. ipſe interea milites ſcribere non more maiorũ, neq. ex claſſibus, ſed uti cuiuſq. libido erat, capitecenſos pleroſq. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusq. erat; & homini potentiam quaerenti egentiſsimus quiſq. opportuniſsimus; cui neq. ſua curae, quippe quae nulla ſunt, & omnia cum pretio honeſta uidentur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis dieb. Vticam aduehitur. exercitus ei traditur

ditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conſpe
ctum Marij fugerat; ne uideret ea, quae audita
animus tolerare nequiuerat. Sed conſul, expletis
legionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum
fertilem, & praeda onuſtum, proficiſcitur. omnia
ibi capta militib. donat: dein caſtella, & opida,
natura, & uiris parum munita, aggreditur: proe-
lia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere.
interim noui milites ſine metu pugnae adeſſe: ui
dere fugientes capi, aut occidi; fortiſsimnm
quemq. tutiſsimum: armis libertatem, patriam,
parentesque, & alia omnia tegi, gloriam, atq. di
uitias quaeri. ſic breui ſpatio noui, ueteresq.
coaluere, & uirtus omnium aequalis facta. At
reges, ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuer
ſi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthae pla-
cuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtes inuadi poſ-
ſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu
laxius, licentiusq. futuros. Metellus, interea
Romam profectus, contra ſpem ſuam laetiſsi-
mis animis accipitur, plebi, patribusque, poſt-
quam inuidia deceſſerat, iuxta carus. Sed Marius
impigre, prudenterq. ſuorum, & hoſtium res pa
riter attendere, cognoſcere quid boni utriſque,
aut contra eſſet: explorare itinera regum, conſi
lia & inſidias eorum anteuenire: nihil apud ſe
remiſſum, neq. apud illos tutum pati. itaq. &
Getulos, & Iugurtham, ex ſocijs noſtris prae-
das agentes, ſaepe aggreſſus in itinere fude-
rat, ipſumq. regem haud procul ab opido Cir-
tha

tha armis exuerat. Quae poſtquam glorioſa modo, neq. belli patrandi cognouit; ſtatuit urbes, quae uiris, aut loco pro hoſtibus, & aduerſum ſe opportuniſsimae erant, ſingulas circumuenire; ita ratus Iugurtham aut praeſidijs nudatum iri, ſi ea pateretur, aut proelio certaturum. nam Bocchus nuncios ſaepe ad eum miſerat, uelle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. id ſimulauerit ne, quo improuiſus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atq. bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, uti ſtatuerat, opida, caſtellaq. munita adire: partim ui, alia metu, aut praemia oſtentando, auertere ab hoſtibus. ac primo mediocria gerebat; exiſtimans Iugurtham ob ſuos tutandos in manus uenturum. ſed, ubi illum procul abeſſe, & alijs negotijs intentum accepit; maiora, & magis aſpera aggredi tempus uiſum eſt. Erat inter ingentes ſolitudines opidum magnum, atq. ualidum, nomine Capſa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fideliſsimi habebantur: muniti aduorſum hoſtes non moenib. modo, & armis, atq. uiris, uerum etiam multo magis locorum aſperitate. nam, praeter opido propinqua, alia omnia uaſta, inculta, egentia aquae, infeſta ſerpentibus: quarum uis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentium ipſa pernicioſa, ſiti magis, quam alia

re,

re, accenditur. eius opidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera uidebatur: & Metellus opidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a moenib. aliquot fontes erant. Capsenses una modo, atq. ea intra opidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idq. ibi, & in omni Africa, quae procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumq. lacte, & ferina, uescebantur, neq. salem, neq. alia gulae irritamenta, quaerebant. cibus illis aduersum famem, atq. sitim, non libidini, neq. luxuriae, erat. Igitur consul, omnib. exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat) quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, student, &, quodcumq. natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempestate: (nam aestatis extremum erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superiorib. dieb. praedae fuerat, equitib. auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortib. expeditis ad opidum Laris, ubi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq. se praedabundum post paucos dies eodem uenturum. sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in iti-

itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat;&,ex corijs utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire,&, ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. deniq. sexto die, cum ad flumen uentum est,maxuma uis utrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur,paratos esse iubet,omnib. abiectis sarcinis,aqua modo seque,& iumenta onerare.dein,postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq. totam itinere facto consedit. idem proxima facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, a Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq. quam occultissime potest, cum omnib. copijs opperitur.Sed,ubi dies coepit;&Numidae,nihil hostile metuentes,multi opido egressi; repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neq. milites praedari sinere.Quae postquam opidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate coegere, uti deditionem facerent. ceterum opidum incensum: Numidae puberes interfecti, alij omnes uenundati: praeda militib. diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neq. scelere consulis admissum; sed, quia locus Iu-

gurthae

gurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neq. beneficio, neq. metu coercitum. Poſtquam tantam rem Marius ſine ullo ſuorum incommodo peregit; magnus, & clarus antea, maior, atq. clarior haberi coepit: omnia non bene conſulta in uirtutem trahebantur. milites modeſte imperio habiti, ſimul & locupletes, ad caelum ferre: Numidae magis, quam mortalem, timere: poſtremo omnes ſocij, atq. hoſtes, credere, illi aut mentem diuinam eſſe, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed conſul, ubi ea res bene euenit, ad alia opida pergit: pauca, repugnantib. Numidis, capit: plura, deſerta propter Capſenſium miſerias, igni corrumpit: luctu, atq. caede omnia complentur. deniq. multis locis potitus, ac pleriſq. exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, ceterum haud ſecus difficilem. namq. haud lõge a flumine Mulucha, quod Iugurthae, Bocchiq. regnum diſiungebat, erat inter ceteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atq. conſulto, praeceps. quem locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma ui capere intendit: ſed ea res forte, quam conſilio, melius geſta. nam caſtello uirorum, atq. armorum, ſatis magna uis erat, & frumenti, & fons aquae: aggeribus, turribusque, & alijs machina-

tionib.locus importunus:iter castellanorum angustum admodum, utrimq. praecisum : uineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paullo processerant, igni, aut lapidib. corrumpebantur. milites neq. pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neq. inter uineas sine periculo administrare : optumus quisq. aut cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laborib. consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus fuerat. quae cum multos dies noctesq. aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortib. auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum proeliantib. erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atq. alteram, dein plures, peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit; more humanae cupidinis ignara uisundi, animum aduertit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullum modo prona, deinde inflexa, atq. aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentib. saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidae, intenti proeliantibus, aberant. exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere,

mere,

mere, uti adſcendera , ſed tentans omnia, & circumſpiciens. itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris, periculiq. ducem. Marius cum Ligure promiſſa eius cognitum ex praeſentib. miſit: quorum, uti cuiuſque ingenium erat, ita rem difficilem renunciauere. conſulis animus tamen paullulum arrectus eſt. itaq. ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinq. quam uelociſsimos delegit, & cum his, praeſidio qui forent, quattuor centuriones: omneſq. Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. ſed, ubi ex praecepto tempus uiſum eſt; paratis, compoſitisq. omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs praeerant, praedocti ab duce, arma, ornatumq. mutauerunt, capite, atq. pedib. nudis, uti proſpectus, niſusq. per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladij, & ſcuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur praegrediens Ligus, ſaxa, & ſi quae uetuſtae radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris leuare manu: ubi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos prae ſe inermos mittere, deinde ipſe cũ illorum armis ſequi: quae dubia niſui uidebantur, potiſsimum tentare: ac ſaepius eadem adſcẽdens, deſcẽdẽſque, dein ſtatim degrediẽs,

ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuncijs, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos proelio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsque, & funditorib. eminus terrere. at Numidae, saepe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli moenib. sese tutabantur, sed pro muro dies noctesq. agitare; maledicere Romanis; ac Mario uaecordiam obiectare; militib. nostris Iugurthae seruitium minari; secundis reb. feroces esse. interim, omnib. Romanis, hostibusq. proelio intentis, magni utrimq. pro gloria atq. imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisq. muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. quod ubi accidit; eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosq. tantummodo sauciare, dein super occisorum uadere corpora, auidi gloriae certantes murum petere; neq. quemquam omnium praeda morari. sic forte correcta Marij temeritas gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sylla quaestor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs, cogeret

exercitum,

exercitum, Romae relictus erat. Sed, quoniam nos tanti uiri res admonuit; idoneum uisum est, de natura, cultuq. eius paucis dicere. neq. enim alio loco de Syllae reb. dicturi sumus: & L. Sisenna, optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Graecis, atq. Latinis iuxta, atq. doctissime eruditus, animo ingenti; cupidus uoluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotijs numquam uoluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: faciundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniae largitor. atq. illi, felicissimo omnium ante ciuilem uictoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior, esset. nam, postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat, differere. Igitur Sylla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atq. in castra Marij, cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatib. factus est. ad hoc, milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per se ipse beneficia dare, inuitus accipere; sed ea properantius, quam aes mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi debe-

rent: ioca, atq. ſeria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atq. ad uigilias, multus adeſſe: neq. interim, quod praua ambitio ſolet, conſulis, aut cuiuſquam boni, famam laedere: tantummodo neq. conſilio, neq. manu, alium priorem pati: pleroſq. anteuenire. quib. rebus, & artib. breui Mario, militibusq. cariſsimus factus. At Iugurtha poſtquam opidum Capſam, alioſq. locos munitos, & ſibi utiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuncios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: proelij faciundi tempus adeſſe. quem ubi cunctari accepit, & dubium belli, atq. pacis rationes trahere: rurſus, uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipſiq. Mauro pollicetur Numidiae tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiſcentem, uix decima parte die reliqua inuadũt; rati noctem, quae iam aderat, & uictis ſibi munimento fore, &, ſi uiciſſent, nullo impedimento, quia locorum ſcientes erant; contra Romanis utrumq. caſum in tenebris difficiliorem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quam exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quam ſignum, aut imperium ullnm accipe-

re

re quiuit, equites Mauri, atq. Getuli, non acie, neq. ullo more proelij, ſed cateruarim, uti quoſque fors conglobauerat, in noſtros concurrunt. qui omnes, trepidi improuiſo metu, attamen uirtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtib. defenſabant: pars equos adſcendere, ire obuiam hoſtibus: pugna latrocinio magis, quam proelio, ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus, equites, pedites permixti caedere alios, obtruncare multos: contra aduerſos acerrime pugnantes a tergo circumuenire: neq. uirtus, neq. arma ſatis tegere; quia hoſtes numero plures, & undiq. circumfuſi erant. deniq. Romani ueteres, nouique, & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbem facere: atq. ita ab omnib. partib. ſimul tecti, & inſtructi, hoſtium uim ſuſtentabant. neq. in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſsimis magis, quam familiariſsimis, parauerat, uagari paſsim: ac modo laborantib. ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, ubi confertiſsimi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnib. non poterat. Iamq. dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges praeceperant, noctem pro ſe rati acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, uti ſuis receptui locus eſſet, colles duos inter ſe propinquos occupat.

cupat. quorum in uno, castris parum laxplo, fons aquae magnus erat: alter usui opportunus, quia, magna parte editus, & praeceps, pauca munimenta quaerebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitib. noctem agitare iubet. ipse paullatim dispersos milites, neq. minus hostib. conturbatis, in unum contrahit: dein custos pleno gradu in collem subducit. ita reges, loci difficultate coacti, proelio deterrentur; neq. tamen suos longius abire sinunt, sed, utroq. colle multitudine circumdato, effusi consedere. dein, crebris ignib. factis, plerumq. noctis barbari more suo laetari, exsultare, strepere uocibus: & ipsi duces feroces, quia non fugere, ac pro uictorib. agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editiorib. locis, facilia uisu, magnoq. hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per uigilias solebant, canere: deinde, ubi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improuiso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atq. portis erumpere iubet. Mauri, atq. Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neq. fugere, neq. arma capere, neq. omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore,

formi-

formidine, quasi uaecordia, ceperat. deniq. omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraq. capta: pluresq. eo proelio, quam omnib. superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito, impedita fuga. dein Marius, uti coeperat, in hiberna proficiscitur, quae propter commeatum in opidis maritimis agere decreuerat. neq. tamen uictoria socors, aut insolens, factus, sed pariter, atq. in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, praeterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugae, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare merentes. ipse armatus, intentusq. item milites cogebat, neq. secus, atq. si hostes adessent, iter facere, castra munire, excubitum in porta cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere; praeterea alios super uallum in munimentis locare, uigilias ipse circuire, non tã diffidentia futurorum, quae imperauisset, quam uti militib. exaequatus cum imperatore labor uolentib. esset. Et sane Marius illoq. alijsq. temporib. Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam, & alia, quae ceteri miserias uocant,

uolu-

uoluptati habuiſſet. niſi tamen reſp. pariter, ac ſaeuiſsimo imperio, bene atq. decore geſta. Igitur quarto deniq. die haud longe ab opido Cirtha undiq. ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendũt: quare hoſtis adeſſe intelligitur. ſed, quia diuerſi redeuntes, alius ab alia parte, atq. omnes idem ſignificabant; conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduerſum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quattuor partes diſtribuerat; ratus ex omnib. aeque aliquos ab tergo hoſtib. uenturos. Interim Sylla quem primum hoſtes attigerant, cohortatus ſuos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipſeq. alijq. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emiſsis corpora tegere, &, ſi qui in manus uenerant, obtruncare. Dum eo modo equites proeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux, filius eius, adduxerat, neq. in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, poſtremam Romanorum aciem inuadit. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, noſtros fruſtra pugnare: paullo ante Marium ſua manu interfectum: ſimul gladium ſanguine oblitum oſtendere, quem in pugna, ſatis impigre occiſo pedite noſtro, cruentauerat. quod ubi milites accepere,

pere,magis atrocitate rei,quam fide nuncij,terrentur:ſimulq. barbari animos tollere,& in perculſos Romanos acrius incedere.iamq.paullum a fuga aberant,cum Sylla,profligatis ijs,quos aduerſum ierat,rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus ſtatim auertitur.at Iugurtha,dum ſuſtentare ſuos, & prope iam adeptam uictoriam retinere cupit,circumuentus ab equitib. dextra ſiniſtra, omnib. occiſis,ſolus inter tela hoſtium uitabundus erumpit. atq. interim Marius, fugatis equitibus,accurrit auxilio ſuis, quos pelli iam acceperat. deniq. hoſtes iam undiq. fuſi. tum ſpectaculum horribile in campis patentibus; ſequi, fugere; occidi, capi; equi, atq. uiri afflicti: ac multi, uulnerib. acceptis, neq. fugere poſſe, neq. quietem pati, niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua uiſus erat, conſtrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta ſanguine. Poſtea loci conſul, haud dubie iam uictor, peruenit in oppidum Cirtham, quo initio profectus intenderat. eo poſt diem quinctum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho ueniunt:qui regis uerbis ab Mario petiuere, duos quamfidiſsimos ad eum mitteret:uelle de ſuo,& de populi R.commodo cum ijs diſſerere.ille ſtatim L.Syllam,&A.Manlium ire iubet.qui quamquam acciti ibant; tamen placuit, uerba apud regem facere; uti ingenium aut auerſum flecterent, aut cupidum pacis uehementius accende-

cenderent.itaq.Sylla,cuius facundiae,non aetati,a Manlio conceſſum,pauca uerba huiuſcemodi locutus. Rex Bocche,magna laetitia nobis eſt, cum te,talem uirum,dij monuere,uti aliquando pacem, quam bellum,malles; neu te optimum cum peſsimo omnium Iugurtha miſcendo com maculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem,pariter & te errantem,& illum ſceleratiſsimum perſequi. ad hoc, populo R. iam a principio inopi,melius uiſum eſt,amicos,quam ſeruos,quaerere:tutiusq. rati,uolentibus, quam coactis,imperitare. tibi uero nulla opportunior amicitia noſtra: primum, quod procul abſumus; in quo offenſae minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum neq. nobis, neq. cuiquam omnium ſatis fuit.atq. hoc utinam a principio tibi placuiſſet: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus es. ſed, quoniam humanarum rerum fortuna pleraq. regit; cui ſcilicet placuit & uim, & gratiam noſtram te experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina, atque, uti coepiſti, perge. multa, atq. opportuna habes, quo facilius errata officijs ſuperes. poſtremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. beneficijs uictum eſſe. nam, bello quid ualeat, tute ſcis. Ad ea Bocchus placide, & benigne ſimul, pauca pro delicto ſuo uerba facit: ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tu-

tandum

tandum arma cepiſſe: nam Numidiae partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam uaſtari a Mario, pati nequiuiſſe: praeterea, miſsis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum uetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllae, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis corhortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes praeſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus ſcilicet, ſeu reputando, quae ſibi duobus proelijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum, quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia ualidiſsima erant. eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerũ, & quocumque modo belli componendi, licentiam illis ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde, a latronib. Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatique, pauidi, ſine decore, ad Syllam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro praetore reliquerat. eos ille non pro uanis hoſtib. uti meriti erãt, ſed accurrate, & liberaliter habuit quare barbari & famam Romanorum auaritiae falſam, & Syllam

lam ob munificentiam in ſeſe amicum rati. nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter uolens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quaestori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, uti fautor, conſultorq. ſibi abſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quae aut utilia, aut beneuolentiae eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud ſenatum uerba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius ubi, confecto negotio, quo intenderat, Cirtham rediijt; de aduentu legatorum certior factus, illosque, & Syllam ad ſe ueni re iubet: itemq. L. Bellienum praetorem ab Vtica, praeterea omnes undiq. ſenatorij ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoſcit: legatis poteſtas eundi Romam fit: ab conſule interea in dutiae poſtulabantur. ea Syllae, & pleriſq. placuere: pauci uero ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae, & mobiles, ſaepius in aduerſa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti ſunt cũ C. Octauio Rufo, qui quaeſtor ſtipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & ſtudium Syllae lubens accepit. Romae quoq. legatis eius, poſtquam, erraſſe regem, & Iugurthae ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam & foedus petentib. hoc modo reſpondetur.

tur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriae memor esset solet: ceterum Boccho, quoniam paenitet delicti, gratiam facit: foedus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quib. reb. cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, ut Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de commu nib. negotijs consuleretur. is missus cum praesidio equitum, atq. peditum, funditorum, baleariorum: praeterea iere sagittarij, & cohors Paeligna cum uelitarib. armis, itineris properandi caussa: neq. his secus, atq. alijs armis, aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. sed in itinere quincto deniq. die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentib. cum mille non amplius equitib. sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllae, alijsq. omnib. & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisq. expedire: arma, atq. tela, tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe uictoribus, & aduersum eos, quos saepe uicerant. interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat, quietam nunciant. Volux aduenìens quaestorem appellat; dicitq. se a patre Boccho obuiam illi simul, & praesidio missum. deinde eum, & proximum diem sine metu cōiuncti eunt. post, ubi castra locata, & diei uesper erat; repente Maurus, incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitq. sibi a speculatorib. cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu

clam

clam ſecum profugeret, rogat, atq. hortatur. ille animo feroci negat ſe toties fuſum Numidam pertimeſcere: uirtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertae, ac forſitan poſt paullo morbo interiturae uitae parceret. ceterum, ab eodem monitus, uti noctu proficiſcerentur, conſilius adprobat: ac ſtatim milites cenatos eſſe in caſtris, ignesq. quam creberrimos fieri, deinde prima uigilia ſilentio egredi iubet. Iamq. nocturno itinere feſſis omnibus, Sylla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurtham, circiter duum millium interuallo, ante eos conſediſſe. quod poſtquam auditum eſt; tum uero ingens metus noſtros inuadit: credere ſe proditos a Voluce, & inſidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerent manu uindicandum, neq. apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquam eadem exiſtimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, uti fortem animũ gererent: ſaepe ante a paucis ſtrenuis aduerſus multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in proelio minus pepercíſſent, tanto tutiores fore: nec decere, quem manus armauerat, ab inermis pedib. auxilium petere, in maximo metu nudum, & caecum corpus ad hoſtes uertere. dein Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Iouem maximum obteſtatus, ut ſceleris, atq. perfidiae Bocchi teſtis adeſſet, caſtris

abire

abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui uidelicet ſpeculanti iter ſuum cognitũ eſſet: ceterum, quoniam neq. ingentem multitudinem haberet; & ſpes, opesq. eius omnes ex patre ſuo penderent; credere, illum nihil auſurum palam, cum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optimum factu uideri, per media eius caſtra palam tranſire; ſeſe, uel praemiſsis, uel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improuiſo acceſſerant, dubio, atq. haeſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aſpar nomine, multum, & familiariter agebat, praemiſſus ab Iugurtha, poſtquam Syllam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: praeterea Dabar, Maſſugradae filius, ex gente Maſſaniſae, ceterum materno genere impar, (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusque. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempeſtatib. expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum ſeſe facere, quae populus R. uellet: colloquio diem, locum, tempus, ipſe deligeret: conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthae legatum pertimeſceret: accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidijs eius aliter ca-

ueri nequiuiſſe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quae praedicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multumq. cum animo ſuo uoluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduerſum nos, metum pro nobis, ſuaſiſſe. Igitur Sylla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quampaucisſimis praeſentibus: ſimul edocet, quae reſponderentur. Poſtquam, ſicuti uoluerant, congresſi; dicit ſe miſſum a conſule ueniſſe quaeſitum ab eo, pacē, an bellum, agitaturus foret. Tunc rex, uti praeceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuiſſe, ſed, illo die reſponſurum. Deinde ambo in ſua caſtra digresſi. ſed, ubi plerumq. noctis proceſsit; Sylla a Boccho occulte accerſitur: ab utroq. tantummodo fidi interpretes adhibentur. praeterea Dabar internuncius, ſanctus uir, iurat ex ſententia amborum: ac ſtatim ſic rex incipit. Numquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentisſimus, priuato homini gratiam deberem. & mehercule Sylla, ante te cognitum, multis orantib. alijs ultro egomet opem tuli, nullius indigus. id immutatum, quod ceteri dolere ſolent, ego laetor. fuerit mihi pretium, eguiſſe aliquando tuae amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, poſtremo quid-

quid

quid animo libet, ſume, utere: &, quoad uiues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: ſemper apud me integra erit: deniq. nihil me ſciente fruſtra uoles. nam, ut ego exiſtimo, regem armis, quam munificentia, uinci, minus flagitioſum. ceterum de rep. ueſtra, cuius huc curator miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neq. feci, neq. factum umquam uolui: fines meos aduerſum armatos armis tutatus ſum. id omitto: quando uobis ita placet. gerite, uti uultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me, & Micipſam, fuit, nõ egrediar, neq. intrare Iugurtham ſinam. praeterea, ſi quid meq. uobisq. dignum petieris, haud repulſus abibis. Ad ea Sylla pro ſe breuiter, & modice, de pace, & de communib. reb. multis diſſeruit: deniq. regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum & populum R. qnoniam amplius armis ualuiſſent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam ſua, retuliſſe uideretur: id adeo in promptu eſſe; quoniam Iugurthae copiam haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore, ut illi plurimum deberetur: amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, tum ultro aduenturam. Rex primum negitare: affinitatem, cognationem, praeterea foedus, interueniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos auerteret; quis & Iugurtha carus, & Romani inuiſi eſſent. deniq. ſaepius fatigatus, leniter ex

uoluntate Syllae omnia se facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus erat, quae utilia uisa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum, appellat: dicitq. sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse condicionib. bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. ille laetus in castra Iugurthae uenit: deinde ab illo cũcta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere, sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatorib. Romanis pacem conuentam frustra fuisse; ceterum Bocchus, si ambob. consultum, & ratam pacem, uellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq. sibi Syllam traderet. cum talem uirum in potestatem habuisset; tum fore, uti iussu senatus, populiq. R. foedus fieret; neq. hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Haec Maurus secum ipse diu uoluens, tandem promisit: ceterum dolo, an uero cunctatus, parum comperimus. Sed plerumq. regiae uoluntates, ut uehemẽtes, sic mobiles, saepe ipsae sibi aduersae. Postea, tempore, & loco constituto, in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthae legatum, appellare: benigne habere: idem ambob. polliceri. illi pariter laeti,

ac ſpei bonae pleni eſſe.ſed nocte ea,quae proxi ma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus,adhibitis amicis, ac ſtatim immutata uolun tate, remotis ceteris, dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe,uultu, colore, ac motu corporis pariter atq.animo uarius:quae ſcilicet,tacente ipſo, occulta oris immutatione patefeciſſe.tamen po ſtremo Syllam accerſiri iubet;& ex eius ſententia Numidae inſidias tendit.deinde,ubi dies ad uenit;& ei nunciatum eſt, Iugurtham haud pro cul abeſſe; cum paucis amicis, & quaeſtore noſtro,quaſi obuius,honoris cauſſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. eodem Numida cum pleriſq. neceſſarijs ſuis, inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, undiq.ſimul ex inſidijs inuaditur.ceteri obtrun cati: Iugurtha Syllae uinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducib. noſtris Q. Caepione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illique,& inde uſq. ad no ſtram memoriam Romani ſic habuere; alia omnia uirtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute,non pro gloria,certare. Sed, poſtquam bel lum in Numidia confectum; & Iugurtham Ro mam uinctum adduci, nunciatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia: isq. Kalendis Ian. magna gloria conſul triumphauit. Ea tempeſtate ſpes, atq. opes ciuitatis in illo ſitae.

ORATIO
M. AEMILII. LEPIDI. COS AD. POPVLVM. R
VT. ARMA. SVMANTVR contra Syllam dict.

EX. LIB. I. HISTORIARVM teste Frontone.

CLEMENTIA, & probitas uestra, Quirites, quib. per ceteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduersus tyrannidem L. Syllae: ne aut ipsi, nefanda, quae non aestimatis, ea parum credendo de alijs, circumueniamini; praesertim cum illi spes omnis in scelere, atq. perfidia, sit, neq. se aliter tutum putet, quam si peior, atq. intestabilior metu uestro fuerit; quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in tutandis periculis magis, quam ulciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis in uos seruitium suum mercedem dant; & utrumq. per iniuriam malunt, quam optimo iure liberi agere. praeclara Brutorum, atq. Aemiliorum, & Lutatiorum, proles, geniti ad ea, quae maiores uirtute peperere, subuertenda. nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque, & Antiocho, defensum

est aliud, quam libertas, & suae cuiq. sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saeuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet; non tot exercituum clade, neq. consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosq. secundae res in miserationem ex ira uertunt. quin solus omnium, post memoriam hominũ, supplicia in post futuros composuit: queis prius iniuria, quã uita, certa esset: prauissimeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dũ uos metu grauioris seruitij a repetenda libertate terremini. Agendum, atq. obuiam eundum est, Quirites, ne spolia uestra penes illum sint. non prolatandum, neq. uotis paranda auxilia. nisi forte speratis, per taedium iam, aut pudorẽ tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. at ille eo processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinẽdae dominationis honesta aestimet. itaq. illa quies, & otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborẽ cum honoribus, capessebant, nulla sunt. hac tempestate seruiendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. nam, quid ultra? quae ue humana superant, aut diuina impolluta sunt? Populus R. paullo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis,

& egregijs factis a uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiae patrias ſedes occupauere pauci ſatellites, mercedem ſcelerum: leges, iudicia, aerarium, prouinciae, reges penes unum. deniq. necis ciuium, & uitae licentia. ſimul humanas hoſtias uidiſtis, & ſepulcra infecta ſanguine ciuili. Eſt ne uiris reliqui aliud, quam ſoluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnib. finem natura uel ferro ſaeptis ſtatuit: neq. quiſquam extremam neceſſitatem, nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sylla ait, qui praemia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. ſcilicet, quia non aliter ſalui, ſatisq. tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi approbaritis omnes proſcriptiones innoxiorũ ob diuitias, cruciatus uirorum illuſtrium, uaſtam urbem fuga, & caedibus, bona ciuium miſerorũ, quaſi Cimbricam praedam, uenum, aut dono datã. At obiectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum. quod quidem ſcelerum illius uel maximũ eſt, non me, neq. quemquam omnium ſatis tutũ fuiſſe, ſi recte faceremus. Atq. illa, quae tum formidine mercatus ſum pretio, ſoluto iure, dominis tamen reſtituo: neq. pati conſilium eſt, ullam ex ciuibus praedam eſſe. Satis illa fuerint, quae rabie contracta tolerauimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus,

& ar-

& arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum, omnium finis sit: quorum adeo Syllam non paenitet, ut & facta in gloria numeret, &, si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem exspectantes ante capiamini, non opib. eius, quae futiles, & corruptae sunt, sed uestra secordia, quam raptum iri licet, & quam audeat, tam ui- * deri felicem. nam praeter satellites commaculatos, quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, praeter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulae, Scyrrhoque, pessimis seruorum, diuitiae partae sunt. an quib. praelatus in magistratib. capiēdis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamētum? itaq. maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, praeter tyrãnũ, quaesitum est. nisi forte tribunicam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maiorib. suis: utiq. iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum, relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atq. inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atq. animis, incedit? Quia secundae res mire sunt uitijs obtentui: quib. labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae, & pacis, quae sceleri, & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter Romani

mani P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq. omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quae si uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atq. exitia, probate: annuite legib. impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atq. etiam praesidio; tamen non fuit consilium priuatas opes facere; potiorq. uisa est periculosa libertas quieto seruitio. Quae si probatis; adeste, Quirites; &, bene iuuantib. dijs, M. Aemilium consulem ducem, & auctorem sequimini, ad recipiendam libertatem.

PHILIPPI . IN . SENATV ut Lepido, bellum mouenti, reſiſtant.

EX. LIB. I. HISTORIARVM Priſciano, & Nonio teſtibus.

MAXIME uellem, P. C. remp. quietam eſſe, aut periculis promptiſsimo quoque defendi; deniq. praua incepta conſultorib. noxae eſſe. ſed contra, ſeditionib. omnia turbata ſunt, & ijs, quos prohibere magis decebat: poſtremo, quae peſsimi, & ſtultiſsimi decreuere, ea nobis, & ſapientibus, facienda ſunt. nam bellum, atq. arma, quamquam uobis inuiſa, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. niſi forte cui pacem praeſtare, & bellum pati, conſilium eſt. Pro dij boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis. M. Aemilius, omnium flagitioſorum poſtremus, qui peior, an ignauior, ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimendae libertatis habet, & ſe e contempto metuendum effecit: uos muſſantes, & retractantes, uerbis & uatum carminib. pacem optatis magis, quam defenditis: neq. intelligitis, mollitia decretorum uobis dignitatem, illi metum detrahi. atq. id iure: quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem prouinciam cum exercitu adeptus eſt. quid ille ob benefacta cepiſſet, cuius ſcelerib. tanta praemia tribuiſtis? At ſcilicet ij, qui

ad postremum usq. legatos, pacem, concordiam, &alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, praedae loco aestimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum, Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionib. remp. lacerari, uidebam, maturandum putabam, & Catuli cõsilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendae libertatis cepisset, sibi quisq. opus aut patrocinia quaerẽdo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede uitam mutauerit. nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a uobis, cum legatis adhuc iure parentib. &ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quib. quies in seditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello, serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi, satellites. praeterea Etruria, atq. omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis sollicitatae: Mithridates in latere uectigalium nostrorum, quib. adhuc sustentamur, diem bello circumspicit:

quin,

quin, praeter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſub uertendum imperium. quod, ego uos oro, atq. obſecro, P. C. ut animaduertatis, neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros procedere. nam, ubi malos praemia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An ex ſpectatis, dum, exercitu rurſus admoto, ferro, atq. flamma, urbem inuadat? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quae ille aduerſum diuina, & humana omnia, cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat, iniuria, ſed legum, ac libertatis ſubuertendae. angitur enim, ac laceratur, animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilij, inquies: haec atq. illa tentans metuit otium, odit bellum: luxu, atq. licentia, carendum uidet: atq. interim abutitur ueſtra ſecordia. neq. mihi ſatis conſilij eſt, metum, an ignauiam, an dementiam, eam appellem: qui uidemini intenta mala, quaſi fulmen, optare ſe quiſq. ne attingat, ſed prohibere ne conari quidem. &, quaeſo, conſiderate, quam conuerſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia diſturbantur palam, defenduntur occulte: quib. illa placent, in armis ſunt, uos in metu. quid exſpectatis? niſi forte pudet, aut piget, recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait, ſua cuiq. reddi,

& alie-

& aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiae gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessime omnium, atq. impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus, curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum: ut te neq. hominum, neq. deorum, pudeat, quos perfidia, aut periurio, uiolasti. qui quando talis es; maneas in sententia, & retineas arma, te hortor; neu prolatandis seditionib. inquies ipse, nos in sollicitudine retineas. neq. te prouinciae, neq. leges, neq. dij penates ciuem patiuntur. perge, qua coepisti; ut quam maturrime merita inuenias. Vos autem, P. C. quousq. cunctando remp. intutam patiemini, & uerbis arma tentabitis? Dilectus aduersum uos habiti: pecuniae publice, & priuatim, extortae: praesidia deducta, atq. imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. &, quanto mehercules auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quam aequo, & bono, sustentatum. nam, qui turbas, & caedem ciuium, odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermos retinet: quae uictis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patiamini potius censet: ita

illi a uobis pacem,uobis ab illo bellum ſuadent. Haec ſi placent; ſi tanta torpedo animos oppreſſit,ut,obliti ſcelerum Cinnae,cuius in urbem reditu decus,atq. ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atq. coniuges, & liberos,Lepido permiſſuri ſitis : quid opus decretis ? quid auxilio Catuli ? quin is, & alij boni remp. fruſtra curant. Agite,ut libet:parate uobis Cethegos, atq. alia proditorum patrocinia,qui rapinas , & incendia inſtaurare cupiunt, & rurſum aduerſum deos penates manus armare . ſin libertas & bella magis placent : decernite digna nomine , & augete ingenium uiris fortibus.adeſt nouus exercitus , & ad hoc coloniae ueterum militum , nobilitas omnis, duces optimi . fortuna meliores ſequitur.iam illa, quae ſecordia noſtra collecta ſunt,dilabentur.Quare ita cenſeo: quoniam Lepidus exercitum , priuato conſilio paratum , cum peſsimis ,& hoſtib.reip.contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Ap. Claudius interrex cum Q.Catulo proconſule,& ceteris,quib. imperium eſt,urbi praeſidio ſint; operamq. dent,ne quid reſp. detrimenti capiat.

ORATIO. C. COTTAE COS. AD. QVIRITES VT. TOLERENT ADVORSA.

Incertum, ex quo Historiar. libro.

QVIRITES, multa mihi pericula domi, militiae, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: in quis omnibus, neq. animus negotio defuit, neq. decretis labos. malae secundaeq. res opes, non ingenium, mihi mutabant. at contra in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. praeterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam, si parricida uestri sum, & uobis genitus hic, deos penates meos, patriamque, & summum imperium, uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo uici: a prima adolescentia in ore uestro priuatus, & in magistratib. egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia uoluere, usi sunt: neq. ego callidam facundiam, neq. ingenium, ad male faciendum exercui: auidissimus priuatae gratiae maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui uictus cum illa simul, cum egens alienae opis plura mala exspectarem; uos, Quirites, rursus mihi patriam,

triam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quib. beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturae sunt: ut sine dedecore cum ciuib. fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atq. accipitur. consules nos fecistis, Quirites, domi, belliq. impeditissima rep. namq. imperatores Hispaniae stipendium, milites, arma, frumentum, poscunt: et id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga neq. manu certare possunt, neq. utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quam antea, nauigamus. haec si dolo, aut secordia nostra contracta sunt; agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est; quare indigna uobis, nobisque, & rep. incipitis? Atq. ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea uobis incommodi demitur: neq. mox ingenuo corpori honestius, quam pro uostra salute, finem uitae fecerint. Adsum en C. Cotta cos. facio quod saepe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq. me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite, nam talem honorem bonus nemo uolet: cum

fortunae,& pacis, & belli ab alijs acti ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut auaritiam, caesum, sed uolẽtem pro maximis beneficijs animam dono dedisse. Per uos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorsa, & consulite reip. multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quaeritis: cum omnes prouinciae, regna, maria, terraeq. aspera, aut fessa bellis sint.

MACRI. TRIB. PL. AD. PLEBEM DE. TRIBVNICIA. POTESTATE recuperanda.

EX. LIB. III. HISTORIARVM teste Frontone.

SI, QVIRITES, parum existimaretis, quid inter ius a maiorib. relictum uobis, & hoc a Sylla paratum seruitium interesset: multis mihi differendum fuisset, docendumq. quas ob iniurias, & quoties a patrib. armata plebes secessisset, utiq. uindices parauisset omnis iuris sui tribunos pl. nunc hortari modo reliquum est, & ire primum uia, qua capessendam arbitror libertatem. neq. me praeter it, quantas opes nobilitatis solus impotens inani specie magistratus pellere dominatione incipiam; quantoq. tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. sed praeter spem bonam ex uobis, quae metum uicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse forti uiro, quam omnino non certauisse. quamquam omnes alij creati pro iure uestro uim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut praemijs, in uos conuertere, meliusq. habent mercede delinquere, quam gratis recte facere. itaq. omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spolijs uestris: cum interim more peco-

rum uos multitudo ſingulis habendos, fruendosq. praebetis, exſuti omnibus, quae maiores reliquere: niſi quia uoſmetipſi per ſuffragia, ut praeſides olim nunc dominos deſtinatis. itaq. cõ ceſſere illuc omnes: et mox, ſi ueſtra receperitis, ad uos redibũt pleriq. rarus enim animus eſt ad ea, quae placent, defendenda: cetera ualidiorum ſunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo pergentib. poſſit, quos languidos, ſe cordesq. pertimuere? niſi forte C. Cotta ex factio ne media conſul aliter quam metu iura quaedã tribunis pl. reſtituit. et quamquam L. Cinicus, primus de poteſtate tribunus loqui auſus, muſſantib. uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam uos iniuriae pertaesũ eſt. quae ego nequeo ſatis mirari, Quirites. nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis. Sylla mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſeruitium, finem mali credebatis. ortus eſt longe ſaeuior Catulus. tumultus interceſſit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. dein C. Curio ad exitium uſq. inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, uidiſtis; quantae deniq. nunc mihi turbae concitantur. quae profecto incaſſum agerentur, ſi prius, quam uos ſeruiendi finem, illi dominationis facturi erant: praeſertim cum his ciuilib. armis dicta alia, ſed certatim utrimq. de dominatione in uobis ſit. itaq. cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia, in tempus arſere: permanſit una res modo, quae

utrimq.

utrimq. quaesita est: & erepta in posterum uis tribunicia, telum a maiorib. libertati paratum. quod, ego uos moneo, quaesoque, ut animaduertatis; neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio appelletis: quo iam ipso frui, si uera, & honesta flagitium superauit, non est condicio. fuisset, si omnino quiessetis. nunc animum aduertite: &, nisi uiceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis uestrum subiecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis: deinde, ne uos ad uirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo patricium magistratum, libera ab auctorib. patricijs suffragia maiores uestri parauere. quamuis, Quirites, in uobis sit, ut, quae iussa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere, certe possitis. Iouem, aut alium quem deum, consultorem exspectatis? magna illa consulum imperia, & patrum decreta uos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultroq. licentiam in uos auctum, atq. adiutum properatis. neq. ego uos ultum iniurias hortor; magis, uti requiem cupiatis: neq. discordias, ut illi criminantur, sed earum finem uolens, iure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neq. secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem uestrum praebeatis, censeo. gerant, habeantq. suo modo imperia, quaerant trium-

phos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exſulum, perſequantur cum imaginibus ſuis: abſit periculum, & labos, quib. nulla pars fructus eſt: niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia ueſtra penſantur: cum tamen, qui his modis libertatem omnium aeſtimauere, hi profecto non amplius poſſunt alimentis carere: namq. u-
* tilis exiguitate mors prohibetur. ſeneſcunt uires, ſic, ut neq. abſolui cura familiari tam parua res poſsit. at & ignauiſsimi quiq. tenuiſsima ſpe fruſtrantur: quae tamen quamuis ampla, quoniam ſeruitij pretium oſtentarent, cuius torpedinis erat decipi, & ueſtrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? namq. alio modo neq.
* ualent in uniuerſos, neq. conabuntur. cauendus tamen dolus eſt. itaq. ſimul comparant delenimenta, & differunt uos in aduentum Cn. Pompeij: quem ipſum, ubi pertimuere ſublatum in ceruices ſuas, mox dempto metu lacerant: neq. eos pudet, uindices, uti ſe ferunt, libertatis, tot uiros ſine uno aut remittere iniuriã non audere, aut ius non poſſe defendere. mihi quidem ſatis ſpectatum eſt, Pompeium, tantae gloriae adoleſcentem, malle principem uolentib. uobis eſſe, quam illis dominationis & ſocium, auctoremq. in primis fore tribuniciae poteſtatis. uerum, Quirites, antea ſinguli ciues in pluribus, non in uno cuncti praeſidia habebatis: neq. mortalium quiſquam dare, aut eripere, talia unus poterat. itaq. uerborum ſatis dictum eſt.

est. neq. enim ignorantia res claudit: uerum occupauit nescio quae uos torpedo: quia neq. gloria mouemini, neq. flagitio: cunctaq. praesenti ignauia mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet, atq. illuc, munera ditium dominorum. atq. haec eadẽ non sunt agrestibus, sed caeduntur inter potentium inimicitias, donoq. dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur, & uincitur a paucis: plebes, quodcumq. accidit, pro uicta est, & in dies magis erit: siquidem maiore cura dominationem illi retinuerunt, quam uos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA. CN. POMPEII AD. SENATVM EX LIB. III. HISTORIARVM Diomede teste.

SI aduersus uos, patriamque, & deos penates, toties labores, & pericula susce-pissem, quoties a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & uobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saeuissimum, cũ exercitu optime merito, quantum est in uobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. hac in spe populus R. liberos suos ad bellum mi sit? haec sunt praemia pro uulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq. legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim a uobis per triennium uix annuus sumptus datus est. per Deos immortales, utrum censetis me uicem aerarij praestare, an exercitum sine frumento, & stipendio, habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio, profectũ: quippe, qui nomine modo imperij a uobis acce pto, dieb. quadraginta exercitum paraui: hostesq. in ceruicib. iam Italiae agentes ab alpib. in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atq. Hannibal, nobis opportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenaeum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorij uictoris, nouis qui

dem militibus, & multo pauciorib. ſuſtinui:hie memq. in caſtris inter ſaeuiſsimos hoſtes, non per opida, neq. ex ambitione mea,egi. quid deinde proelia,aut expeditiones hibernas, opida exciſa,aut recepta, enumerem? quando res plus ualent,quam uerba. caſtra hoſtium apud Sucronem capta, & proelium apud flumen Durium, & dux hoſtium C. Herennius cum urbe Valentia,& exercitus deleti, ſatis clara uobis ſunt.pro quus,o grati patres,egeſtatem,& famem,redditis. itaq. meo,& hoſtium,exercitui par condicio eſt. namq. ſtipendium, neutri datur: uictor uterq. in Italiam uenire poteſt. quod, ego uos moneo, quaesoque, ut animaduertatis; neu cogatis neceſsitatib. priuatim mihi conſulere. Hiſpaniam citeriorem,quae non ab hoſtibus tenetur,nos,aut Sertorius ad internecionem uaſtauimus,praeter maritimas ciuitates, quae ultro nobis ſumptui, onerique. Gallia,ſuperiore anno, Metelli exercitum ſtipendio,frnmentoq. aluit: & nunc malis fructib. ipſa uix agitat. ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem,conſumpſi. reliqui uos eſtis: qui niſi ſubuenitis,inuito,& praedicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hiſpaniae,in Italiam tranſgredientur.

REX . MITHRIDATES REGI . ARSACI . S

EX . LIB. IV. HISTORIARVM Carisio teste .

O MNES, qui, secundis reb. suis, ad belli societatem orantur, considerare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quaeritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum, sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neq. petere audeam societatem: & frustra mala mea cum bonis tuis misceri sperem. atqui ea, quae te morari posse uidentur, ira in Tigranem recentis belli, & meae res parum prospere, si uera existimare uoles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu uoles, societatem accipiet. mihi fortuna, multis reb. ereptis, usum dedit bene suadendi: &, quod florentib. optabile est, ego non ualidissimus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. namq. Romanis cum nationibus, populis, regib. cunctis una, & ea uetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. dũ a Carthaginiensib. premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum, concessione Asiae per dolum auertere: ac mox a Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millib. talentorum spoliatus est. Persen deinde,

de, Philippi filium, post multa, & uaria certamina, apud Samoth acas deos acceptum in fidem, callidi,& repertores perfidiae,quia pacto uitam dederant,in somnis occidere.Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant,initio prodidere Antiocho,pacis mercede posthabita,custodi agri captiui: sumptibus,& contumelijs,ex rege miserrimum seruorum effecere:simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat,hostium more, per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem? quem disiunctum undiq.regnis,& tetrarchijs ab imperio eorū, quia fama erat diuitem, neq. seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quae accidere, testatum antea. Cretenses, soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemaeus. atq. ego, ultus iniurias, Nicomedem Bythinia expuli, Asiamq. spolium regis Antiochi recepi, & Graeciae dempsi graue seruitium. incepta mea postremus seruorum Archelaus,exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia,aut praua calliditas, ut meis laborib. tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas poenas soluunt. Ptolemaeus pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam,neq. finem, nisi excidio,habituri.

bituri. equidem, cum mihi ob ipſorum interna mala dilata proelia magis, quam pacem datam, intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnib. alijs obnoxijs, rurſus tamen bellum cepit: Marcumq. Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exſui claſſe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. ita ſine ui hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum claſsib. amiſi. reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & uarijs inter me, atq. Lucullum, proelijs, inopia rurſus ambos inceſsit. illi ſuberat regnum Ariobarzanis, bello intactum: ego, uaſtatis circum omnib. locis, in Armeniam conceſsi: ſecutiq. Romani non me, ſed morem ſuum, omnia regna ſubuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro uictoria oſtentant. nunc quaeſo conſidera, nobis oppreſsis, utrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes uirorum, armorum, & auri, eſſe: & ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad praedam peteris. ceterum conſilium eſt, Tigranis regno integro, meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per noſtra corpora bellũ conficere: quando neq. uincere, neq. uinci, ſine tuo periculo, poſſumus.

mus. An ignoras Romanos, poſtquam ad Occidentem pergentib. finem Oceanus fecit, arma huc conuertiſſe? neq. quidquam a principio, niſi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quib. non humana ulla, neq. diuina, obſtant, quin ſocios, amicos, procul iuxtaq. ſitos, inopes, potentesq. trahant, excidantque; omniaque, & maxime regna, hoſtilia ducant. namq. pauci libertatem, pars magna iuſtos dominos uolunt: nos ſuſpecti ſumus aemuli, & in tempore uindices affuturi. Tu uero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq. Perſidis inclytis diuitijs eſt, quid ab illis, niſi dolum in praeſens, & poſtea bellum, exſpectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quib. uictis ſpolia maxima ſunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis ſerendo magni facti. per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident: quod difficile non eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus ſine frumento, ſine auxilijs: fortuna autem noſtris uitijs adhuc incolumis. teq. illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſsiſſe. quod uti facias, moneo, hortorque, neu malis pernicie noſtra tuum imperium prolatare, quam ſocietate uictor fieri.

AD. C. CAESAREM DE. REPVBLICA ORDINANDA.

POPVLVS R. antea obtinebat regna, atq. imperia, fortunam dono dare, item alia, quae per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos ſaepe erant, quaſi per libidinem data; neq. cuiquam incorrupta permanſerant. ſed res docuit id uerum eſſe, quod in carminib. Appius ait, Fabrum eſſe ſuae quemq. fortunae: atq. in te maxime, qui tantum alios praetergreſſus es, ut prius defeſſi ſint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, ſic uirtute parta, quam magna induſtria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis nouus, atq. clemens ſit, qui plus poteſt, tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. id euenit, quia pleriq. rerum potentes peruerſe conſulunt: & eo ſe munitiores putant, quo illi, quib. imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet; cum ipſe bonus, atq. ſtrenuus, ſis, uti quamoptimis imperites. nam peſſimus quiſq. aſperrime rectorem patitur. ſed tibi hoc grauius eſt, quam ante omnibus, te armis parta componere. bellum aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc uictores praedam petunt, uicti ciues ſunt. inter has difficultates

eua-

euadendum eſt tibi, atq. in poſterum firmanda reſp. non armis modo, neq. aduerſum hoſtes, ſed, quod multo maius, multoq. aſperius eſt, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq. ſapientia res huc uocat: quae quiſq. optima poteſt, uti dicat. ac mihi ſic uidetur; qualicumque modo tu uictoriam compoſueris, ita alia omnia futura. ſed iam, quo melius, faciliusq. conſtituas, paucis, quae me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, auido potentiae, maiore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſsitudo, traxit. nam particeps dominationis neq. fuit quiſquam; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. cetera multitudo uulgi more magis, quam iudicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupādae reip. in ſpem adducti homines, quib. omnia probro, ac luxuria, polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quae corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, ubi neq. creditum condonare, neq. te ciuibus, ſicuti hoſtibus, uti uident, defluxere: pauci reſtitere, quib. maius otium in caſtris, quam Romae, futurum erat: tanta uis creditorum impendebat. ſed ob eaſdem cauſſas, immane dictu eſt, quanti, & quam

multi

multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atq. inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi uictori de bello, atq. pace, agitandum est; hoc uti ciuiliter deponas, illa ut quamiustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quã diuturna, arbitror; neq. quem quam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam uitam bellum aeternum, & anceps gerere: quoniam neq. aduersus, neq. ab tergo, aut laterib. tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra; qui benignitate, & clementia, imperium temperauere, his laeta & candida omnia uisa, etiam hostes aequiores, quam alijs ciues. an qui me his dictis corruptorem uictoriae tuae, nimisq. in uictos bona uoluntate praedicent? scilicet quod ea, quae externis nationibus, natura hostibus, nosq. maioresq. nostri saepe tribuere, ea ciuib. danda arbitror; neq. barbaro ritu caede caedem, & sanguine sanguinem, expiandum. an illa, quae paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium uictoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neq. in proelio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam. heu

heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinae caedes in parentum, aut liberorum ſinum, fuga mulierum,& puerorum,uaſtatio domorũ: ante partam a te uictoriam omnia ſaeua,atq.crudelia,erant.ad quae te illi ijdem hortantur:& ſcilicet id certatum eſſe, utriusq. ueſtrum arbitrio iniuriae ut fierent: neq. receptam,ſed captam,a te remp. & ea cauſſa exercitus ſtipendijs confectis,optimos,& ueterrimos omnium,aduerſum fratres, parentesq. alij liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atq. profundae libidini ſumptus quaererent; atq. eſſent opprobria uictoriae, quorum flagitijs commacularetur bonorum laus. neq. enim te praeterire puto,quali quiſq. eorum more, aut modeſtia, etiam tum dubia uictoria, ſeſe geſſerit: quoq. modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum aetas ne per otium quidem tales uoluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quaeſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita,bonis, malisq. dimotis, patenti uia ad uerum perges. Ego ſic exiſtimo; quoniam orta omnia intereuut, qua tempeſtate urbi Romanae fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuib. manus conſerturos; ita defeſſos, & exſangues regi, aut nationi praedae futuros. aliter non orbis terrarum, neq. cunctae gentes conglo-

batae,mouere,aut contundere queunt hocimperium.firmanda igitur ſunt concordiae bona, & diſcordiae mala expellēda, id ita eueniet, ſi ſumptuum, & rapinarū,licentiam dempſeris;non ad uetera inſtituta reuocans, quae, iam pridem corruptis moribus,ludibrio ſunt;ſed ſi ſuā cuiq. rem familiarem, & finem ſumptuum ſtatueris: quoniam is inceſsit mos,ut homines adoleſcentuli,ſua,atq. aliena conſumere,nihil libidini,atq. alijs rogantib. denegare,pulcherrimū putent;eam uirtutem,& magnitudinem animi, pudorem, atq. modeſttam pro ſecordia aeſtiment.ergo animus ferox,praua uia ingreſſus,ubi conſueta non ſuppetunt,fertur accenſus in ſocios modo, modo in ciues: mouet compoſita, & res nouas ueterib. acquirit. quare tollendus fenerator in poſterum; uti ſuas quiſq. res curemus. ea uera, atq. ſimplex uia eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo,non demendo reip. oſtendere. atq. ego ſcio, quam aſpera haec res in principio futura ſit, praeſertim ijs, qui ſe in uictoria licentius, liberiusque, quam artius, futuros credebant: quorum ſi ſaluti potius, quam libidini,conſules: illosq. nosq. & ſocios in pace firma conſtitues. ſi eadem ſtudia, artesq. iuuentuti erunt: nae iſta egregia fama ſimul cum urbe Roma breui concidet. poſtremo ſapientes pacis cauſſa bellum gerunt, laborem ſpe otij ſuſtentant. niſi illam fir-
mam

mam efficis; uinci, an uiciſſe, quid retulit? quare capeſſe per deos remp. & omnia aſpera, uti ſoles, peruade. namq. aut tu mederi potes; aut omittenda eſt cura omnibus. neq. quiſquam te ad crudeles poenas, aut acerba iudicia, inuocat, quib. ciuitas uaſtatur magis, quam corrigitur; ſed ut prauas artes, malasq. libidines, ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, conſuluiſſe, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuiſſe ab ſtultitia, & falſis uoluptatibus; pacem, concordiamq. ſtabiliuiſſe: non, ſi, flagitijs obſecutus, delicta perpeſſus, praeſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. Ac mihi animus, quib. reb. alij timent, maxime erectus eſt, negotij magnitudine: & quia tibi terrae, & maria ſimul omnia componenda ſunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnae curae magna merces eſt. Igitur prouideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia ſua, quib. ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & induſtriae, non ſumptibus, neq. diuitijs, ſtudeat. id ita eueniet, ſi pecuniae, quae maxima omnium pernicies eſt, uſum, atq. dedecus, dempſeris. nam ſaepe ego cum animo meo reputans, quib. quiſq. reb. clariſsimi uiri magnitudinem inueniſſent; quae res populos, nationes ue, magnis auctorib. auxiſſent; ac deinde quib. cauſsis ampliſsima regna, & imperia, corruiſſent: eadem ſemper bona, atq. mala repe-

 riebam,

riebam,omnesq.uictores diuitias contempsisse, & uictos cupiuisse.neq. aliter quisquam extolle re sese,& diuina mortalis attingere pntest, nisi, omissis pecuniae,& corporis gaudijs,animo indulgens, non assentando, neq. concupita praebendo,peruersam gratiam gratificans, sed in labore,patientia,bonisq. praeceptis, & factis fortib. exercitando. nam domum, aut uillam exstruere,eamq. signis, aulaeis, alijsq. operib. exornare, & omnia potius, quam semet, uisendum efficere; id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse.porro ij,quib. bis die uentrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum,quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atq. claudo pro exercitio uti uolunt. nam imprudentia pleraque, & se praecipitant. uerum haec,& omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent,si neq. magistratus, neq. alia uulgo cupienda uenalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atq. prouinciae tutiores sint: id quod factu haud obscurum est.nam ijdem omnia uastant, suas deserendo domos,& per iniuriam alienas occupando.item ne, uti adhuc, militia iniusta,aut inaequalis sit: cum alij triginta,pars nullum stipendium faciet:& frumentum id, quod antea praemium ignauiae fuit, per municipia,& colonias illis dare conueniet,cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quae reip. necessaria, tibiq.

biq. gloriosa ratus sum, quampaucissimis absolui. non peius uidetur pauca nunc de facto meo disserere. Pleriq. mortales ad iudicandum satis ingenij habent, aut simulant: uerũmtamen ad reprehendẽda aliena facta, aut dicta ardet omnib. animus; uix satis apertum os, aut lingua prompta uidetur, quae dicta pectore euoluat: quib. me subiectum haud paenitet, magis reticuisse pigeret. nam, siue hac, seu meliore alia uia perges: a me quidem pro uirili parte dictum, & adiutum fuerit. Reliquum est, optare, uti, quae tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire sinant.

AD. C. CAESAREM
DE. REPVBLICA
ORDINANDA.

SCIO ego, quam difficile, atq. aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori, poſtremo cuiquam mortali, cuius opes in excelſo ſunt: quippe cum & illis conſultorum copiae adſint; neq. de futuro quiſquam ſatis callidus, ſatiſq. prudens, ſit. quinetiam ſaepe praua magis, quam bona, conſilia proſpere eueniunt: quia pleraſq. res fortuna ex libidine ſua agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo remp. capeſſere: atq. in ea cognoſcenda multam, magnamq. curam habui: non ita, ut magiſtratum modo caperem, quem multi malis artib. adepti erant: ſed etiam ut remp. domi, militiaeque, quantumq. armis, uiris, opulentia poſſet, cognitum habuerim. itaq. mihi multa cum animo magitanti conſilium fuit, famam, modeſtiamq. meam poſt tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae accederet. idq. non temere, aut ex fortuna tua, decreui; ſed quia in te, praeter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, ſemper tibi maiorem in aduerſis, quam in ſecundis, reb. animum eſſe. ſed per ceteros mortales illa res clarior eſt, quod & prius defeſſi ſunt homines

lau-

laudando atq.admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quae gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neq. ego, quae uisa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atq. ingenium meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, interq. proelia, uictorias, imperium, statui admonendum te de negotijs urbanis. namque, tibi si id modo in pectore consilij est, ut te ab inimicorum impetu uindices, quoq. modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbauit: plebē Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit; in praetura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiaeq. tanta, & tam praeclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant; nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa reip. quae profecto aut tu uera inuenies, aut certe haud procul a uero. Sed, quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostib. tela in manus iaceret: quib. ille reb. remp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatorib. paucis tradidit, plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat,

nosq. his quidem legib.in seruitute reliquit.iudicia, tametsi, sicut antea, trib. odinib. tradita sunt, tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium, obstat,quo minus magistratus capiant: quod commodum est,trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, libidine, ac licentia sua,pro legib. utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent.sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtusq. in lingua sita est,forte,atq. alterius secordia dominationem oblatam insolentes agitant.nam,quae seditio,autdissensio ciuilis tot tamq.illustres familiasab stirpe euertit?aut quorum umquam uictoria animus tam praeceps, tamq.immoderatusfuit?L.Sylla,cui omnia in uictoria lege belli licuerunt,tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intelligebat,tamen,paucis interfectis,ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis,quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adolescentes,sicuti hostiae,mactati sunt:cum interea importunissima genera hominū tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint: nō orbi liberi,non parentes exacta aetate,non gemitus uirorum,luctus mulierum immanem eorum animum inflexit,quin, acerbius in dies ma

le

le faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauis simi uita sua commutare uolunt? scilicet neq. illis tantae uoluptati est (tametsi insperantib. accidit) dominatio, quanto maerori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atq. etiam animo prospiciendum est, quoniam modo rem stabilias, communiasque. mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quae uera, atq. utilia factu putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maiorib. accepi, in patres, & plebem. antea in patrib. summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaq. saepius in ciuitate secessio fuit: semperq. nobilitatis opes deminutae sunt, & ius populi amplificatum. sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neq. diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq. fortib. nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisq. in armis, aut militia, nullius honestae rei egens, satis sibi, satisq. patriae, erat. sed, ubi eos paullatim expulsos agris, inertia, atq. inopia incertas domos habere subegit: coepere alienas opes petere, libertatem suam cum rep. uenalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentib. imperitabat,

ritabat, dilapſus eſt: &, pro communi imperio, priuatam ſibi quiſq. ſeruitutem peperit. haec igitur multitudo primum malis morib. imbuta, deinde in artes, uitasq. uarias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capeſſendam remp. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatẽ: quippe cum illis libertatis retinendae, tum his ſeruitutis amittendae cura orietur. hos ego cenſeo, permixtos cum ueterib. nouos, in colonijs conſtituas. ita et res militaris opulentior erit et plebes, bonis negotijs impedita, malum publicum facere deſinet. Sed non inſcius, neq. imprudens ſum, cum ea res agetur; quae ſaeuitia, quaeue tempeſtates hominum nobilium futurae ſint, cum indignabuntur omnia funditus miſceri, antiquis ciuib. hanc ſeruitutem imponi, regnum deniq. ex libera ciuitate futurũ, ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit, equidẽ ego ſic apud animum meum ſtatuo, malũ facinus in ſe committere, qui incommodo reip. gratiam ſibi conciliet. ubi bonum publicum etiã priuatim uſui eſt: id uero dubitare aggredi, ſecordiae, atq. ignauiae duco. M. Liuio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neq. ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent homines factioſi, quib. dolus, atq. malitia, fide cariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominem maxi-

maximum beneficium multis mortalib. dari; uidelicet & ſibi quiſq. conſcius, malo atq. infido animo eſſe, de M. Liuio Druſo iuxta, ac de ſe, exiſtimarunt. itaq. metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa praeſi dia paranda ſunt. hoſtem aduerſum deprimere, ſtrenuo homini haud difficile eſt; occulta pericula neq. facere, neq. uitare, bonis in promptu eſt. Igitur, ubi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidẽ renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores; concordia inter ueteres, & nouos, coaleſcat. ſed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, poſtremo humanae genti, pepereris, ſi ſtudium pecuniae aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neq. priuata res, neq. publica, neq. domi, neq. militiae, regi poteſt. nam, ubi cupido diuitiarum inuaſit: neq. diſciplina, neq. artes bonae, neq. ingenium ullum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. Saepe iam audiui, qui reges, quae ciuitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint, quae per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandũ eſt. nam, ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magiſq. acceptum uidet; primo aeſtuat, multaq. in pectore uoluit: ſed, ubi gloria honorem

magis

magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem a uero deficit. quippe gloria industria alitur: ubi eam dempseris, ipsa per se uirtus amara, atq. aspera est. postremo, ubi diuitiae clarae habentur, ibi omnia bona uilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. nam ad uirtutem una, & ardua uia est: ad pecuniam, qua cuiq. lubet, nititur: & malis, & bonis reb. ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniae demito: neq. de capite, neq. de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neq. praetor, neq. consul, ex opulentia, uerum ex dignitate, creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. quare omnes primae classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. neq. Rhodios, neq. alias ciuitates umquam suorum iudiciorum paenituit: ubi promiscue diues, et pauper, ut cuiq. sors tulit, de maximis reb. iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratib. creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quã C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; ut ex confusis quinq. classib. forte centuriae uocarentur. ita coaequati dignitate, pecunia, uirtute anteire alius aliũ properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. nã perinde omnes res laudantur, atq. appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia praemijs exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ce-

terum

terum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda eſt: quo intendit, opida, agros, ſana, atq. domos, uaſtat: diuina cum humanis permiſcet: neq. exercitus, neq. moenia obſtant, quo minus ui ſua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atq. parentib. cunctos mortales ſpoliat. uerum, ſi pecuniae decus ademeris: magna illa uis auaritiae facile bonis morib. uincetur. atq. haec ita ſeſe habere tametſi omnes aequi, atq. iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum eſt: cuius ſi dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. nam hi, ſi uirtute ſatis ualerent, magis aemuli bonorum, quam inuidi, eſſent. quia deſidia, & inertia, & ſtupor eos, atq. torpedo, inuaſit: ſtrepunt, obtrectant, alienam famam ſuum dedecus exiſtimant. Sed, quid ego plura, quaſi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atq. animi uis, in conſulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. quid ille audeat, cui conſulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis eſt, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeſte nominari nequeunt, inhoneſtiſsima. Vnius tamen M. Catonis ingenium uerſutum, loquax, callidum haud contemno. parantur haec diſciplina Graecorũ. ſed uirtus, uigilantia, labos, apud Graecos nulla ſunt. quippe, cum domi libertatem ſuam per in-

ertiam

ertiam amiſerint; cenſes ne eorum praeceptis
imperiũ haberi poſſe? Reliqui de factione' ſunt
inertiſsimi nobiles: in quibus, ſicut inſtituo,
praeter nomen, nihil eſt additamenti. L. Poſtu
mius, & M. Fauonius, mihi uidentur quaſi ma-
gnae nauis ſuperuacua onera eſſe, ubi ſalui per-
uenire uiſi ſunt: ſi quid aduerſi coortum eſt, de
illis potiſsimum iactura fit; quia pretij minimi
ſunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe
renouanda, corrigendaq. diſſerui: de ſenatu,
quae tibi agenda uidentur, dicam. Poſtquam mi
hi aetas, ingeniumq. adoleuit; haud ferme ar-
mis, atq. equis, corpus exercui; ſed animum in
litteris, quod natura firmus erat in laboribus, ha
bui. atq. ego in ea uita multa legendo, atq. au-
diendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, na
tiones uſq. eo proſperum imperium habuiſſe,
dum apud eos uera conſilia ualuerunt: ubicũq.
gratia, timor, uoluptas, ea corrupere, poſt paul
lo imminutae opes, deinde ademptum impe-
rium, poſtremo ſeruitus impoſita eſt. equidem
ego ſic apud animum meum ſtatuo; cuicumq.
in ſua ciuitate amplior, illuſtriorq. locus, quam
alijs, eſt, ei magnam curam eſſe reip. nam ce-
teris, ſalua urbe, tantummodo libertas tuta
eſt: qui per uirtutem ſibi diuitias, decus, hono
rem, pepererunt; ubi paullum inclinata reſp. a-
gitari coepit, multipliciter animus curis, atq.
laborib. fatigatur: aut gloriam, aut liber-
tatem, aut rem familiarem, defenſat: omnib.

locis adeſt, feſtinatq́: quanto in ſecundis reb. florentior fuit, tanto in aduerſis aſperius, magisq. anxi, agitat. Igitur, ubi plebs ſenatui, ſicut corpus animo, obedit, eiusq. conſilia exſequitur: patres conſilio ualere decet, populo ſuperuacanea eſt calliditas. itaq. maiores noſtri, cum bellis aſperrimis premerentur, equis, uiris, pecunia amiſſa, numquam defeſsi ſunt armati de imperio certare: non inopia aerarij, non uis hoſtium, non aduerſa res, ingentem eorum animũ ſubegit, quin, quae uirtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. atq. ea magis fortib. conſilijs, quam bonis proelijs, patrata ſunt. quippe apud illos una reſp. erat; ei conſulebant; factio contra hoſtes parabatur: corpus, atq. ingenium, patriae, non ſuae quiſq. potentiae, exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos ſecordia, atq. ignauia, inuaſit, ignari laboris, hoſtium, militiae, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentib. moderantur. itaq. patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſsi ex aliena libidine huc, atq. illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: uti eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia, fert, ita bonum, malumq. publicum exiſtimant. qnod ſi aut libertas aequa omnium, aut ſententia obſcurior eſſet: maiorib. opib. reſp. & minus potens nobilitas eſſet. ſed, quoniam coaequari gratiam omnium difficile eſt; quippe cum illis

ma-

maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, cliẽtelas: cetera multitudo pleraq. inscia, ſit ſententia eorum a metu libera. ita occulto ſibi quiſq. alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis, & malis, ſtrenuis, & ignauis optabilis eſt. uerum eam pleriq. metu deſerunt. ſtultiſsimi mortales, quod, in certamine dubium eſt, quorſum accidat, id per inertiam in ſe, quaſi uicti, recipiunt. Igitur duab. reb. confirmari poſſe ſenatum puto: ſi numero auctus per tabellam ſententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & praeſidij plus, & uſus amplior eſt. nam fere, his tempeſtatibus, alij iudicijs publicis, alij priuatis ſuis atq. amicorum negotijs implicati, haud ſane reip. conſilijs adfuerunt: neq. eos magis occupatio, quam ſuperba imperia diſtinuere. homines nobiles cum paucis ſenatorijs, quos additamenta factionis habent, quaecumq. libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. uerum ubi, numero ſenatorum aucto, per tabellam ſententiae dicentur; illi ſuperbiam ſuam dimittent, ubi ijs obediendum erit, quib. antea crudeliſsime imperitabant. Forſitan imperator perlectis litteris deſceres, quem numerum ſenatorum fieri placeat; quoq. modo in multa, & uaria officia diſtribuatur; & quoniam iudicia primae claſsis mittenda putem, quae deſcriptio, qui numerus in quoq. genere futurus ſit. ea mihi omnia generatim de
ſcri-

ſcribere haud difficile factu fuit:ſed prius laborandum uiſum eſt de ſumma conſilii. idq. tibi probandum uerum eſſe.ſi hoc itinere uti decreueris; cetera in promptu erunt.uolo ego conſilium meum prudens,maximeq.uſui eſſe.nam,ubicumque tibi res proſpere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocumq. modo, & quamprimum reſp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atq. ego te oro, hortorque,ne clariſsimus imperator, Gallica gente ſubacta, populi R. ſummum, atq. inuictum imperium tabeſcere uetuſtate,ac per ſummam ſecordiam dilabi,patiaris. profecto,ſi id accidat,neq. tibi nox,neq.dies curam animi ſedauerit; quin in ſomniis excitus furibundus, atq. amens alienata mente feraris. namq. mihi pro uero conſtat, omnium mortalium uitam diuino numine inuiſi: neq. bonum, neq. malum facinus cuiuſquam pro nihilo haberi: ſed ex natura diuerſa praemia bonos,maloſq. ſequi. interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuiq. animus ex conſcientia ſpem praebet. quod ſi tecum patria, atq. parentes poſſent loqui,ſcilicet haec tibi dicerent. O Caeſar, nos te genuimus fortiſsimi uiri in optima urbe,decus, praeſidiumq. nobis,hoſtib. terrorem.quae multis laboribus,& periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriā maximam in terris, domum, familiamq. in patria clariſsimā,praeterea bonas artes,honeſtas diui

tias,poſtremo omnia honeſtamẽta pacis,& praemia belli.pro his amplisſimis beneficiis non flagitium a te,neq. malum facinus,petimus,ſed uti libertatem euerſam reſtituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuae uolitabit.namq. hac tempeſtate, tametſi domi, militiaeq. praeclara facinora egiſti;tamen gloria tua cum multis uiris fortib. aequalis eſt:ſi uero urbem ampliſsimo nomine, & maximo imperio, prope iam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? quippe ſi morbo iam,aut fato huic imperio ſecus accidat: cui dubium eſt, quin per orbem terrarum uaſtitas,bella,caedes,oriantur? quod ſi tibi bona libido fuerit,patriae, parentib. gratificandi: poſtero tempore,rep. reſtituta, ſuper omnes mortales gloria agnita, tuaq. unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, ſaepe inuidia, fatigat: ubi anima naturae ceſsit, demptis obtrectatorib. ipſa ſe uirtus magis, magisq. extollit. Quae mihi utiliſsima factu uiſa ſunt, quaeq. tibi uſui fore credidi, quam paucisſimis potui,perſcripſi. ceterum deos immortales obteſtor,ut,quocumq. modo ages,ea res tibi,reiq. pub. proſpere eueniat.

DE . PORCIO . LATRONE

cuius infra Declamatio in Catilinam legitur, haec Seneca in prologo Declamationum.

Latronis Porcii, carissimi mihi sodalis, memoriam saepius cogor retractare, & a prima pueritia usq. ad ultimum eius diem productam familiarem amicitiam cum uoluptate maxima repetam. Nihil illo uiro grauius, nihil suauius, nihil eloquentia sua dignius. nemo plus ingenio suo imperauit, nemo plus indulsit. in utraq. parte uehementi uiro modus deerat: nec intermittere studia sciebat, nec repetere. cum se ad scribendum concitauerat, iungebantur noctib. dies, & sine interuallo grauis sibi instabat; nec desinebat, nisi defecerat. rursus, cum se dimiserat, in omnes lusus, & in omnes iocos, se resolue bat. Cum uero se siluis, montibusq. tradiderat, omnes illos agrestes, in siluis, ac montib. natos, laboris patientia, ac uenandi sollertia, prouocabat: & in tantam sic uiuendi peruenerat cupiditatem, ut uix posset ad priorem consuetudinem retrahi. at, cum sibi manum iniecerat, & se blandiendo, quo abduxerat, reuocabat; tantis uirib. incumbebat in studium, ut non tantum nihil perdidisse, sed multum acquisiuisse, desidia uideretur.

De eodem idem ſic controuerſiarum lib. v. cap. xxiv.

In foro, ut nihil aliud, ipſum illos forum turbat. hoc, quod uulgo narratur, an uerum ſit, tu melius potes ſcire; declamatoriae uirtutis LATRONEM PORCIUM unicum exemplum, cum pro reo in Hiſpania Ruſtico Porcio, propinquo ſuo, diceret, uſq. eo eſſe confuſum, ut a ſoloeciſmo inciperet; nec ante potuiſſe confirmari, ac parietes deſiderantem, quam impetrauit, ut iudicium ex foro in baſilicam transferretur.

PORCII. LATRONIS DECLAMATIO. CONTRA

L. SERGIUM. CATILINAM

SI QUID precib. apud deos immortales, ſanctiſſimi iudices, uobiſcum aliquando ualuiſſemus: iamdudum & potiremur rep. noſtra florentiſsima; & ciues noſtros haberemus tum ſtudioſos rerum gerendarũ, tum patriae ſimul, ac uirtutis amantiſsimos: idq. temporis eximia laetitia frueremur, cum rationes omnes dicendi noſtras in laudem ſummorũ, atq. optimorũ ciuium conſumendas eſſe uideremus. nihil enim ſtatuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quam in eo genere uerſari forenſis exercita-

tionis,

tionis, quae canere laudes egregias ſummorum hominum poſſet, atq. animos inflammare noſtrae ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim, ſapientiſsimo uiro, M. Catoni, plane contigerit, nec non & Galbae, Scipioni, Gracchis, Porcinae, Craſſo, atq. Antonio, sūmis, atq. ornatiſsimis oratoribus: quorum tempora ſingulari praeſtantia uirtutis, ac ſtudio paene incredibili pulcherrimarum artium floruerunt. nobiſcum uero, ſententia noſtra, bene ageretur, ſi modo tantum abeſſemus ab illa modeſtia temporũ, atq. hominum, nec incidiſſemus in atrociſsimos reip. fluctus, ac miſerandam temporum calamitatem. Marco ſiquidem Catoni, & Scipioni, coaetaneo ſuo, monumentis immortalib. huius urbis, & ſine dubio clariſsimis luminib. temporũ ſuorum, de legib. dicendum erat, de inſtitutis maiorum, de gloria militari, perſaepe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum condicionem, ſublata eſt omnis gratia dicēdi, atq. interceptus locus omnis aut iucundiſsimi ſermonis, aut conciliandae beneuolentiae popularis. nam, ſi quando uox noſtra ſiue a foro, ſiue a curia deſideratur; dicendum eſt perpetuo nobis aut de taeterrimis huius patriae calamitatibus, aut de nefarijs oppreſsionib. ciuium, aut de perditae iuuentutis nunc impudicitia flagitioſa, nnnc ignauia ſingulari. quare peſtium quãta in dies redundatio eſt, uos eſtis teſtimonio, iudices, quorum au

res caluerunt aſsiduitate paene quotidiana, copiaq. incredibili ciuilium controuerſiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminiſſe poteſtis, de L. Glabrionis immanitate, atq. audacia, furioſiſsimi hominis, & ſine dubio crudeliſsimi; cuius in ſenatu ſica pridie deprehenſa eſt, qua M. Papirium, lucem omnis patriciae dignitatis, exſtinguere moliebatur. nunc uero dicendum eſt de L. Catilinae ſceleratiſsima mente, atq. inuſitata nequitia; quam nuper, in omnium ciuium perniciem, ſtragemq. redundaturam, dij immortales in auctorem ſceleris, tum benignitate ſua, tum conſulari uigilia, retorſerunt. quaeſo igitur, iudices, diligenter attendite, remq. cognoſcite barbaram crudelitate, periculo uero, & calamitate reip. pernicioſiſsimam. Lucius ſiquidem Catilina, nō ignobili genere praeditus, neq. infima uirtute, ſi dotes egregias tum forrunae, tum corporis, ad dignitatem urbis, nō ad perniciem, conferre ſtatuiſſet, remp. nuper ex atrociſsimis bellorum ciuilium uulnerib. paulliſper reſpirantem nouis inſidijs opprimere conatus eſt. quid exhorruiſtis, iudices? non modo opprimere conatus eſt, ſed crudeliſsime uexare; non uexare tantum, ſed inaudito quodam genere feritatis exſtinguere. manum ad id comparat, diuerſam quidem genere, ſed magnitudine ſceleris, uitaeq. ſimilitudine, paene eandem: quam exacerbatam continua paenuria rei familiaris, & ob id deſiderio praedae mirabili-

ter

ter flagrantem, illecebrae ſibi facillime concilia uerunt. conſilia nefarij facinoris in amplißimi ciuis M. Laecae domo decoquebantur: ad eam greges confluebant perditorum adoleſcentium; quorum hic familiaritatem eximiam conſecutus fuerat, conciliatam partim aſſuetudine ſtupri, partim genere quodam nefariae largitionis. adhibiti ſunt & coetus barbarorum hominum, nobilitati non ſolum magnitudine, & ſumma aeris alieni, uerum etiam conſuetudine, ac ſtudio, turpißimarum rerũ. nec alae muliebres ab eo coetu religioſo, nocturno, prorſus abſuiſſe iudicatae ſunt. nulla deniq. portenta urbis, nullae finitimarum regionum peſtes, repertae ſunt, quae non denotatae ſollertißime per hũc, per magnitudinẽ inopiae facillime concitatae, repente deuolauerint in aream ipſam nefariae, atq. flagitioſae, coniurationis. Ratio conſiliorum fuit, ut Saturnalib. proxime futuris uniuerſi cum armis ad ipſius Laecae domum praeſto forent; ibiq. dato ſigno collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflammandamq. urbem, partim ad trucidandum ſenatum, partim ad eos conficiendos, qui praeſidium urbi ferre uoluiſſent; Catilinã interim omnes & ducem, & imperatorẽ appellarent. Audiſtis, iudices, ſatis euidẽter, ut arbitror, conſiliũ ſceleratißimi hominis Catilinae, reiq. ĩdignißimae miſerabilẽ ac deteſtabilẽ crudelitatẽ: nũc uero audienda cauſſa eſt, agnoſcẽdaeq. faces, quib. ille flagrauit ad cupidi

tatem huiusmodi ſcelerati facinoris obeundam. quas ſi plane comprobatas uobis, ut arbitror, plane q. illuſtratas euidentib. ſignis attulero: nihil erit impedimento, quin hoſtem reip. crudeliſsimum, atq. infeſtiſsimum, ſummis ſupplicijs, ſummis cruciatib. multandum, ac mactandum, eſſe iubeatis. Tria, iudices, ſententia mea, ſcelerata, crudelia, flagitioſa, inaudita, quae mentem Catilinae ſemper immoderatã, ſemperq. nouis reb. ſtudentem, ad exitium patriae commouerunt, nunc dicenda ſunt: primum, ratio quaedam triſtis ſimultatis; qua ductus uniuerſum ſenatum ex memoria repulſae conſulatus capitaliter fuit ſemper inſectatus: ſecundo, rabies quaedam temerariae ambitionis, ſitiens immodicae gloriae, prorſusq. inflammata perpetua quadã, & ſingulari cupiditate dominandi: poſtremo, coetus infames turpiſsimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domeſticae neceſſitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac conſuetudine ſcelerum, ſempiterna comite, & genitrice peſsimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam ſuum, etiam dormientem, e ſomno facillime excitare uoluiſſet. his autẽ oſtenſis breuiter, ſaneq. confutatis, quae pro defenſione flagitiorum ſuorum noſtri aduerſarij dicenda eſſe putauerunt, finem adeſſe uobis intelligetis. Bello Mithridatico, iudices, longiſsimo quidem omnium, & ſine dubio poſt Punicum periculoſiſsimo, cum diutius in ſenatu de eligendo

impe-

imperatore dubitatũ fuiſſet, planeq. omnes am bigerent, quisnam ſagaciſsimo regi ſagaciſsimus noſter imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes ſenatoriae ſententiae reiecerunt. eo telo percuſſus adeo Catilina fuit, ut poſtea nullam omiſerit neq. perturbandae curiae, neq. inſectandi ſenatus occaſionem. uidebat namq. deteſtandam cupiditatem ſuam, illo ſuperſtite, numquam in eũ locum peruenturam, de quo illam pridem uniuerſae omnium uoces eijciendam eſſe putauiſſent. uoluebat item animo ſummas uitae neceſsitates: quib. exſuere ſe poſſe arbitrabatur, ſi qua ratione praeclaris magiſtratib. adſpiraſſet. nunc illas uero magis ac magis inſtauratas quotidie intelligebat: quãdoquidem inſpicerent omnes, uitae ſuae rationes ea ſententia iugulatas prorſus exſtitiſſe, ac quidquid increpuiſſet ulterius, metuendam eſſe conſularem uigiliam, metuendum eſſe iudicium ſenatoriae auctoritatis. hanc uero ſpeciem, ita exſanguem, ita conſternatam, conſuetudo erexit uitae prauiſsimae ad omne facinus, neq. otij ſui patiens, neq. alieni. Qualis eius uita fuerit, etſi praeclare conſcientia publica teneatur: huic tamen illuſtrandae ſeu patefaciendae teſtes indubitati uideri poſſunt ij, qui ſacrarium illud libidinum colere, atq. obſeruare, conſueuerunt. quae nugae, dij immortales? quae portenta ſcelerum? qui libidinum gurgites?

quae

quae ſentinae flagitioſorum? Verum is rumor ſparſus eſt de morib. Catilinae, eaq. gentium opinio peruagata, quatenus exiſtimem uoces ipſas publicas non hominum eſſe, ſed oraculi potius, nuncupandas. famã uero popularem, a maiori b. noſtris ſaepenumero accepimus, neq. temere umquam naſcituram eſſe, neq. temere occaſuram. Decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriae, ſicuti par erat homini nobiliſsima familia nato, ſed, uti latro perditiſsimus, ad omne genus flagitij conferendum fuiſſe ſemper arbitratus eſt. uires ad ſtuporem hominum praeclarae, atq. inuſitatae, perpetua uoluptatum intẽperantia ſunt labefactatae. flos pueritiae uenuſtiſsimae ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitioſae iuuentutis? aut quam turpitudinis notam nõ ſubeundam ultro, atq. accerſendam, eſſe cogitauit? lux illa uero praeclari, atq. excellentis ingenij, quam omnes diuinam ſemper, & ſingularem, atq. inuſitatam, penitus eſſe arbitrabantur, non ne inter foediſsimas uoluptatum ſordes reſtincta eſt? omitto peſtis huius impuriſsimas uoces, mollitiem ſcenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem deniq. copiam non mediocrium uitiorum ſub illa frontis erudita ſimul, atq. inſigni pulchritudine deliteſcentem. praetereo mentem illius plus quam gladiatoriam, ſitim incredibilem humani cruoris, mirum inconſtantiae genus; uultum nunc demiſſum,

missum,nunc alacrem,nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem; summum pecuniae desiderium,summam simul prodigalitatem;contemptum incredibilem omnium bonorum,itemq.eximiam cum summis, atq. ornatissimis,ciuib. familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro uersipellius,aut mutabilius hominum memoria : ita ut res diuersissimae saepenumero uideantur in eodem ingenio,tamquam in sentina quadam taeterrima, simul redundare. Quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem praeditum huiusce institutione uitae, remotissimum ab omni genere humanitatis,perfacile sese taeterrimo cuique,atq.immanissimo, facinori fuisse accommodaturum? Fontem aperuimus,iudices,omnium Catilinae morum,atq. omnis cõsuetudinis, unde illi demanauisse uim istam praeclaram consiliorum,facillime intelligendum est:nunc uidendum est,spẽ atrocissimi sceleris unde illi subministratam fuisse iudicemus.Cũ hic itaq.secum repeteret memoria miserandã ignominiam comitiorum,turpesq. angustias afflictae rei familiaris, simulq.intueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa,uel senatum nullum esse oportere; de ratione tollendi ipsius primum cogitare coepit.nam, illo deleto, sine dubio intelligebat,uiam latissimam libidinib.suis continuo patere. uertit itaq. oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur
in

in exercenda consuetudine suarum cupiditatũ: cum putauit manum ipsam hominum, tamquã hastam ualidissimam furoris sui, facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atq. interemptionem; ut quam cognouerat educatam uitae prauissimae institutis, imbutam saepenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio praedae, sibi uero mira familiaritate conciliatam. genus est hominũ uehementer exercitatum ferro, atq. inopia, duab. reb. ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostrae, maxime debilitatae bellis ciuilibus, atq. afflictae, magnitudine calamitatũ, magnopere pertimescendum esse iudico. nihil enim illis praeter spem, atq. animã fortuna reseruauit, alteram ad differendam uitae necessitatem, alteram ad liuorem suum magnifice accommodatam. nihil illis contemptibilius: quos siquidem rudimẽta uitae traducta in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nũc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnẽ patientiam erudierunt. uerum hae pestes, sententia mea, quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tamquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia uoluptatem capiant ex maerore sociae calamitatis: siue quia ciuitatum uersutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodam modo arbitrantur. hi sunt qui

dem,

dem,quos in foro quotidie in oculis ciuium calamiſtratos,ac ueſtib. collucentes paſsim obuolitare cernimus,fortunas omnium popularium, atq. otium ciuitatis luminib. conſignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cuiuſpiam praeſentis commodi,uerum etiam geſtiunt ad opinionem ſperatae utilitatis. Si feras quidem omnis generis,quo magis attenuatae fuerint paenuria edendi, eo magis praecipites,atq. effrenatas ruere in perniciem uidemus: quid hanc deſperatorum colluuiem, ieiunam, ſitientem facultatũ noſtrarũ, quo impetu, quaue ſtrage ruiturã eſſe creditis,aut debacchaturam,ſi ſe carcerib. emiſerit? cum illae ratione careant,atq. intelligentia;hi uero non abſint penitus ab ipſa facultate intelligendi. Grauiſsimi quidemſunt morſus irritatae neceſsitatis.dii immortales, quae clades ab illa feritate hominum, quae genera flagitiorum emanauiſſent, ſi nocturnus iſte imperator quaſi quaſdam rapidiſsimas belluas in urbis penates immittere potuiſſet?horret animus,iudices,ea cogitatione complecti, quae miſeri pertuliſſemus, ſi ſopor oculos cõſulares detinuiſſet. reſtinguenda eſt itaq. flamma nobis ſcelerata,& atrox;dum adhuc uelata cineribus,ac ſopita,facultas reſtinguendi leuiſsime data eſt:ne, cum omnia comprehenderit,(quod immortales dii penitus auertant) nos fruſtra poſtmodum furibundam, atq. exſultantem,reſtinguere cupiamus.neq. rectorem, na-

uis

uis audiendum prorſus exiſtimo, in ipſo maero re calamitoſae tempeſtatis, quam illi fugere facillime licuiſſet, conſurgentem primo, ſibique, ac reb. ſuis, naufragium minitantem : neq. item gubernatorem urbis in ipſo excidio, & calamitate, ciuitatis, quam impendentem prius ipſe conſilio ſuo, ſuaq. prudentia, ſuſtinere quodam modo, ac propulſare, potuiſſet. ſerae ſunt hominum lamentationes, prorſusq. uituperandae, quas occupatas in iis lugendis cernimus, quae uitio ſuo, deſidiaq. contigerunt. Callicratidi, Lacedaemoniorũ duci, cum ornatisſimam, cui praeerat, claſſem funditus amiſiſſet propter immoderatam gloriae cupiditatem, nihil ad eã reſtituendam nouiſsima conſilii ratio ſuffragata eſt; quã ita ſeruare poterat, ſi modo in ſtatione continuiſſet. Terentio Varroni ſempiternum dedecus, atq. immortale monumentum, erunt flagitioſae turpitudinis deletae ad Cannas teme ritate ſua pulcherrimae Romanorum legiones : quae ſeruatae periculoſisſimo tempore reip. ſine dubio fuiſſent & robur eximiũ pulcherrimae urbis, & perpetuũ decus conſularis prudentiae, diſciplinaeq. militaris. recte itaq. maiores noſtri ſummis laudib. efferẽdi ſunt, qui Sp. Meliũ, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Druſum, qui Saturninum, fortiſsimos homines, & reip. ſaepenumero non mediocriter opitulatos, quod deueniſſent in affectae tyrannidis ſuſpicionem, morte multandos eſſe putauerunt.

uerunt. nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis, clarissimi uiri, memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolii liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctae dignitatis, auxiliata est. quid ita? quia necem paucorũ, aut unius hominis, calamitati publicae maiores nostri semper anteponendã esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq. affligere suppliciis, quorũ in remp. persaepe clarissima beneficiorũ genera exstitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicii genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriae suae libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriae caritatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemissent, non modo dici, atq. appellari, ciues, ut essent, statuebant, sed afficiendos fore immortalib. donis, ac sempiternae hominum memoriae consecrandos. quid enim potest indignius dici, quã uitam, a patria susceptam, ad illius perniciem, calamitatemq. conferre? quid fingi sceleratius, quam eorum poenas, ac crudelissimam seruitutẽ excogitare, quos iisdem moenibus, ac tectis, constitutos eaedem leges, atq. eadem uiuendi ratio continuisset? quid deniq. potest intolerabilius existimari, quam inferre delubris deorum immortalium, a facultatib. nostris illinc sceleratas faces, hinc acerbissi-

mas expilationes? haec qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, numquam ego alienos ab hoſtibus, aut diſsimiles feritati beſtiarum exiſtimabo. Vidimus de ſpe perficiendi nefarii faci noris: uidendum eſt de loco, quam latebram commodiſsimam & tutiſsimam egregius artifex delegit cum cõtegendae conſpirationi ſuae, tum armis omnib. eius artificii comprehenden dis: ne forſan temere domum nobiliſsimi ciuis, atq. opulentiſsimi M. Laecae delectam eſſe iudicetis. primum homo delectus eſt huiuſmodi nefariis cupiditatib. affinis, quo participe ſemper uſus fuerat conſiliorũ ſuorum, adiutore taeterrimarum libidinum, ſocio maximorũ pericu lorum: cui, ſpectato frequenter in difficillimis rebus, ſummã huiuſmodi atrocisſimi mali tuto committi poſſe, facillime ſibi pollicebatur. prae terea domũ ſibi deligendã eſſe iudicabat, ſolitudine locorũ deſertã, & ab omni frequentia popu li remotiſsimã; quae ſcilicet uoces cõiurationis tutiſsime continere poſſet. cõtulit igitur ſeſe in ipſam M. Laecae domũ, remotam ab omni celebritate, conſtipatã multitudine arbuſcularũ, & ab omni ſuſpicione prodendi facinoris non me diocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas ſcelerũ cõflauerit nobis, ac facultatibus noſtris, Saturna liũ dies patefactura fuerat, niſi primum benigni tate deorum immortalium, deinde, uigilantia conſulari, nefariae ſicae de manib. latronum

exci-

excidissent. nullas amplius tendiculas pertimescamus ab exsecrabili monstro, nullas insidias ab hoste taeterrimo. tenetur fera; nec, si uiri estis, declinatura est telum ipsum sacrosanctae uestrae auctoritatis. Ne ue, Catilina, nescias, uigilantissimos consules habere remp. te, quocumq. ueneris, quocumq. abieris, diligentia nostra circumsaeptum teneri: quid hesterna nocte cōciunculis tuis agitatum sit, licet mecū recognoscas. Cum ad M. Laecam uenisses, cum uno ex fidelissimis commilitonib. tuis, ad multam noctem; teq. in interiorem una cum illo cubiculi partem recepisses, tamquam in sacrarium memorabile cupiditatum uestrarum: repente de Laeca sciscitari coepisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cum subito Lentulus, ac Cethegus, taeterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atq. alacres, irruperunt, moxq. ingressi uociferare coeperunt: quid agis, Catilina? cur uoluptates nostras diutius remoraris? praesto sunt Saturnalia nobis otiosis, atq. oscitantibus, quem unum diē saepenumero nuncupare solitus es euersorē superbissimi ordinis, fugatorem aerumnarum nostrarum, lucem, ac principem uniuersae nostrae dignitatis. nū in gerēdis negotijs ignoras sequēdas esse temporum opportunitates, & in occasione rerum desidiam, ac tarditatem, omnem quam diligentissime fugiendam? mutabilissimae quidem sunt deorum uoluntates: & fortunam, cum abire permiseris, frustra postmodum dis-

cedentem, ac fugientem, sis imploraturus. talia uero conquerentem tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, praeclaram auspicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. testor noctem ipsam, impiarum molitionum tuarum cõsciam, ac testem, nihil ex ijs me fugisse, quae clandestini uestri conatus agitauerunt. perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine in ipsa latibulorum tuorum, cum ora uulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atq. industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atq. inexcogitatam copiam, quam in ijsdem furialib. antris constipandam, atq. occultandam, fore curauisti: mitto litteras, manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atq. opitulari, uellent: transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibusq. subsellijs, serius in senatum praeter consuetudinem uenisses: quod nulli non oculi te senatorum statim consignarunt ingredientẽ, demisso uultu, pallore terribili, luminib. errantibus, ac facie praeseferente nescio quid inusitatae crudelitatis. praeterea Saturnalib. proxime futuris rẽ adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo, solita est: cum tu manum furoris tui, diligenter armatam, atq. instructam, primum ad caedem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capi
tolij

tolij arcem munitiſsimam fueras immiſſurus: atq. his perfectis, daturus operam cum direptioni publicae, tum inflammandis aedibus, atq. ijs trucidandis, qui remp. defendere uoluiſſent. Videtis, iudices, lucem clariſsimam rationum: quam ego profecto cenſeo nullis inuolucris tenebrarum ſuarum obruturos eſſe, nec M. Laecā, praeclaram ſedem, atq. officinam taeterrimae coniurationis, nec ipſum deteſtabile caput, atq. obſcenum artificem Catilinam. Cumq. haec omnia conſtent; animaduertendnm eſt, pariter uno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, conſuetudinem urbis, atq. inſtituta maiorum, uiolaſſe. Primum XII. tabulis cautum eſſe cognoſcimus, ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clandeſtinas in urbe conflauiſſet, more maiorum, capitali ſupplicio multaretur. de te itaque, Catilina, ſciſcitor, tun' coetus iſtos commilitonum tuorum contra praecepta XII. tabularum, contra leges noſtras, contra uero ſenatus, ac plebis, auctoritatem noctu cogendos eſſe putauiſti? deinde quaero, ſi quando in lucem ſepulcrales iſtae conciunculae tuae prodijſſent; quid reſpōſurus fuiſſes ſenatui? quid cōſulibus? aut quid uiris optimis, atq. amantiſsimis patriae? quid leges igitur noſtras uiolas, Catilina? quid ſenatus auctoritati contradicis? aequum enim eſt, inſtituta maiorum, atq. edicta grauiſ-

ſimi, ſanctiſsimiq. ordinis, quia perſtringere uaeſania tua non es ueritus, ea reſtituas, ac ſarcias ſupplicij tui memorabili animaduerſione. Manlius Torquatus filium ſuum, ſumma & ſingulari uirtute adoleſcentem, quod is in hoſtem cõtra mandatum patrium dimicaſſet, uictorem acriter percuti ſecuri iuſsit: nos uero te tam temerario auſu tendentem, contra mandata ſenatus, contra uniuerſae Romanae reip. maieſtatẽ, Catilina, perferemus? maiores olim noſtri, ſapientiſsimi homines, & ſine dubio grauiſsimi, num leges e Graecia per legatos ſuos accerſendas eſſe putauerunt, quib. hanc imperij magnitudinem perpetuo ſtabilirent, ut tu, homo recens, ſeueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? nõ ita uiſum Carthaginienſibus, accepimus, in Hannone ſuo morti condemnando, fortiſsimo, ac triũphali uiro, quod is edicto ſenatus minus obtemperauiſſe putaretur. nõ ita placuit Athenienſibus, urbi ſine dubio doctiſsimae, atq. eruditiſsimae, cũ e Sicilia, belloq. grauiſsimo reuocandum eſſe Alcibiadem ſtatuerunt, ſummũ & ſingularem imperatorem, quem iuberent expiare ſupplicio ſuo leges uiolatae religionis. nõ ita deniq. a maiorib. noſtris iudicatum eſt, cohortib. exoletorum tuorum ſententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpicium, conſulari familia, ſummoq. ingenio uirum, propter exiguam notam libidinoſae ſuſpicionis cenſuerunt remouendum e ſenatu, multosq. dies in uin-

culis habendum esse putauerunt. Vos uero, iudices, Catilinam non modo leges nostras, atq. auctoritatem senatus, crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuersos ciues ad perniciem ferro, flammaq. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum, ut qui conatus suos conscientia uestra patefactos, atq. illustratos cernat, neq. contentos fuisse seu superstitione cruenti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, & singulari. Contundite igitur, contundite, iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominē gestientē effrenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furentē incredibili superbia, spe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipsam publicam non modo euentu crudelissimae calamitatis, uerum etiam metu, ac suspicione liberate. Diximus quidem sufficienter de senatoria simultate L. Catilinae, capite, ac fonte, sceleratae coniurationis: resq. omnes cōplexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse, iudicauimus: nunc uidendum est de ratione ambitionis taeterrima, atq. exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinam, superiori diuisione demonstrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias, omnes persaepe, iudices, animaduerti: libidinem unam perniciosissimā in primis conspicere uisus sum, temerariae cuiusdam, atq. inconsideratae, am-

 bitionis;

bitionis: qua duce properasse, nec ullo studio umquam consciscendarum opum, nec ullo desiderio dignitatũ abstinuisse reputatus est. putabat enim se frustra nobilissimo genere natum, frustra uirtutes eximias corporis, atq. animi cõsecutum fuisse, ni omnia diuina, atq. humana, truculentissimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq. cernebat excellere Romae praestantia quadã dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio diis aequiparandos fore arbitrabatur. id genus uaesanae cogitationis hominem suapte natura praecipitem, atq. inconsideratum, compulit in abominandas, ac nefarias, uitae cupiditates. isq. nuper comitiis consularibus, quandoquidem suffragia curiae propter impendentem metum Parthici belli diligenter enucleata sunt, quas non adiit senatorum uoces? aut quos ciuiũ cõsessus partim pecunia, partim obseruationib. non obeundos suppliciter, ac contaminandos, esse iudicauit? nulli tamen ad dignitatem gradus neq. insanienti, neq. anhelanti bono candidato, patuerunt. Eadem ratio sceleratae libidinis illum ad maiorem uim scelerum paullo ante concitauerat. Pisonem meministis, egregia uirtute adolescentem, nisi & idem cupiditatib. obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitauisse: cuius insigni familiaritate, atq. amicitia, Catilinam usum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, uerum etiam

illum

illum,de succeſſu rerum ſuarum non mediocri-
ter trepidantem, in audacia ſimul, ac ſententia,
confirmaſſe,cum ſe illi uigilantisſimum ſocium
ac ſatellitem fidelisſimum,regendae, gubernan
daeq. coniurationis fore polliceretur. quod ſi
uotis ſceleratorum hominum ſucceſſus adſpiraſ
ſent; quanta ſtrage ciuium creditis, aut quanto
diluuio facultatum urbanarum ruituram fuiſſe
deteſtabilem horum,atq.exſecrandam,impieta
tem? uerum ii caelites, quorum auſpiciis prin-
ceps,ac parens huius urbis Romulus pulcherri-
mi imperii Romani fundamenta iecit, triſtisſi-
mam cladem, ac conatus perditos,nece adole-
ſcentis interceperunt. Piſone mortuo,conquie-
uiſſe Catilinam dicemus, aut incepti temerarii
paenituiſſe?nō modo non paenituit, nec requie
ſcendũ fuiſſe,arbitratus eſt;ſed rurſus alio furo-
ri accesſit.non cōſueuerat animus,perpetuis cu
piditatũ flagitiis exercitatus, prima deſtitutio-
ne fortunae refrigeſcere,ac conſternari: ſed,uix
ſepulta memoria Piſonianae coniurationis, L.
Sidicinum adeptus eſt, potentisſimum quidem
hominẽ, ac tunc furentem ſingulari ſtudio rerũ
nouandarum.uerum ea fax incendii rurſum be
nignitate deorum immortalium,ſummaq.uirtu
te conſulum,reſtincta eſt. non obdormiſcit ta-
men Catilina,his deſtitntus euentis uigiliarum
ſuarum: ſed rurſus ſaeuit immanior; & quam
remp. ſeruitio non potuerat obruere, deſtran-
gulandam penitus, ac tollendam, cogitauit;

ſceleratus in omnem urbem, quã toties inſidiis appetiuiſſet; ſceleratisſimus uero in patriam, cuius exſtant in illum ſumma, & commemorãda, monumenta beneficiorum. Reminiſcere, quaeſo, Catilina, reminiſcere ferrum illud ſceleſtũ, atq. illas nefarias faces, quas iſtis ſanctisſimis penatibus, atq. iſti pulcherrimae patriae minitaris, non ad oppugnandam urbem, neq. ad eam concremandam tibi datas fuiſſe, ſed potius ad ſalutem ciuium, dignitatem imperii, libertatisq. noſtrae defenſionem. Per deos immortales, oro te, Catilina, ſi patria tecum his uocib. uteretur, quid eſſes illi, quaeſo, reſponſurus? Ego te paruulũ, Catilina, cum in primis ornatiſsimo genere gẽtis naſci uoluiſſem, deinde ſummis dotib. exornaſſem, tum corporis, tum animi; tum duab. reb. inſtituendum putaui, ferro, ac flãma; quib. eſſet parata tibi facultas tum amplificandi imperii mei, tum defendendae publicae libertatis. quid eam uim armorum in uiſcera noſtra torques? aut quid conuertis in exitium ciuiũ meorum inſtitutã diligentia mea, meisq. rationib. eruditam dimicandi facultatem? maiores cõtra tui ſummis a me beneficiis, atq. honorib. aucti, pro magnitudine ſuſceptarum dignitatum pulcherrimas in urbe ſaepenumero leges, pro praeſtantia beneficiorũ clariſsimas ex hoſtib. uictorias referre cõſueuerunt: tu mihi luctus acerbiſſimos paras pro ſumma copia beneficiorũ meorum, tu caedes ciuium, tu domorum incendia,

tu uexationes uirginum, tu uastitatem urbis, tu genus atrocissimae seruitutis. O crudelissimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum.'tu studio flagras eius urbis euertendae, quam nec Carthaginiensium astutissimi doli, nec Numantinorũ eximiae uires, nec Graecorum erudita, & praeclara ingenia labefactare, obscurareq. potuerunt? quid si citentur hi populi rursum diuinitus, atq. istae urbes redeant in statum uetustissimae dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquã magis extimescendũ molituras fuisse praedicabunt. Sed ad te redeo. Temperarẽ ego memet mihi, cursumq. istũ uiolentae orationis forsitan reuocandũ esse iudicarem tum ab odio tuo, tũ ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriae caritatis adspicerẽ, aut ullo te pacto posse arbitrarer sceleratã istam mentem relinquere: sed id genus est cupiditatũ tuarum, ut restinguendarum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam. nec te prius amissurum peruersitatẽ istã animi puto, quam uitam amiseris. Vellem reuiuisceres, Ahala Seruili: non exspectaremus sententiam iudicũ: neq. abuteremur maiestate senatus, atq. auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitii sanguine tuo statim expiauisses. nam de senatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras poenas impietatis tuae dignissimas laturus. Vtinam

nam deor. immortalium munere, iudices, mentem, atq. animum, huius introſpiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum ſcelerum ingenio conflauiſſet. uideretis enim mentem anhelantem triſtiſsimũ genus minarum, mentem debacchãtem inaudita feritate, furentem incredibili uaeſania, ſitientem cruoris urbani, praedae auidisſimam, uobis, atq. omnib. ferro flammaq. minitantem. Catilinam uobis demonſtrauimus, iudices, irritatum perſaepe repulſis comitialib. nullas uocum, aut ſuffragiorum, corruptellas fuiſſe praetergreſſum; dein de nullis rationib. infractum, ac perterritum, de perſeuerantia ſcelerum ſuorum deſtitiſſe. quib. animaduertere ſane poteſtis, quanta ſemper im manitate laborauerit ambitionis. ſupereſt nouiſſima pars diuiſionis, grex ipſe ſodalium Catilinae truculentus, atq. amens: cuius in manu non exiguam rationem fuiſſe diximus excitandae coniurati onis. Lentulus ſiquidem, & Cethegus, terribilia portenta noſtrae ciuitatis, furiaeq. uel certisſimae populi R. multa de magnitudine ſua in ipſis concionibus, multa de dignitate imperii ſui futuri palam praedicare conſueuerunt, tamquã ſi deorum immortalium cõcilio interfuiſſent. primum Lentulus in libris Sibyllinis ne ſcio quid perſpexiſſe ſe praedicabat, quod uiri acutisſimi, atq. peritisſimi, L. Cornelius, ac Cn. Piſo, cuſtodes publicarum caerimoniarum, nequaquam proſpicere potuerunt. lucem

nam-

namque, ait, nescio quã de domo Cornelia quondam prodituram fore, quae gloria nominis sui Romanum imperium simul & complexura sit, & illustratura: eoq. genere uaticinii dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq. opinatur fati sui rationem in ipsã latebra Sibyllinae diuinationis, tamquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllã sine dubio sapientissimã mulierem fuisse iudico, uisamq. idoneam diis immortalibus, cui singularẽ quandam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus caecã fuisse affirmarẽ, si quam spẽ dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen cecinisse uisa est, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur: uim omnem illius diuinationis in uno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paullo ante resp. sensit & crudelissimam simul, & amplissimã potestatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neq. a salute populi Romani tã abhorrentes, ut homini dementissimo regnum concederent huius sanctissimae, atq. optimae, ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit: at ipse maximar. laudem uirtutum, & rei militaris summam, ac singularem, gloriam cõsecutus est. Lentulum uero nullae uictoriae nostrae ciuitati, nullum studium armorum, nulla praestantia uirtutis, aut ingenii, commendauit. quae uero nõ tabernae potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principẽ con-

concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non est necesse, uersatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorum hominum nobilitatã, nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriae Romanae, nihil splendoris domestici, nihil auitae frugalitatis. fingite uobis, iudices, fingite dignitatẽ huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnib. populi Romani munerib. exornatam. quantum, quaeso, sanguinis ciuilis in foro, in curia, redundaturum esse creditis? aut quantam uim libidinis, atq. impudicitiae, per omnium ciuium cubicula demanaturam? profecto dignitate fretus, ea, quae priuatus concupiuisset, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec ullae rationes consiliorũ, aut pudoris, nec ulla studia humanitatis refrenarent praecipitẽ, atq. inusitatũ cursum uetustae crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atq. ingenio, uehementia furoris longe immanior, parũ a Lentuli somnio discedere uisus est: uerum insaniam leuissimae opinionis modestiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus est idẽ tamen furoris, eademq. ratio cõcelebratae diuinationis. tales hi scelerum artifices, amboq. concitati ad euertendam remp. partim a uaesana spe uaticinii commemorati, partim a nefaria scelerum assiduitate, Catilinam offenderunt, nouis rebus studentem: cuius praesidio, consilioq. cupiditates suas ita iuuari posse facillime crediderunt,

ſi uiro ſociorum copioſiſsimo ſeſe cõiunxiſſent. eſt enim in illo monſtro, ſicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quaedam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiae ſubeundum deflagrare coeperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendae urbis, ſeu potiũdae dominationis. Hae ſunt, iudices, huius nefarij facinoris abominandae faces: hi ſunt crudeles igniculi, quib. exarſiſſe Catilinae ferocem animum, facillime credendum eſt. talib. initijs conſociati principes nefandae coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atq. obſcenae iuuentutis, pedetentim coegerunt; coactam, quid uellent, edocuerunt; edoctam, pari cupiditate ſceleris inflãmauerunt; inflammatam deniq. pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam, facillime conſpirarent. Furias iſtas audiſtis, iudices, commodiſsimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiam ad mortuos ex ipſo erebo, medijsq. buſtis, excitandos. reperti ſunt tamen atrociſsimi ſceleris patroni, quiq. immanitatem deteſtandae rei tum contegere uerbis, tum excuſare, conati ſunt. L. Hortenſius, uir eximia caritate reip. ſummisq. ornamentis praeditus & ſcientiae, & moderationis, nequaquam omnia credenda eſſe dicit: iubetq.

gra-

grauiſsimis hominib.facilitatem iudiciorum di
ligenter eſſe continendam.primum affirmat Ca
linam in perpetua cuſtodia ſenatus exſtitiſſe; de
niq. numquam ferme diſceſsiſſe a latere P. Cae
pionis,nobiliſsimi ciuis, atq. integerrimi uiri;
ita ut lepide dicat,diſſeparationi eorum neq.ſo-
lem orientem umquam,neq.occidentem,inter-
ueniſſe. Credo equidem,ſapientiſsimum homi-
nem Hortenſium, ut eſt innocentia ſingulari,
ſummaq. uirtute, cuncta ipſa, quae grauiſsime
ſimul, atq. ornatiſsime,complexus eſt, ita uera
eſſe,ſicuti dixerit,exiſtimare.ſed longe graditur
a ſententia mea.Quaero igitur de te,L.Horten-
ſi,teq. obteſtor, atq. obſecro,per ipſum ius uetu
ſtiſsimae noſtrae familiaritatis: ſi L. Catilinam
conſtat dies omnes omnium ciuium conſcien-
tia,ſiue in foro,ſiue in turmis agere,nunc ſtipa-
tum cateruis exoletorum ſuorum,nunc uero gla
diatorijs agminib.per ora uulgi palam obuolita
re:ſi manifeſtum eſt,noctes omnes aut in luſtris
ſcortorum,aut in antris M.Laecae ducere, uiri,
tuo iudicio,nō abhorrentis a reip.caritate:quid
eſt, quod illum obuerſatum dicas in perpetua
cuſtodia,atq. oculis,ſenatorum? niſi forte cuſto
diam ſenatoriam uocas uel exiguam moram
ipſius curiae cōſilijs obeundis.Quod uero perti
net ad ipſius Caepionis familiatitatem aſsiduā,
beneuolentiamq. ſingularem: nihil eſt, quod
inſimulationi noſtrae derogandum eſſe iudice-
tis. diximus enim ſuperius, ingenij Catilinae
miros,

miros, atq.occultiſsimos, eſſe receſſus,nec qui cognoſci,ſeu perluſtrari,facillime poſſent.uigēt enim in illa clade res diuerſiſsimae pariter, con tinentia,& libido. nihil illo perſpexi affixius ad colenda bonorum conſortia; nihil ſollertius ad illis inſidiandum:nihil illius munificentia inſi- gnius;nihil auidius rapacitate:nihil acutius con ſilio;nihil temeritate contemptibilius. Quae cũ ita ſint; Caepionem admirabimur in tantis uia- rum ambagib.errauiſſe?me,me,inquam,fateor, indices,uetuſtiſsima quadam familiaritate Cati linae cōiunctum,perſaepe delirauiſſe,miris per plexionib. illius,neq. umquam certi quidquam in illo ingenio comprehendere potuiſſe. nihil igitur erit miri, ſi uirum integerrimum Caepio nem uerſutiſsimi hominis doli,atq. inconſtan- tiſsimi mores,fefellerunt. Non erit itaq. neq. prudentiae tuae, neq. grauitatis, Hortenſi, can didiſsimam opem humanitatis tuae, ſummāq. dicendi copiam ſontib.ipſis polliceri,aut,quam beſtiam irretitam iudicio tenemus, diſſolutam, atq. exſultantem,reip.immittere. quod te num- quam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi qui me mores, ijdem te Catilinae ſine dubio fefel- lerunt. Satis oſtentatas uobis putamus,iudi- ces, tum rationes periculi noſtri,tum huius im maniſsimi ſceleris atrocitatem. nam,ſi odio ſe- natus maximo Catilinam arſiſſe demonſtraui- mus: ſi rationes uitae ſuae ueteres, ac nouas,in exercitatione taeterrimarũ libidinum colloca

tas;

tas;si ſpem perficiendi ſceleris homini proſequẽ tiſsimo inimicitiarum;ſi deniq.locorum,ac tem poris,opportunitates exſtitiſſe:praeterea ſi rabiẽ quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem referendarũ libidinum, aut ullum paenitentiae locum: poſtremo ſi copiam innumerabilem deſperatae iuuentutis cum illo coniunctam fuiſſe patefecimus;& eam ſimul oſtendimus ſuopte ingenio furentem incredibili audacia, ſummaq. cupiditate,prodendae, ac uexandae,urbis inflammatam: quid erit, iudices, quod dubitetis de liberanda patria,deq.ulciſcẽda crudeliſsimi ſceleris immanitate? nouiſtis enim facinus inauditum omnium hominum memoria, facinus atrox, ſuperbum,nefarium, perniciosſum,remotiſsimum ab omni humanitate, lege,conſuetudine: cuius acerbitatem ſi minus animo bene perſpexiſtis, quaeſo,mecum diligẽter attendite. Scelus illud, iudices,euerſionem nefariã moliebatur ampliſsimae noſtrae dignitatis, interitum crudeliſsimũ ſenatorij ordinis, caedem communem omnium bonorum. huius ſceleris libido repoſita erat in diripiẽdis omniũ ciuium facultatibus,atq.opprimenda urbis libertate:huic ſceleri parabantur taeterrimae coniugum,ac liberorum noſtrorũ uexationes: in hoc ſcelere uerſabantur deniq. faces inferendae penatib. noſtris, expilationes aedium,ſtupra uirginum Veſtalium, luctus, ac maeror miſerabilis uniuerſae ciuitatis. Quae ſi uobis, ut ſunt

indi-

indigna,atq.intolerabilia,uidentur:non iniquũ erit auctores horum malorum multare taeterrimis supplicijs,clademq. omnium crudelissimã e uiscerib.reip.propulsare.Tenetis exempla maiorum,atq.omnium gentium auctoritatem,qui semper summas,ac singulares,poenas in eo genere hominũ consumendas esse putauerunt,qui rationes habuissent aut prodendae patriae, aut opprimendae publicae libertatis.nihil igitur erit impedimẽto,quin audaciam crudelissimi hominis Catilinae crudelissimo genere suppliciorum expietis;ut ultionem ex illorum cruciatib. ac poenis capiat resp. quorum erat cõflagratura manibus,nisi sanctissimi imperij R.custodes,ac uindices dij immortales nefarijs uotis obstitissent.Credite,iudices,hodierno die cõsurrexisse uniuersam urbem,conspecturam ex iudicio uestro,planeq.animaduersuram,quidin posterum de salute sua,deq.facultatib.suis, sperandum sit. credite item,uim uniuersam flagitiosae iuuentutis aut hodierno Catilinae supplicio simul conficiendam fore,aut illius liberatione laetã,atq.exsultantẽ non multo post in omnium nostrũ perniciem una cũ illo celerrime consurecturã.agitur siquidẽ hodierna uestra sentẽtia de salute huius pulcherrimae atq.optimae ciuitatis,de stabilitate imperij Romani,de legũ incolumitate,de libertate ciuiũ,de pudicitia liberorum,ac coniugum uestrarũ.huius enim pestis idẽ scelus,erat, ut non grassaturũ per capita paucorum,sed tam

quam atrocisſima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturũ.quod ſcelus,aut quã peſtem-ſi uindicandum eſſe cenſebitis, ut reor, et reſp. deſiderat: putate profecto deos immortales, et in primis Capitolinum Iouem,ſempiternum cuſtodem,ac uindicem huius imperij,pro liberatis eorum templis,ac caerimonijs,gratias nobis amplisſimas eſſe reddituros: putate pariter idẽ facturam eſſe curiam,pro defenſa cõſulum uita, ſeruataq.ſenatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis,ac liberos noſtros,ob ſeruatam pudicitiam,ſupplices, ac cõgratulantes uniuerſos ad genua ueſtra ſeſe obuerſaturos fore: putate uirgines Veſtales,atq.ipſam maieſtatem amplisſimi numinis,ob liberationem ſuam,ſumma uobis laetitia cõgratulaturam: putate deniq.ciues omnes, ob retentam uitam,ac libertatem ſuam, penates publicos,pro conſeruatis focis,atq.aris, parietes urbis, pro taeterrimo genere uaſtitatis propulſatos,ferme incredibili gaudio exſultaturos: putate tandem, hodierno iudicio paratum eſſe uobis aut immortale dedecus,aut memoriã nominis ſempiternam. multa ſunt equidem in hac uita, quae turpiter, ac calamitoſe neglecta reſtitutionem tamen quandã quodam modo patiantur:huius uero uindicãdi ſceleris ſi praeſentẽ facultatem neglexeritis,fruſtra poſtea recuperandae copiã quaeretis.aut hodie uobis propulſanda eſt e uiſcerib.reip. peſtifera uis calamitatis: aut ipſi patriae ſine dubio concidendum.

utrum eligẽdum ſit,uos uideritis. Quid?eſtis iu diceshumanitate tanta,ne ſecordia dicam,ut eo rum uitam,ac ſpiritum diutius in rep. commorari patiamini,qui uitae,ſalutiq. ciuium crudeliter inſidiati ſunt?proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum ne farium,quo ſalus omnium ciuiũ, quo facultates noſtrae,quo ipſa reſp.peritura fuerat:quando ſcilicet adſpeximus beſtias iſtas, emiſſas carcerib. per urbem omnem,per domos noſtrasfurialiter exſultantes,ipsũq.in primismiſerandi facinoris ducem,ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio,ſpe plenũ,laetitia geſtientem, nunc hos ad caedem noſtram,nunc illos ad rapinam, atq.inflammationem aediũ,deuocantem:coniu ges e complexib.noſtris ad libidinem uictorum raptae fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremijs parẽtum extorti,pretioſa ſupellex aſportata:tecta cõ flagraſſent ignibus:corpora caeſa pasſim iacuiſſent:omnia deniq.gemitu,fletuq.redundaſsent. haec fuiſſet imago miſerrimae urbis;quã urbẽ a maiorib.noſtris florẽtisſimam accepimus, et, ſi prohibueritis,clarã atq.excellẽtem poſteris noſtris tradituri ſumus. Per humanitatem deniq. ueſtram uos obteſtor, atq. obſecro iudices, per amorem huius pulcherrimae,atq.inuictiſsimae urbis,per omnia,quae uobis iucũdis ſima sũt in uita, prouidete iterũ atq. iterũ,ne liberati quondã tot amplisſimis bellorũ periculis, tot imminentib.malis erepti,nunc per ignauiã ueſtrã, ac

desidiam periclitemur. eripite uitã ciuium a miseranda crudelitate: prohibete penates uestros a nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinum uestrarũ a taeterrimis uexationibus: liberate tẽpla deorum a tristib. rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus uestros ab inaudita feritate: defendite deniq. uniuersam urbem ab hoc inusitato prorsus, & tristissimo, genere calamitatis.

De sequenti oratione sic Quinctilianus lib. IV. cap. I.

Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, usus est principio, & quidem protinus: Grauiter, et iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli. &c.

C. SALLVSTII. CRISPI IN. M. TVLLIVM CICERONEM ORATIO.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. sed, quoniam in te neq. modum, neq. modestiam ullam animaduerto: respondebo tibi: ut, si quam maledicendo uoluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P.C. diripi remp. atq. audacissimo cuiq. esse perfidiae? an apud populum R. qui

ita largitionib.corruptus eſt,ut ſeſe, ac fortunas ſuas,uenales habeat? an apud uos,P. C.quorum auctoritas turpiſsimo cuique,& ſceleratiſsimo, ludibrio eſt?ubi M.Tullius leges,iudicia populi R. defendit, atq. in hoc ordine ita moderatur, quaſi unus reliquus ex familia uiri clariſsimi, Scipionis Africani, ac non repticius,accitus, ac paullo ante inſitus huic urbi ciuis. An uero, M. Tulli,facta,ac dicta,tua obſcura ſuut? an non ita a pueritia uixiſti, ut nihil flagitioſum corpori tuo putares, quod alteri collibuiſſet? ſcilicet, iſtam immoderatam eloquentiam apud M.Piſo nem nō pudicitiae iactura perdidiciſti?itaq. mi nime mirandum eſt, ſi eam flagitioſe uenditas, quam turpiſsime paraſti.Verum, ut opinor,ſplē dor domeſticus tibi animos attollit,uxor ſacrile ga,ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior,atq. obſequentior, quam parenti par eſt.domum ipſam tuam ui, & rapinis, funeſtam tibi ac tuis,comparaſti,uidelicet ut nos commo ne facias, quam conuerſa ſit reſp. cum in ea domo habitas,homo flagitioſiſsime,quae P. Craſsi, uiri conſularis,fuit.Atq.haec cum ita ſint;tamen Cicero ſe dicit in conſilio deorum immortalium fuiſſe;inde miſſum huic urbi,ciuibusq. cuſtodem,absq.carnificis nomine,qui ciuitatis incommodum in gloriam ſuam ponit: quaſi uero non illius coniurationis cauſſa fuerit conſulatus tuus,& iccirco reſp. diſiecta eo tempore, quo te cuſtodem habebat.Sed, ut opinor,illa te magis

extollunt, quae poſt conſulatum cum Terentia uxore de rep. conſuluiſti: cum legis Planciae iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cũ tibi alius Tuſculanum, alius Pompeianam uillam aedificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniae proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut inſidias ſenatui fecerat, deniq. de eo tibi compertum erat. Quae ſi tibi falſa obijcio; redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litib. accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tuſculanum, & Pompeianum infinito ſumptu aedificaueris. aut, ſi reticeſ; cui dubium poteſt eſſe, quin opulentiam iſtam ex ſanguine, & uiſcerib. ciuium parau eris? Verum, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur; contemnit ſimultatem hominum nobilium; populi R. curam habet; neq. terrore, neq. gratia, commouetur. Illud uero amicitiae tantum, ac uirtutis eſt animi? immo uero homo leuiſsimus, ſupplex inimicis, amicis contumelioſus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuiſsimus ſenator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine uacat: lingua uana, manus rapaciſſimae, gula immenſa, pedes fugaces; quae honeſte nominari non poſſunt, inhoneſtiſsima. Atq. is, cum eiuſmodi ſit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me conſule Romam. Te conſule fortunatam, Cicero? immo uero infelicem,

& miſeram, quae crudeliſsimam proſcriptionem ciuium perpeſſa eſt; cum tu, perturbata rep. metu perculſos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua libidine erant; cũ tu, ſublata lege Porcia, erepta libertate, omnium noſtrum uitae, necisq. poteſtatem ad te unum reuocaueras. Atq. parum eſt, quod impune feciſti; uerum etiam commemorando exprobras, neq. licet obliuiſci ſeruitutis ſuae. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: ſatis eſt perpeſſos eſſe: etiamne aures noſtras odio tuo onerabis? etiamne moleſtiſſimis uerbis inſectabere? Cedant arma togae, concedat laurea linguae. Quaſi uero togatus, & non armatus, ea, quae gloriaris, confeceris, atq. inter te, Syllamq. dictatorem, praeter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed, quid ego plura de tua inſolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iuppiter optimus maximus in cõſilio deorum admiſit, Italia exſulẽ humeris ſuis reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, ſuperaſti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in ciuitate feciſti inſidias, ancillaris. quo iure, cum de exſilio tuo Dyrrhachio rediſti, eum ſequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faues? qui tibi ante optimates uidebantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos, uocas?

Vatinij cauſſam agis:de Sextio male exiſtimas: Bibulum petulantiſsimis uerbis laedis: laudas Caeſarem:quem maxime odiſti,ei maxime obſequeris:aliud ſtans,aliud ſedens,de rep.ſentis: his maledicis,illos odiſti : leuiſsime transfuga, neq.in hac,neq. in illa parte fidem habes.

IN. SALLVSTIVM. ORATIO QVAE. CICERONI. FALSO TRIBVITVR

E ADEMVM magna uoluptas eſt,Criſpe Salluſti, aequalem, ac parem uerbis uitam agere, neq. quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua reſpondeat, ut omnis oratio morib. conſonet. neq. enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neq. qui tam illoto ſermone utitur, uita honeſtior eſt. Quo me uertam,P. C.? unde initium ſumā? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterq. noſtrum. quod ſi aut de mea uita,atq. actib.noſtris,huic conuiciatori reſpondero; inuidia gloriam conſequetur: aut, ſi huius facta,mores, omnem aetatem,nudauero;in idem uitium incidā procacitatis quod huic objcio. id uos,ſi forte offendimini, iuſtius huic, quam mihi,ſuccenſere debetis, qui initium introduxit.ego dabo operā, ut & pro me minimo cum faſtidio reſpondeā, & in hunc minime mē

titus

titus esse uidear. Scio me, P.C. in respondendo non habere magnam exspectationem; quod nullum uos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia uetera recognituros, quis & meae, & uestrae iam, & ipsius, aures calent. uerũ eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis reb. posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neq. ab alio uinci possit, neq. ipse se omnino reliqua aetate praeterire. itaq. nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguae uitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quam unusquisq. nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quod si uita istius memoriam uicerit; aliam, P.C. non ex oratione eius, sed ex morib. spectare debetis. iã dabo operam, quam maxime potero, ut breue id faciam. neq. haec altercatio nostra uobis inutilis erit, P.C. plerumq. enim resp. priuatis crescit inimicitijs; ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primũ igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regulã quaerit, uelim mihi respõdeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quam eos res gestae suae, & uita innocentissime acta, cõmendauit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non aeque de nobis existimetur? cuius & res gestae illustres sunt, & uita integerrime acta.

quasi

quaſi uero tu ſis ab illis uiris, Salluſti, ortus: quod ſi eſſes; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. ego meis maiorib. uirtute mea praeluxi: ut, ſi prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae ſuae. tu tuis uita, quã turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras: ut, etiam ſi fuerint egregij ciues, certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. ſatius eſt enim, me meis reb. geſtis florere, quam maiorũ opinione niti; & ita uiuere, ut ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, & uirtutis exemplum. Neq. me cum ijs conferri decet, P. C. qui iam deceſſerunt, omniq. odio carent, & inuidia, ſed cũ ijs, qui mecum una in rep. uerſati ſunt. Sed, ſi fuerim aut in honorib. petendis nimis ambitioſus; (non hanc dico popularẽ ambitionem, cuius me principem confiteor, ſed illam pernicioſam contra leges, cuius primos ordines Salluſtius duxit) aut in gerendis magiſtratibus, aut in iudicandis maleficijs tam ſeuerus; aut in tuenda rep. tam uigilans; quam tu proſcriptionem uocas: credo quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac urbe uixiſſent. at quanto meliore loco reſp. tuenda ſtaret, ſi tu, par ac ſimilis ſceleſtorum ciuium, una cum illis adnumeratus eſſes? An ego tũc falſo ſcripſi, Cedant arma togae; qui togatus armatos, & pace bellum oppreſsi? An illud mentitus ſum, Fortunatam me conſule Romam; qui tantum inteſtinum bellum, & domeſticũ urbis incẽdium, exſtinxi? Neq. te tui piget homo leuiſsi-

me,

me,cum ea culpas,quae in historijs mihi gloriae ducis?An turpius est,P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem?Nam, quod meam aetatem increpuisti: tantum me ab esse puto ab impudicitia ,quantum tu abes a pudicitia.Sed,quid ego de te plura querar?Quid enim mētiri turpe duces , qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obijcere ? cuius semper nocens eguisti patrocinio. an ullum existimas posse fieri ciuem egregiū,qui non his artib. & disciplinis,sit eruditus?an ulla alia putas esse rudimēta,& incunabula uirtutis,quib.animi ad gloriae cupiditatem aluntur?Sed minime mirū est,P.C. si homo,qui desidiae,ac luxuriae,plenus sit,haec ut noua,atq.inusitata,miratur.Nā,quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem , & in filiam meam inuasisti,quae facilius mulieres se a uiris abstinuerunt,quam tu uir a uiris : satis docte, ac perite, fecisti:nō enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & uicissim tuas compellaturum . unus enim satis es materiae habens : neq. quidquam turpius est domi tuae,quam tu. Multum te uero opinio fallit,qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari;quae multo mihi minor est,quam habere dignus sim. atq. utinam ne tanta quidē esset,quanta est;ut potius amici mei uiuerent, quam ego testamentis eorū locupletior essem. Ego fugax,Crispe Sallusti?furori tribuni pl. cessi : utilius duxi , quamuis fortunam unus experiri,quam uniuerso populo

R. ci-

R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui, postea quã ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaq. quae commouerat, pace, & otio, resederunt; hoc ordine reuocante, atq. ipsa rep. manu retrahente me, reuerti. qui mihi dies, si cum omni reliqua uita cõferatur, animo quidem meo superet, cum uniuersi uos, populusq. R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi aestimauerunt. Neq. hercule mirum est, si ego semper iustas omniũ amicitias aestimaui. non enim uni priuatim ancillatus sum, neq. me addixi: sed, quantum quisq. reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus uolui ualere, quam pacẽ: multi priuatorum audacias nutriuerunt. ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri uoluerunt. ego numquam uolui quidquam posse, nisi pro uobis: multi ex uobis, potentia freti, in uos suis uirib. abusi sunt. itaq. non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neq. me paenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut uirtutib. Caesaris faui. hae laudes enim egregij ciuis, & unicae, sunt. quae si tu mihi ut uitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P.C. nõ apud uos, quos habui omnium actionum mearum monitores. sed, ubi rerũ testimonia adsunt, quid

opus

quid opus est uerbis?Nunc,ad te ut reuertar,Sal lusti,patremq.tuum praeteream: qui si numquã in uita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip.facere non potuit, quam quod te talem filium genuit.neque,tu si qua in pueritia pecasti, exsequar,ne parentem tuũ uidear accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit;sed qualem adolescentiam egeris.hac enim demonstrata,facile intelligetur,quam petulanti pueritia tam impudicus,& procax,adoleueris.Postea quam immensae gulae impudicissimi corporis quaestus sufficere nõ potuit; et aetas tua iam ad ea patienda,quae alteri facere collibuisset,exole uerat: cupiditatib. infinitis afferebaris, ut, quae ipse corpori tuo turpia nõ duxisses, in alijs experireris.ita nõ est facile reputare,P. C.utrum inhonestiorib.corporis partib.rem quaesierit, an amiserit.Domum paternam uiuo patre turpissime uenalem habuit,uendidit.& cui dubium potest esse,quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neq. pudet a me eũ quaerere,quis in P. Crassi domo habitet;cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus aetatis tirocinio,postea se correxit.nõita est:sed abijt in solatium sacrilegij Nigidiani:bis iudicis ad subsellia attractus,extrema fortuna stetit: & ita discessit, ut nõ hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur.Primũ honorẽ in quaestura adeptus,hunc locũ,& ordinem,despectum

red-

reddidit,cuius aditus ſibi quoque, ſordidiſſimo homini,patuiſſet.itaq. timens, ne facinora eius clā uos eſſent,cum omnib.matrib.familias opprobrio eſſet,confeſſus eſt, uobis audientibus, adulterium;neq.erubuit ora ueſtra. Vixeris,ut libet,Salluſti:egeris,quae uolueris:ſatis ſit,unum te tuorum ſcelerum conſcium eſſe:noli nobis lāguorem,et ſoporē nimium exprobrare. ſumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum noſtrarum:ſed ita experrecti non ſumus,ut a te cauere poſſimus.audacia tua uincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc mouere poſſit, P.C.factum ac dictū turpe,quem non puduit palam,uobis audientibus,adulterium confiteri? Quod ſi nihil pro me tibi reſpondere uoluiſſem;ſed illud cenſorium elogium Ap.Claudij,et L.Piſonis,integerrimorum uirorum,quo uſus eſt quiſq.eorum, pro lege palam uniuerſis recitarem:nonne tibi uiderer aeternas inurere maculas, quas reliqua uita tua eluere non poſſit? neq. poſt illum delectum ſenatus,te umquā uidimus.niſi forte in ea te caſtra cōieciſti,quo omnis ſentina reip. confluxerat.At idē Salluſtius,qui in pace ne ſenator quidem manſerat,poſtea quam reſp.armis oppreſſa eſt,et idē uictores,qui exſules,reduxit,in ſenatū poſt quaeſturam reductus eſt.quem honorē ita geſſit,ut nihil non uenale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit.Ita igitur egit,ut nihil nō aequum,ac uerum,duxerit,quod ipſi facere collibuiſſet: neq. aliter uexauit, ac debuit, ſi quis

prae-

praedae loco accepiſſet magiſtratũ.Peracta quae
ſtura, poſtea quam magna pignora eis dederat,
cum quib.ſimilitudine uitae ſe cõiunxerat,unus
iam ex illo grege uidebatur . eius enim partis
exemplar eratSalluſtius,quo tamquam in imam
uoraginem coetus omnium uitiorum exceſſe-
rat:quidquid impudicorum cylonum, parricida
rum,ſacrilegorum,debitorum fuit in urbe, mu-
nicipijs,colonijs,Italia tota,ſicut in fretis, ſubſe
derant , nominis perditi, ac notisſimi , nulla in
parte caſtris apti,niſi licentia uitiorũ,et cupidi-
tate rerum nouarum.At poſtea quam praetor fa
ctus eſt,modeſte ſe gesſit,et abſtinenter. nonne
ita prouinciam uaſtauit,ut nihil neq. pasſi ſint ,
neq. exſpectarint grauius ſocij noſtri in bello ,
quam experti ſunt in pace,hocAfricam interio-
rem obtinente ? unde tantum hic exhauſit,quan
tum potuit aut fide nominum transijci , aut in
naues contrudi.tantum,inquam,P.C.exhauſit ,
quãtum uoluit:ne cauſſam diceret,ſeſtertio duo
decies cum Caeſare paciſcitur . Quod ſi quip-
piam eorum falſum eſt;hic palam refelle ; unde
tu,qui modo ne paternam quidẽ domum redi-
mere potueris, repente tamquã ſomnio beatus,
hortos pretioſisſimos,uillã Tiburti C.Caeſaris,
reliquaspoſſesſiones paraueris.Neq.piguit quae
rere , cur egoP.Crasſi domũ emiſſem:cũ tu uete
ris uillae dominus ſis, cuius paullo ante fuerat
Caeſar?modo,inquã, patrimonio non comeſo ,
ſed deuorato,quib.rationib.repente factus es tã

affluens,

affluens,et tam beatus?Nam,quis te faceret heredem,quem ne amicum quidem ſuum ſatis honeſtum quiſquam ſibi ducit, niſi ſimilis, ac par tui?At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum ſiue tu ſimilis es, ſiue illi tui,nihil ad ominum ſcelus, ac nequitiam,addi poteſt. Verum,ut opinor,honores tui te faciunt inſolentem. Tu,Criſpe Salluſti, tantidem putas eſſe bis ſenatorem,et bis quaeſtorem fieri,quanti bis conſularem,et bis triumphalem?carere debet omni uitio,qui in alterum paratus eſt dicere.is demum maledicit, qui non poteſt uerũ ab altero audire. Sed tu omnium menſarum aſſecla,omnium cubiculorum in aetate pellex,&idẽ poſtea adulter, omnis ordinis turpitudo es,et ciuilis belli memoria.quid enim grauius pati potuimus,quam quod te incolumem in hoc ordine uideamus?Deſine bonos petulantiſsima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto uti: deſine unumquemq.morib.tuis aeſtimare: his morib.amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere.Finem dicendi faciã P. C.ſaepe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt,quam eos,qui commiſerunt.mihi quidem ratio habenda eſt,non quidSalluſtius merito debeat audire,ſed ut ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

FINIS.

FRAGMENTA

EX. LIBRIS. HISTORIARVM C. SALLVSTII CRISPI

E. SCRIPTORIBVS ANTIQVIS

ab Aldo Manutio, Paulli F.

COLLECTA

ALDVS. MANVTIVS
PAVLLI. F
STVDIOSIS

NE quid omitteremus induſtriae, quod ad veſtram vtilitatem attineret, Salluſtij etiam fragmenta quaedam imprimere viſum eſt, quorum teſtimonio ſcriptores veteres in ſuis libris vſi ſunt.

ALDVS . MANVTIVS . PAVLLI . F
FRANCISCO . MORANDO
S . P . D

POstquam ad urbem ueni, totus in cognoſcenda antiquitate fui . itaq. magnum uolumen effeci ueterum inſcriptionum : Orthographiam uero meam, quam ad te ante annos tres miſi, lapidum teſtimoniis confirmaui uehementer, atq. auxi . praecipuam autem induſtriam in eo locaui, ut fragmenta omnia ueterum ſcriptorum tum ad meam, tum etiam ad communem, utilitatem colligerem . quo in opere adhuc uerſor : eſt enim multi laboris, nec exigui temporis. Salluſtij, cuius lectione uehementer delector, loca iam omnia, niſi fallor, in unum coegi : quae uolui in tuo nomine apparere ; ne me tuorum in patrem meum, ac me ipſum, officiorum oblitum putares. A te peto, ut hoc quamuis tenue munuſculum ne contemnas, & ma-

iora a nobis exſpectes, ſi modo maiores in litteris, ut ſperamus, proceſſus erunt noſtri. nam inertiam, aut ignauiam, neq. uoluntas noſtra, neq. natura fert: & in eo te, qui liberalium diſciplinarum in ſtudiis ita uerſaris, ut ne ualetudini quidem parcas, libenter imitamur. Domeſticum, inquies, in hoc habes exemplum. Ita eſt: uerumtamen tu quoque me excitas, quem & patris iudicio, & mea etiam ſponte, non uulgariter diligo, ac, ueluti alterum parentem, colo. Vale, optime uir, nobisq. & amore, & ſimilitudine ſtudiorum coniunctiſſime: meq. illuſtri Comiti, ſapientiſſimo uiro, & maximarum artium ſcientia inſtructiſſimo, Iulio Iuſto, ad quem ſcribere aliquid cogito, plurimum commenda. Romae, Kal. Quinct. M. D. LXIII

FRAGMENTA EX. LIB. I. HISTORIARVM SALLVSTII

Ex D. Augustino de Ciuitate Dei, lib. 2. Cap. XIIX

SALLVSTIVS *in primo historiae suae libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc, cum ad consules a regib. esset translata resp. post* [a] *paruum interuallum iniurias ualidiorum, & ob eas discessionem plebis a patribus, aliasq. in vrbe dissensiones fuisse. nam cum optimis moribus, & maxima concordia populum R. inter secundum, &* [b] *postremum bellum Carthaginiense commemorasset egisse; caussamq. huius boni non amorem iustitiae, sed stante Carthagine metum pacis infidae fuisse dixisset; vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandosq. istos mores optimos, vt metu uitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Sallustius, & ait: At discordia, & auaritia, atq. ambitio, & cetera secundis reb. oriri sueta mala, post* [c] *Carthaginis excidium maxime aucta sunt: ut intelligeremus, etiam antea & oriri solere, & augeri. unde subnectens cur haec dixerit: Nam iniuriae, inquit,* [d] *ualidiorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliaeq. dissensiones domi fuere: iam inde a principio, neq. amplius, quam regib. exactis, dum metus a Tarqui-*

[a] quindeci annorum. Liuius l. 2.

[b] Seruius l. Aen. vi. legit, vltimũ non, Postremum.

[c] in Catilina 4: ĩ Iugurt. 49. Florus lib. iv. Velleius lib. 2.

[d] Seruius lib. Ge. iv.

cum Porsena, Etruscorum rege. Liuius l. 1.

Tarquinio, & bellum graue cum Etruria positum est, aequo & modesto iure agitatum. Vides, quemadmodum illo etiam breui tempore, ut regib. exactis, id est eiectis, aliquantulum aequo & modesto iure ageretur. metum dixit fuisse caussam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius, regno, atque urbe pulsus, Etruscis sociatus contra, Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat: Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de uita, atq. tergo, regio more, consulere, agro pellere, & ceteris ex partib. soli in imperio agere. Quib. saeuitijs, & maxime fenoris onere, oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum simul, & militiam, toleraret, armata montem Sacrum, atq. Auentinum, insedit. Tumq. tribunos pl. & alia sibi iura, parauit. discordiarum, & certaminis vtrimq. finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis, ex quo tempore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quib. ait: Ius, bonumq. apud eos non legib. magis, quam natura, ualebat. Porro, si illa tempora talia reperiuntur, quib. pulcherrima, atq. optima, fuisse praedicatur Romana resp. quid iam de consequenti aetate dicendum, aut cogitandum arbitramur; cum, paullatim mutata, ut eiusdem historici uerbis utar, ex pulcherrima atq. optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis uidelicet, ut commemorauit, excidium? Quae tempora ipse Sallustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius histo-

Donatus Andr. act. 1. sc. 1

Fronto eadem recitat in, Insido illum: & Diomedes lib. 2. cap. VI.

in Catilina, 4.

in Catilina, 4:

ria legi potest; quantis malis morum, quae secundis reb. exorta sunt, usq. ad bella ciuilia demonstret esse peruentum. ex quo tempore, ut ait, maiorum mores non paullatim, ut antea, sed torrentis modo praecipitati. adeo iuuentus luxu, atq. auaritia, corrupta est, ut merito dicatur, genitos esse, qui neq. ipsi habere possent res familiares, neq. alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Sullae uitijs, ceteraq. foeditate reip. & alij scriptores in haec consentiunt, quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen, ut opinor, & quisquis aduerterit, facillime perspicit colluuiem morum pessimorum, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante nostri superni regis aduentum. Haec enim gesta sunt, non solum antequam Christus in carne praesens docere coepisset, uerum etiam antequam de virgine natus esset. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum uel tolerabiliora superius, uel post euersam Carthaginem intoleranda, & horrenda dijs suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia uitia siluescerent, maligna astutia inserentibus: cur mala praesentia Christo imputant, qui, doctrina saluberrima, & falsos ac fallaces deos coli uetat, & istas hominum noxias, flagitiosasq. cupiditates diuina auctoritate detestans, atq. condemnans, his malis tabescenti, ac labenti mundo ubiq. familiam suam sensim subtrahit, qua condat aeternam, & non plausu uanitatis, sed iudicio ueritatis, gloriosissimam ciuitatem?

Ex M. Fabio Victorino in lib. I. Cic. de Inuentione; & ex Nonio, Cis, i. ultra.

Sallustius, cum de reb. Romanis loqueretur, dixit, prius bella gesta, post pacem *esse fundatam. Res, inquit, Romana plurimum imperio ualuit. Ser. Sulpicio, & M. Marcello cos. omni Gallia* cis *Rhenum, atq. inter mare nostrum, & Oceanum, nisi qua paludib. inuia fuit, perdomita. hic bellum geritur. Deinde* pacem *memorat consecutam. Optimis autem moribus, & maxima concordia egit Romanus populus inter secundum, ac postremum bellum Carthaginiense.*

ibidem.

Ardebat *omnis Hispania citerior.*

EX . AMMIANO . MARCELLINO lib. XV.

Omnes Gallias, nisi quae paludib. inuiae fuere, ut Sallustio docetur auctore, post decennalis belli mutuas clades, Caesar societati nostrae foederib. iunxit aeternis.

EX . FESTO

Obsidium.

Magnis opib. profectis, obsidium *cepit per L. Catilinam legatum.) al. Profectus.*

EX . CARISIO

lib. I. & Seruio in Virg. Aen. lib. I. & IIX. & Prisciano lib. XIV. bis. & Probi Catholicis.

A prin-

A principio urbis ad-*bellum* Persi *Macedoni-cum.) hoc est, usq. ad &c. Prisc. l. xv. Nam a primordio urbis, ad bellum Persi Macedonicū.*

ibidem.

Lanij, uinarij.

ibidem.

Torpedinem.*) idest animi, & corporis debilitationem.*

ibidem.

Agreste.*) in animali significatione.*

lib. II.

Sanctus aliter, *& ingenio* [z] *ualidus.* in Cat. 3. & Iug. 31. 70. 81:

Insanum aliter *sua sententia, atq. aliarum mulierum.*

ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, maturrime *proficiscerentur.*

ibidem.

Recens *scripsi.) Asper commentator nunc aduerbium, nunc nomen, esse dicit. potest enim esse temporis.*

ibidem.

Quos inter.

lib. III

Lepidus, paenitens *consilij.*

EX. VICTORINO
in lib. I. Cic. de Inu.
& ex Seruio in Virg. Aen. lib. I.

Sallustius, cum alijs historiograhis singula tradidisset in libro primo historiarum, dat Catoni breuitatem. *Romani generis disertissimus* paucis absoluit. *Fannio uero* breuitatem.

EX. PRISCIANO
lib. V.

Nobis primae dissensiones, uitio humani ingenij, euenere, quod inquies, *atq. indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis, agit.) sic & in oratione Philippi, 87:*

lib. VI.

Plebei *tribuniciam potestatem.) pro, Plebis. sic locutus idem Sallustius infra, in oratione Macri, 91. & Tacitus lib. I. Intercessit, inquit, Haterius Agrippa, tribunus plebei. Liu. l. 2. Tribunos plebei cauillans interdum, ut Volerrones uocaret. Vide & Carisium lib. I.*

lib. VII. & ex Seruio in lib. I. Ge.
& ex Probi Catholicis.

Sall. in prosa, lib. I. historiarum: Dubitauit acie *pars.) pro, Aciei.*

lib. VII.

At inde, nulla munitionis, aut requie *mora, processit ad opidum.) pro, Requiei.*

lib.

lib. IIX. & ex Gellio lib. lib. XV. cap. XIII.
Igitur, uenditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.
ibidem.
Equi, sine rectorib. exterriti, aut saucij, consternantur.
lib. X
Nisi cum ira belli desenuisset.
ibidem.
Iussu Metelli cornicines occanuere.
ibidem.
Domitium proconsulem, ex citeriore Hispania, cum omnib. copijs, quas parauerat, arcessiuit.
ibidem.
Curionem quaesiuit, *uti adolescentior, & populi suffragijs integer, aetati concederet Mamerci.*
ibidem.
Nexuit, *catenae modo.*
ibidem.
Neq. se recipere, aut instruere proelio, quiuere.
lib. XV. bis.
Res populi R. M. Lepido, Catuloq. consulibus, ac deinde militiae, *& domi gestas composui.) al. Domi, & mil.*
ibidem.
Atq. Seruilius aegrotum Tarenti *collegam prior transgressus.*
ibidem.
Ad *Olympum, atq. Phaselida.) de his urbib. sic Pedianus in 3. Verr. P. Seruilius bellum in Cili-*
cia

cia gessit, deq. ea triumphauit, captis Coryco, Olympo, Phaselide, trib. magnis eius terrae vrbibus.

ibidem.

Ad *Corycum.*

ibidem.

Apud *Lete opidum.*

ibidem.

Repulsus a Lete opido.

ibidem.

Apud *Praeneste locatus.*

ibidem.

Apud *Numantiam.) al. Mutinam.*

ibidem.

Neque, detrusus aliquotiens, *terretur.*

EX . NONIO

Irritare, i. prouocare; & ex Cornelio Frontone in libello de exemplis elocutionum, qui ex hoc Fragmento extrema quattuor uerba recitat.

* *Tunc uero & posci, cum ceteri eiusdem caussae ducem senatus rati, maximo gaudio bellum* irritare.

Metus; & ex Gellio lib. IX. cap. XII

Id *bellum excitabat* metus *Pompeij uictoris, Hiempsalem in regnum restituentis.) hoc est, quod Pompeius metueretur. Ad, A. l. Legendum puto, At.*

Vadum,

Vadum, masc.

Ex mox Stipidius, adueniens cum legionibus, postquam tantas spiras haud facilem pugnantib. * uadum, *cuncta hosti, quam suis, opportuniora uidet.) Est, qui pro Tantas spiras, Hieme aspera, reponat. quo modo locutus idem Sallustius in Iugurtha, 47. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad opidum &c.*

Componere, i. redimere.

Quin lenones, & uinarij, lanijque, quorum praeterea uulgus in dies usum habet, pretio compositi. *) Quo in loco Fabij Farnesij liber, Compositi pretio.*

Competere, i. rei cuiusque meminisse, aut constanter ualere.

Sic uero, quasi formidine attonitus, neq. animo, neq. auribus, aut lingua, competere.

Furtum, i. insidiae.

Illo profectus, uicos, castellaq. incendere, & fuga cultorum deserta igni uastare, neq. elata, aut * *securissimus metu gentis ad* furta *belli peridonea.) Antiquus liber illustris adolescentis, omniq. uirtute praestantis, Fabij Farnesii, tollit dictionem, Illo; proq. Elata, Elate; pro Securissimus, Fecustissimus, habet. Notare uarietatem uolui, ut ex ea studiosorum iudicia acuantur; quodq. uni non licuit, pluribus, diligenter perscrutando, fortasse aliquando liceat. Seruius in Virgilij Aen. lib.* XI. *haec*

ex

ex Sallustij historijs recitat: Gens ad furta *belli per idonea. In Thesauro, ubi haec recitantur, deest verbum, Belli; & pro, Peridonea, legitur, Peridoneae.* de improprijs; & ex Gellio lib. x. cap. XXVI

Itaq. Sertorius, leui praesidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtim, aut celeritate, uitare proelium in transgressu *conatus est.) Sallustius & de ijs, qui nauigassent, & de ipsis nauib. eo uerbo uti uoluit, in quib. gradus non sit desertio. Achilles Statius, eruditissimus uir, legendum putat pro, Aut celeritate, Aut celeritate.*

ex ijsdem, ibidem.

* *Ac indeq;* transgressos *omnes recipit modos* * *praecepturus a Lusitanis) ex eodem Farnesiano libro, & Gellio, Mons, emendo, in Nonio, non, ut in uulgatis legitur, Modos. Praeterea dictionem, Praecepturus, quae est in Nonio, non probo, neque, quae est in Gellio, Receptus. Praeceptus, libentius legerim, idest ante occupatus. eoq. magis hac in opinione confirmor, quod scriptum diserte uideo in Farnesiano libro, Praeceptūs.*

ex ijsdem, ibidem.

Earum aliae, paullulum progressae, *nimio simul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.) Emendandus est locus in Nonio, in quo mendose legitur, pro Paullum progressae, nimio simul, & incerto onere, Paullum nimio progressae, interim sicco onere.*

Ex

Ex Nonio, de doctorum indagine.

Et ponere ualidam urbem multos dies *restantem pugnando uicit.) al. Deponere. Pugnando cepit, in Catilina, 3:28. & in Iugurtha, 42: Manu cepit, 30: Et Liuius lib. 3. Quem agrum miles pro parte uirili manu cepisset, eum senex quoq. uoce, qua una posset, uindicaret.*

ibidem, Deinsuper.

Sertorius, Parthis turbam orantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis, aut imperij discrimine, *per calonum corpora ad medium, quasi* deinsuper, *adstantium manib. in murum attollitur.) hic uideo inesse mendum: nec tamen quid quam elicere potui ex alio Nonij loco, ubi idem fragmentum recitatur, quod sensum mihi afferret satis commodum. In dictione enim,* Discrimen, *idem fragmentum recitans, pro Parthis, Fortis; pro Turbam orantibus, Turba morante, legitur. Aliquando sum suspicatus hoc totum ita esse legendum: Sertorius, portis turba morante, & nullo, ut in t. & c. de quo iudicent eruditi. ego satis habeo locum mutilum ostendere: quia primum beneficium est, deprauata loca corrigere; secundum, indicare: ut, quod uni non licet, multi simul operam nauantes assequantur. Seruius Aen. lib. IX. haec ex Sallustio recitat: Sertorius, humeris sublatus, per muros adscendit.* *

EX DIOMEDE
lib. I. cap. IV.

Sensim Metello cornicines occinuere.

EX DONATO.

in Ter. Hec. act. 2. sc. 2. & Phorm. act. 5. sc. 6.

Liberis *eius* auunculus *erat*.

in Phorm. act. 5. sc. 8.

Solis *uijs*.

EX. FRONTONE

Abnuere.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

Cogo domum te.

Maturauerunt, exercitum bracchium cogere.) *pro Bracchium, uidendum, paullo ne commodius legeretur, Dyrrachium.*

Circumdata hac re illam rem:
& ex Prisciano lib. XV

Occupatusq. collis editissimus apud *Ilerdam, & cum multa opera* circumdata.

Concedere in gratia.

Quorum in gratia pleriq. concesserant.) *in oratione Macri, 90:*

Commoritur illis.

Obuiam ire, & commori *hostibus*.

Doctus illam rem.

Doctus *militiam*.

Decet tibi.

Locum etitiorem, quem uictoribus decebat, *cepit.) Cum antea suspicatus tantum essem, tenui*

quadam mea coniectura ductus, locum hunc ita legi debere: Locum editiorem, quam &c. nunc nihil dubito, quin mea coniectura uera sit: cum a Seruio quoque in Virgilij Aen. lib. IIX. haec recitari emendate uideam. Sic locutus idem Sallustius in Iugurtha 58. Locam cepere paullo, quam alij, editiorem. & 76. Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editiorib. locis, facilia uisu.

Egressus illam rem;

& e Seruio in Virg. Aen. lib. 2.

Gens, raro egressa *fines suos.*

Gnarus illius.

Et muneris eorum Metellus per litteras gnarus.) *Pro, Et muneris, Itineris, libentius reponerem.*

Indignus hac re.

Et indigni *rep.*

Insolitus huius.

Genus, armis ferox, & seruitij insolitum.) *sic in Iugurtha, 48. Pars, insolita rerum bellicarum.*

In tempore, ideſt opportune; & ex Donato Phorm. act. 2. sc. 4.

Maximeq. ferocia regis Mithridatis, in tempore *bellaturi.) sic in Iugurtha, 56. al. Maxima feroc.*

Maturo hanc rem.

Fugam maturabat.

Medio illius, pro illo medio.

Medio diei.) *sic Virg.* XI. *Ecce fugae medio. &c.*

Pauesco illa re.

Omni strepitu pauescere.

Peritus huius.

Militiae peritus.

Prudens rerum.

Prudens *omnium, quae senatus cen uerat.*

Quietus ab illis.

Quietam *a bellis ciuitatem*.

FRAGMENTA EX. LIB. II. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. CARISIO lib. I. & ex Probi Catholicis.

Virile, ac muliebre secus.) *hoc est, Virilis sexus: quod per omnes casus integra forma declinatur.*

lib. 2.

* Noctu diuq. *stationes, & uigilias, tentare.* inCat. 8:xi. 25. in Iug. 40. 47: 50: 62. 74: Dies noctesq. 40. 73:

ibidem.

Obuiam *fuere.) Vbi Asper: Vetuste, aduerbio maluit uti, quam nomine.*

ibidem.

Nam procul, *& diuersis ex regionibus.*

ibidem.

Vespera.

EX. GELLIO lib. x. cap. xx

Nam Sullam consulem, de reditu * *eius* legem *ferentem, ex composito tribunus pl. C. Herennius prohibuerat.* Cn. Pompeij, Magni patris.

EX. MACROBIO lib. III. cap. XIII

At Metellus *in ulteriorem Hispaniam post an*

num regressus, magna gloria, concurrentib. undiq. uirili, & muliebri sexu, per uias, & tecta omnium uisebatur. cum quaestor C. Vrbinus, aliique, cogni-ta uoluntate, eum ad cenam inuitauerant; ultra Romanorum, ac mortalium etiam morem, curabant, exornatis aedib. per aulaea, & insignia, scenisq. ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi. Praeterea, cum sedenti in transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum uenienti, ture, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plerumq. amiculo erat ei accumbenti. Epulae quaesitissimae, neq. per omnem modo prouinciam, sed trans maria, ex Mauritania uolucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quib. ex reb. aliquantam partem gloriae dempserat, maxime apud ueteres, & sanctos uiros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.

de rep. ordin. 98:

EX. NONIO

Sexus, neutro genere.

At Metellus, in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentib. undiq. uirili, & muliebri sexu, per uias, & tecta omnium uisebatur.) sic autem est legendum; non, vt antea, Concurrentium, Virile, & muliebre sexus, &, Visebantur.

EX.SERVIO
in Virg.Aen.lib.v

Transſenna *dimiſſum Victoriae ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat.) ideſt,extenſus funis.*

EX.NONIO

Tranſenna, non, ut quidam putant, tranſitus,ſed feneſtra.

Tranſenna *demiſſum Victoriale ſimulacrum cum machinato ſtrepitu coronam capiti imponebat.*

Demittere, i. deſuper mittere.

Cum machinis ſtrepitu demiſſum *Victoriae ſimulacrum coronam capiti imponebant.) Haec in antiquo Nonio Farneſiano ex lib.* III. *adducuntur.*

EX.DONATO
in Ter. Phorm.act.1.ſc.4.

Sed *Metellus in ulteriore prouincia.*

EX.PRISCIANO
lib. v

Quem ex Mauritania rex Leptaſta, *proditionis inſimulatum, cum cuſtodib. miſerat.*

lib. v.& VI

Inter laeuam moenium,& dextrum flumen Turiam, *quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit.) al. Inter laeua moenium, dextrum flumen*

Turia, q. V. p. i. p. Praeterea ex 4. historiarum haec quidam recitant, non secundo. Durium autem, pro Turiam, legerim libentius, ex epistola Cn. Pompeij aqud eundem Sallustium, Ciceronis oratione pro Balbo, & historia; nisi a Probo in Catholicis ex Sallustio haec citari uiderem: Et dextrum flumen Turia: Priscianusq. haec diceret: Masculinum est, quia accusatiuus terminat in Am. nam, si esset neutrum, similis esset accusatiuus nominatiuo.

lib. V. *&* VI. *& ex Donato in Eun. act. 3. sc.* I.

Tartessum, Hispaniae ciuitatem, quam nunc Tyrij, mutato nomine, Gaddir habent.) *neutro genere. nam, si esset femininum, Gadirem dixisset. al. Gandirum.*

lib. VI

Nisi quia flumen Lurda, *Tauro monte defluens.) al. Nisi quoniam. &c.*

ibidem.

Quia corpore, & lingua, percitum, & inquietem *nomine histrionis uix sani Barbuleium appellabant.*

ibidem.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis *cognitam, approbat.*

ibidem.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat nomine Corsa Ligus *mulier.*

lib.

lib. IIX

At Lucullum regis cura machinata *fames breui fatigabat.) Machinata, passiue dixit.*

lib. x

Quos aduersum multi ex Bithynia uolentes oc currere, falsum filium arguituri *) pro, Arguturi.*

ibidem.

Neq. inermes ex proelio uiros quemquam agnoturum.*) secundum analogiam.*

ibidem.

Argentum mutuum arcessiuit.

ibidem.

Diuersa, uti solet reb. perditis, lacessiuit.

lib. xv.

Audaciter.*) secundum analogiam.*

EX. NONIO

de uocabulorum significationibus;

& ex Isidoro lib. XIV. cap. VII.

Sardinia, in Africo mari, facie *uestigij humani, in Orientem, quam in Occidentem, latior* prominet.

Deturbare, i. deiicere, demouere.

Moenib. deturbat.

Immane, nomen potsium pro aduerbio.

Immane *quantum animi exarsere.) Sic Cic. de Fin. lib.* IV. 142: *Differre inter honestum, & turpe nimium quantum, nescio quid immensum, inter ceteras res nihil omnino interesse.*

Ter. Phorm. act. 4. sc. 3.

CH. *Cedo, quid postulat?*

GE. *Quid? nimium quantum libuit.*

Sic enim emendaui, ex Carisio, lib. 2. cum ante legeretur, Quid? nimium. quantum libuit.

Quinctil. lib. 4. cap. 2. Pecunia, quae nimium quam in animis hominum potest.

Plin. lib. XVI. cap. 36. Immensum quantum praelatis; pro, quammaxime praelatis. Et lib. XIIX. cap. 28. Infinitum quantum illo tempore candentes pruinas congelat.

Gell. lib. XVI. cap. 6. Nimium quantum audacter. Et lib. XIIX. cap. 3. Lingua, atq. facundia nimium quanto praestabilis.

Ammianus Marcell. lib. XXII. Insula Pharos Rhodiorum erat obnoxia uectigali. quod cum inde quidam, nimium quantum petituri, uenissent, femina callida, &c.

Satias, pro satietas.

Hi, saltib. occupatis, externorum agros inuasere, frumentiq. ex inopia graui satias *facta) al. In salt. occ, tum ext. a. i. f. q. e. i. graui* s. *facti.*

Sportae, aut ab sparto, quasi sparteas, aut ab asportando.

E muris canes sportis *demittebant.*

Obsequella, feminino genere.

Ibi, Fimbriana seditione, qui regi per obsequellam *orationis, & maxime odium Sullae, graues, cariq. erant.*

Dicere,

Dicere, i. promittere.

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quib. potuit pecunias dictas *coegit.) sic enim patet legendum esse ex antiquo Farnesiano libro; non, vt in in quibusdam uulgatis libris, Pecunias amplas coegit. Al. C. Curio in principio.*

Fiducia, i. audacia; & ex Donato in Ter. Hec. act. 4. sc. 1. & Phorm. act. 1. sc. 4.

Ita fiducia, *quam argumentis, purgatiores dimittunt.) al. Pugnatores dimittuntur; uel, Purgatiores dimittuntur.*

Graue, i. molestum.

Et continetur grauis.

Rumor, i. opinio est.

Ad haec rumorib. *aduersa in prauitatem, secunda in casum, fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant.) id est, si quae aduersa euenerant, prauitatis esse dicebant; si secunda, casus; si uero quid, fortunae caussa, amisisset, temeritatis. Aemil. Prob. in Datam. uita. Namq. eam esse consuetudinem regum, ut casus aduersos hominib. tribuant, secundos fortunae suae.*

Saucius, i. uulneratus, non maestus.

Auidisq. ita, promptisq. ducibus, vt Metellus ictu tragulae sauciaretur) hoc loco Nonius hoc fragmentum ex secundo historiarum recitat, vt in uulgatis; ex primo, vt in Farnesiano libro; in commenta-

commentariolo autem de genere armorum ex tertio. est autem ibi mendum, nisi fallor. nam pro, Auidisq. ita, promptisq. ducibus, Auidissimis, atq. promptis ducibus, legitur.

de improprijs.

Multiq. commeatus interierant insidijs latronum.) in Nonio Farnesiano, haec ex I. historiarum adducuntur.

de numeris, & casibus.

Ruinaq. pars magna, suismet, aut proxumorum telis, ceteri uice pecorum obtruncabantur.

de mutatis coniugationibus.

Dubium, an insula sit, quod Euri, atq. Austri superiactis fluctib. circum lauit.

de genere nauigiorum.

Primo incidit forte super noctem in lenunculo piscantis.) pro Super, Per, quidam reponunt; pro Lenunculo, Remunculo, ex Gellio lib. X. cap. XXI.

ibidem.

Ad hoc pauca piraticae actuaria nauigia.

de genere uestimentorum.

Occurrere duci, & proelium accendere, adeo uti Metello in sagum, Herculeio in brachium tela uenirent.) al. Ut, pro Uti; & Hirculeio, pro Herculeio. De Herculeio quodam mentio apud Catullum, de nuptijs Iuliae, & Manlij, LVI. Eutropius autem lib. VI. & epit. Liuij XC. & XCI. & Orosius lib. V. Hirtuleium, Sertorij ducem, nominant.

Est

Est autem is, qui, Sertorium secutus, tandem caesus est a Q. Metello: cuius mentionem facit & Frontinus in Stratagematis. Quem Catulli locum interpretantes uiri quidam docti, affirmarunt, Arunculeia, non Herculeia, scriptum esse in suo satis antiquo libro: dixeruntq. se potius Aruncana, ab Arunca opido, reposituros. ego uero, non omnino reclamantib. antiquis libris, Aurunceia, scribendum puto. Aurunceiam autem familiam Cottae cognomine usam fuisse, patet & ex C. Caesaris commentariis de bello Gallico, & ex antiquorum lapidum testimonio minime incerto. Quamquam mendose, ut puto, Aurunculeius, in Caesare, legitur: cum Aurunceius scribi debeat.

A Praeneste tertio lapide, extra opidulum, quod uulgo Zagaruolì dicitur, in Ecclesia, allatum ex Nymphaeo, quod sub radice montis fuit, ubi adhuc fons pulcherrimus.

C. AVRVNCEIV. COTTA

COLONIS. INCOLIS. HOSPIT...
ADVENTORIBVS. SERVISQVE
EORVM
LAVATIONEM. EX. SVA. PECVNIA
GRATVITAM. IN. PERPETVOM. DEDIT

Interamnae

Interamnae

A V R V N C E I A E
C . F . F E L I C V L A E
L . P E D V C A E V S
C H A R I T O
C O N I V G I
B . M

Quidam eruditi uiri in Catullo pro, Herculeia, Hercle Iula, reponunt. Quae mihi lectio uehementer probatur, sic, vt nulla alia magis. Quidam in suo Catullo legi affirmant, Iuleia. Achilles Statius, magni uir ingenij, admonitus suo ueteri libro, in quo legitur, Aurunculeia, legendum putat, Auruncleia. Idem, Hirculeia; uel, Herculeia, reponit.

E X . F R O N T O N E

Atrox huius rei.

Ipse animi atrox.

Afflictus illam rem.

Circumuenti dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale, capiti affligebant.

Desiste hac re.

Vt actione desisteret.

Extorris his.

Orbe, patriaq. extorres.) *sic in Iugurtha*, 35:

Extor-

Extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſerijs.

Integer illa re.

Copijs integra.

Inſtruitur huic rei.

Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret *pugnae ſuos.*

Impoſuit in illam.

Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe.

Inferior tibi.

Vt grauis, & nulla arte cuiquam inferior.

Laetus huius rei;

& e Seruio in Virg. Aen. lib. I

Frugum, pabuli, laetus *ager.*

Nimius hac re.

Poſt, ubi fiducia nimius.

Praeminet.

Omnes, qui circum ſunt, praeminent *altitudine millium paſſuum duorum.*

Promptus illius.

Neq. uirgines nuptum a parentib. mittebantur; ſed ipſae belli promptiſsimos *deligebant.*

Suetus his.

Genus militum, ſuetum *a pueritia latrocinijs.*

Tranſmitto illa re.

Suos equites hortatus, uado tranſmittit.

EX. SERVIO
in Virg. Ge. lib. IV.

In qua crocum *gignitur) genere neutro, secundum artem.*

EX. NONIO

Iter uertit ad Corycum, urbem inclutam, pastuq. nemore, in quo crocum *gignitur.*

EX. DONATO
in Ter. Andr. act. 4. sc. 2.

Ne *illa tauro parita sunt.) pro, Nedum.*

in Adelph. act. 3. sc. 2.

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, *necabantur.*

in Phorm. act. 1. sc. 3.

Modestus *ad omnia alia, nisi ad dominationem.) .i. moderatus.*

ibidem.

* *Et Poeni fuerunt aduersus a n c m.*

FRA-

FRAGMENTA
EX. LIB. III. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. MACROBIO
lib. I. cap. IV. & ex Carisio lib. I.

Bacchanaliorum. Vulcanaliorum.

EX. CARISIO
lib. 2.

Crispus 3. *Non tu scis, si quas aedes ignis cepit* acri ter, *haud faciles sunt defensu, quin & comburantur proximae. al. Carpit; &, Haud facile.* in Cat. 5: 18 17. 20. 22:

EX. PRISCIANO
lib. VI

Equis, & armis decorib. *cultus.*

ibidem.

Dedecores, *multiq. per terga ab hostib. caedebantur.*

ibidem.

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor.) *sic Marcipor, Festus, Plinius lib.* XXXIII. *cap.* I. *& Quinctilianus lib.* I. *cap.* IV. *&, Quinctipor, Varro in epistola ad Fusium apud Nonium, Gargaridiare; et idem apud eundem Edolare; et Festus, qui etiam, Caipor. Quin etiam, si*

Nonio

Nonio credimus, Varronis liber exſtabat, Marcipor, inſcriptus. Ignarus conſilij, 7.33:47: Locorum ſcientes, 70.75:76. Scientes belli, 76. Regionum ſcientiſſimi, 77: Peritia locorum & militiae, 51: Ignarus loci, 33:38.:

ibidem.

Male iam aſſuetum ad omnes uis *controuerſiarum.) pro, Vires.*

lib. IX

Dein, lenita iam ira, poſtero die libralib. uerbis permulcti *ſunt.*

lib. X

Coniuratione claudit) *pro, Claudicat.*

ibidem.

Parte conſumpta reliqua cadauerum ad diuturnitatem uſus ſallerent) *Sallerent, dixit, a Sallo, non a Sallio.*

EX. NONIO

Caluitur, dictum eſt, fruſtratur, tractum a caluis mimis, quod ſint omnib. fruſtratui; & ex Priſciano lib. IIX- & X.

Contra ille, calui ratus.) *pro, Decipi.*

Gliſcit, i. congelaſcit, colligit, creſcit, igneſcit.

Neq. iam ſuſtineri poterat, immenſum aucto mari, & uento gliſcente.) *in Iugurtha, 65.*

Munia, i. officia.

Ac tum maxime, uti ſolet in extremis reb. ſibi quiſque,

quisque, clarissimum domi recordaui, cunctiq. omnium ordinum munia sequi.) al. Carissimum d. recordari, &c. *

Vitabundus, i.uitans.

Duos quammaximos utres leui tabulae subiecit, quam super omni c opore inuicem tracto pede quas gubernator exsisteret, ea inter molem, quae insulam mari uitabundus *classem hostium ad opidum peruenit.) Tractu pedis, quasi gub.&c. legit Michael Bentinus in suis in Nonium scholijs, accurata in litterarum studio diligentia praeditus. Quo modo postea & in antiquo Fabij Farnesii libro, nobilissimi iuuenis, omniumq. bonarum artium studiosi, scriptum comperi.* * * *

Forum, gen. masc.

Illum nautis forum.

Aptum, i. connexum, colligatum.

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire miles, obrepere non aptis *armis, vt in principio, laxiore agmine.*

Aemulus, i. sectator, imitator; & ex eodem, de numeris, & casibus, Accusat. pro genit.

Sed Pompeius a prima adolescentia sermone fautorum similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaq. *eius quidem* aemulatus *erat.) Est qui pro Quidem, Quaedam, uel Quondam reponat. Cum autem accusatiuum hic nullum uideam, pro genitiuo usurpatum, vt Nonius ait: errorem Nonij putabam; nisi in mentem uenisset, Aemulus,*

T pro

pro Aemulatus, reponi posse. itaq. sententia plana erit. Aemulus, inquam, facta, consultaque; pro, Aemulus factorum, consultorumq. sin aliter legas; sententiam Nonij me nondum assequi, libenter fateor.

Graue, i. multum ualde.

Namq. is, praeter solita uitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam, infecunditate biennij proximi, graue *pretium fructib. esset.*

Ingenium, i. natura.

Castrisq. collatis, pugna tamen, ingenio *loci, prohibebatur.*

Optare, i. eligere.

* *Atq. eum cupio laudatum, accensum, quae praemiorum spes, quib. cum optauisset, ire iubet.) al. Atq. cupio &c. accensumq. &c. spe, &c. Farnesianus liber, Iuuet, pro Iubet.*

Tamen, i. tandem.

Nam, qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis nauium, tamen *aut uulnerati a suis, aut afflicti undarum ui, multato foede corpore, postremo periere.) Fronto in Afflictus illam rem, ex Sallustij historijs citat,* Afflicti *alueos undarum, maleato corpore interibant.*

de improprijs.

Ac statim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere adstuprum uirgines, *matronasque. Haec ex quarto adducuntur in Farnesiano libro vide Catull.* LVI.

de

de mutata declinatione.

Nam terna tunc erat, & ſublima *nebula caelum obſcurabat.) al. Nam taetra tunc &c.* *

de genere nauigiorum.

Et forte in nauigando cohors una, grandi faſelo *uecta, a ceteris deerrauit, mariq. placido a duob. praedonum* myoparonib. *circumuenta.*

de genere ueſtimentorum.

Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus poſtquam ex ſarcinis paludamenta *adſtari, & delectae cohortes intelligi coepere.*

de genere armorum.

Quarum una epiſtola forte cum ſeruo nacti praedatores Valeriani, ſcorpionem *in caſtra miſere.*

ibidem.

At Oppius, poſtquam orans nihil proficiebat, timide ueſte tectum pugionem *expedire conatus, a Cotta, Vulſcioq. impeditur.*

ibidem.

Saxaq. ingentia, & axe iunctae trabes per pronum incitabantur, axibusq. eminebant in modum ericij *militaris ueruta binum pedum.) vide fragmentum, ex libro incerto hiſtoriarum, apud Seruium Aen.* IX. *Ericium, bellica machina. Caeſ. lib. 3. de bel. ci. 194:*

EX. FRONTONE

Ago illam rem.

Amittendum morem hunc, quem agitis.

Dubius huius.

Dubius *consilij.) sic lib. sequenti, Consilij* aeger; &, Anxius *animi, atq. incertus, apud Frontonem.*

Egressus illam rem.

* *Posq.* egressus *angustias.) Fortasse, Postquam, legendum; uel, Postque.*

Fine illius rei.

Fine *inguinum ingrediuntur mare.*

Firmatus illius rei.

Ad Cyzicum perrexit, firmatus *animi.) sic lib. sequenti, apud Frontonem,* Territos *animi firmauit. & in Catilina,* 17. *Igitur, confirmato animo. &c.*

Genitus illi rei facundae; & ex Asconio in Verr. III

M. Antonius, *perdundae pecuniae* genitus, *uacuusq. a curis nisi instantibus.*

Gratiam illius criminis facio.) *Illi, legendum puto.*

Post reditum eorum, quib. senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.

Incumbit illam rem.

Vt sustinere corpora pleriq. nequeuntes, arma sua quisquis instans incumbere) *Seruius in Virg. Aen. lib.* IX. *haec ex Sallustij historijs recitat: Fessi, arma sua quisq.* stantes *incumbere.*

Ingens

Ingens illius rei.

Ingens *ipse uirium, atq. animi.*

Insisto in illo loco.

Locum nullum, nisi quo armati institissent.

Kaptus hoc.

Octauium mitem, & Kaptum pedibus) *Mitem, potest ferri: Militem, tamen, uel, Ditem, libentius legerem. sic in Catilina, 27. Pedibus aeger.*

Successit illum.

Muros successerant.

EX.SERVIO

in Virg. Ge. lib. 2.

Quis a Sertorio triplices insidiae *per idoneos saltus positae erant.) al. Quia Sert. &c. Sic, Triplicib. subsidijs, in Iugurtha, 53.*

Aen lib. 1.

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, *super eum Tuscius Fabius Hispaniensis senator; ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorij Versius; & alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.) Antiquus liber Cardinalis optimi, omniq. laude cumulati, Rainutij Farnesii, pro, Tuscius, habet, Lucius: (Lucij autem Fabij Hisp. mentio est in antiquo nummo argenteo apud eundem Cardinalem.) pro, Tarquinium, Tarquitium: pro Domum; uel, vt alibi impressum, Deatium, Domi-*

num, quo modo & apud Nonium legitur, haec eadem recitantem in uerbo, Dominus; quod ipse, ibidem subiungens, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Verum apud Nonium pro, Alter scriba Maecenas, Alteri scribam & coenas, mendose legitur. Praeterea in antiquo illo libro Farnesiano pro Perpenna, Perpernam scriptum comperi. Et a Perperna conuiuium illud, quo Sertorius inuitatus a coniuratis interemptus est, Plutarchus datum esse ostendit. De conuiuarum autem numero vide quae dixi in illum locum Horatij, sat. vlt. lib. 2.

- secutis omnib. imis.

Isid. l. xx. c. ii. Varro de vita P.R. Viri discumbere coeperunt, mulieres sedere: quia turpis uisus est in muliere accubitus.

Antiquus liber Bibliothecae Caesenatis, pro Tuscius, habet, Tutius; pro, Domum Perpenna, Domitium Perpennam. Et liber Bartholomaei Raüerij Caesenatis, amicissimi mei, & bonar. artium perstudiosi, pro, Tuscius Fabius, habet, T. Fabius; praeterea tollit dictionem, Scriba; & pro Domum, Denatium, habet.

FRA-

FRAGMENTA
EX. LIB. IV. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. FESTO
Sublicium.

Sallustius libro qu * *ne inrumiendi p.* * sublicib. *cauata* * *sent.*

Tabes t

Qui quidem mos, vt *tabes, *in urbem coniectus.* in Cat. 14: & in Iug. 45:

EX. GELLIO
lib. XIIX. cap. IV

At Cn. Lentulus, patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum stolidior, *an* uanior, *legem de pecunia, quam Sulla emptorib. bonorum remiserat, exigenda promulgauit.*

EX. SERVIO
in Virg. Aen. lib. XI

Et sequebantur equites cataphracti.*) In Thesauro, vbi haec recitantur, pro Equites, Milites, legitur.*

EX. CARISIO
lib. I.

& ex Seruio ibidem.

Castella, custodias *thesaurorum in deditionem acci*pe-

ciperentur.) pro, Custodiae. & ita etiam Asper intelligit. licet alij accusatium uelint. sed emendatius, Custodiae.

EX DIOMEDE

lib. I. cap. IV

Reliqua cadauera salita.

EX. PROBO

in Catholicis.

Hoc Naphtas, *huius Naphtae.) genus olei, cedro similis.*

EX. PRISCIANO

lib. VI

& ex Nonio, Madore, i. infusione.

Quasi par in opido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore *infirmarentur. nam moenia opidi stagnabant redundantib. cloacis aduerso aestu maris.) Infirmantur, in Prisciano. In antiquo Nonio Farnesiano, haec ex 3. aaducuntur. Et pro, Munimenta, Monimenta legitur; pro, Moenia, Omīa.*

ex eodem Prisciano

lib. VI

Namq. primum Iasonem, nouo itinere maris, Aeetae *hospitis domum uiolasse.*

lib. IIX

Amissumq. asideri *sine proelijs audiebat.*

lib.

lib. IX.

Implicatae *rates ministeria prohibebant.*

lib. IX. & X.

Omnes, quibus, senecto *corpore, animus militaris erat.) Omnis, Priscianus in* X.

lib. X.

Igitur legiones, pridie in monte positas, arcessiuit.

lib. XIV

Si nihil ante aduentum suum inter plebem, & patres, conuenisset, coram *se daturum operam.*

EX . NONIO

Demoliri, i. diruere.

Pluteos rescindit, ac munitiones demolitur, *locoq. summo potitur.*

Gnaritas, i. scientia.

Diuersa, uti solet, reb. perditis capessiuit. namq. alij, fiducia gnaritatis *locorum, occultam fugam, sparsi globis, eruptionem tentauere.*

Volentia, idest quae uellent, a uoluntate.

Multisq. suspicionib. uolentia *plebi facturus habebatur.) Sic Tacitus lib.* XV. *Haec, atq. talia plebi uolentia fuere. Et lib.* 18. *Muciano uolentia scripsere.*

Laxitas, i. laxitudo.

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, *& loci * plures cohortes, atq. omnes, ut in secunda re pariter acre inuadunt.*

Com-

Componere,i. coniungere.

Suſpectusq. fuit . incertum uero, ac per negligentiam, ſocietatem praedare cum latronib. compoſuiſſet) *Bentinus, Praedam ue; Farneſianus liber, Praedarum.*

Comparare,i.componere,machinari.

Eos, qui hoc malum publicum clandeſtinis conſilijs comparauerunt.

Contentio,i. perſeuerantia, elatio.

Rurſus, iumenta nacti, ad opidum ire contendunt.

Hiare, i. aperire.

Atq. hiauit *humus multa uaſta, & profunda.*

Inuitare, i. delectari.

**Et uerſi poſtero die, multoq. properantes deſeruerant, in caſtris nacti, cum ſe ibi cibo, uinoq. laeti* inuitarent. *) Quidam pro, Et uerſi, reponit Vniuerſi. mihi uero ne ſic quidem ſententia ſatisfacit.*

Patibulum.

In queis notiſſimus quiſque, aut malo dependens uerberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo *eminens affigebatur.) alij, Nouiſſimus. al. haec ex 3. adducuntur.*

de mutata declinatione.

Curio, Volcanaliorum *die ibidem moratus.*

ibidem.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duae Galliae *mulieres, conuentum uitantes, ad menſtrua ſoluenda montem adſcendunt.) ſic in Iugurtha, 39: Obſcuro etiam tum lumine.*

de

de genere nauigiorum.

Eum, atq. Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, *quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.) Carisius lib.* 1. *Ostia, Sallustius frequenter, plurali numero; idest, urbium. al. Fides. male. Haec. ex* 3. *adducuntur in Farnesiano libro.*

ibidem.

Quammaximis itinerib. per regnum Ariobarzani contendit ad Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: &, quamquam ad id naues codicariae, *occulte per hiemem fabricatae, aderant. &c.*

de genere armorum.

Hi, locorum perignari, & soliti nectere ex uiminib. uasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisq. in formam parmae e*questris armabat.) Quidam pro, Fuere, Fecerat, reponit; pro, Arcem, Artem. Farnesianus liber, Fuere, ad eas arces se quisq. &c.*

ibidem.

Qui praegrediebantur equites cataphracti *ferrea omni specie) Bentinus, et Farnesianus liber, Praetergrediebantur.*

EX . FRONTONE

Auidus illius rei.

*Auidior *modo properandi factus.* in Iug. 46. 57. 59. 74.

Aeger illius.

Consilij aeger.

Altum pedes tot.

* Clausi *lateribus pedem.) Fortasse legendum*, Alti *l.p.*

Anxius illius rei.

Anxius *animi, atq. incertus.*

Cultorem sui.

Collegam minorem, & sui cultorem *exspectans.*

Digredior illum locum.

Exercitum dimisit, vt primum alpes degressus est.

Exterritus ullius rei.

in Cat. 8. & in ep. Mithridatis, l. 4. hist. 94. *Tetrarchas, regesq.* territos *animi formauit.) lege, Firmauit. uide fragmentum libri superioris, apud eundem Frontonem.*

Emergit se.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt.

Exorsus orationem.

Magna exorsus *orationem.*

In medium, pro in commune.

Dissidere inter se coepere, neq. in mediũ *consultare.*

Nimius illius.

Impotens, & nimius *animi est.*

Par hac.

Scalas pares *moenium altitudine.*

Patet tot pedibus.

Ad Siciliam uergens, faucib. non amplius patet *millib.* v. *&* xxx.

Propinquat illam rem.

Tum uero Bithyni, propinquantes *iam amnem Tartanium.*

FRA-

FRAGMENTA EX. LIB. V. HISTORIARVM SALLVSTII

EX. PRISCIANO

lib. VI

Daedalum, ex Sicilia profectum, quo Minonis *iram, atq. opes, fugerat.) uide fragmentum libri incerti, apud Seruium in librum Ge.* I. *Al. D. e. S. p, q. M. f. i, a. o.*

lib. XIIX

At Lucilius, audito *Marcium Regem proconsulem per Lycaoniam cum trib. legionib. in Ciliciam* tendere.

ibidem.

Legiones Valerianae comperto, *lege Gabinia* * *Bithyniam, & Pontum consuli datam,* missos esse.

ibidem.

Saepe celebritatem nominis intelligo timentem.) *pro, Timere. al. S.c.n.te lego timentem.*

ibidem.

Video ingentia dona quaesitum ire properantem.) *pro, Properare. al. Quaesita Graeciae pr.*

EX. NONIO

Mercatis, pro mercantibus.

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum;

aut tribunorum, & pars sua commeatib. mercatis.) *al. in Farnesiano libro, Mercatibus, pro Mercantibus; &, Famuliaria, pro, Familiaria.*

EX. FRONTONE

Auersor illum.

Regem auersabatur.

Euenit in illo.

Nam, si in Pompeio quid humani euenisset.

Frater illi.

Et uxori *eius* frater *erat.*) *uide frag. lib.* 1. *apud Donatum in Ter. Hec act.* 2. *sc.* 2. *& Phorm. act.* 5. *sc.* 6.

EX. SERVIO

in Virg. Aen. lib. 1. & 3.

Caput aperire *solitus.*) *id est, nudare, & ostendere. Afranius, Epistola, apud Nonium: Quis tu es, uentoso in loco, soleatus, intempesta noctu, sub diuo, aperto capite, silicem cum findat* gelus? *Plinius lib.* 28. *cap.* 6. *Capita aperiri adspectu magistratuum, non uenerationis caussa maiores iussere, sed, vt, Varro auctor est, ualetudinis; quo firmiora consuetudine ea fierent. Macrobius lib.* 3. *Custoditur, vt omnes, aperto capite, sacra faciant. hoc fit, ne quis in aede Dei habitum eius imitetur. nam ibi operto ipse capite est. Varro Eumenidibus, apud Nonium, de improprijs, Capite operto esse iubet, ante lucem suscitat,* frigore torret,

ret, *uenatum eijcit, ieiunio uellicem. Quo in loco Farnesianus liber, Aperto, habet, non, Operto. De hoc more uidendus & Plutarchus in Sulla. Contra, Operire caput, apud Plautum, in Poenulo: Operire capita ne nos leno uiderit. Et apud Ciceronem, de Senectute. Nullo imbre, nullo frigore, adduci, ut capite operto sit. &c.*

EX. NONIO

Apertum, i. nudatum.

Quib. de caussis Sullam in uictoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire *solitum.*

Surgere, i. erigi.

Sella surgere, *caput aperire solitum.*

EX. FRONTONE

Assurgo illi.

Sullam dictatorem uni sibi descendere equo, assurgere *sella, caput aperire solitum.*

EX

EX. LIB. VI

*

Ex hoc libro nihil exſtat.

*

EX. LIB. VII

*

Ex hoc libro nihil exſtat.

*

EX. LIB. IIX

*

Ex hoc libro nihil exſtat.

*

EX. LIB. IX

EX. NONIO
de numeris & casibus.

Cuius duas insulas propinquas inter se, & decem ſtadium *procul a Gadibus, satis constabat suopte ingenio alimenta mortalib. gignere.) In Farnesiano libro haec ex* XI. *adducuntur. Praeterea in eodem libro, verbum, Stadium, non legitur.*

Vltra nonum librum Sallustij fragmenta nulla reperimus.

*

INCERTA. SALLVSTII

EX. D. AVGVSTINO
de Ciu. Dei l. 2. c. 21

A Graccho *seditiones graues ortae.*

EX. LACTANTIO
lib. I. cap. XXI

Hanc totam opinionem, quasi a poetis fictam, Sallustius respuit: uoluitq. ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicantur Curetes *fuisse: & sic ait: Quia principes intelligendi diuina fuerunt, uetustatem ut cetera in manus componentes, altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. si enim &c.*

lib. VI. cap. XIIX. & ex Nonio, Rabula; & Quinctil. lib. XII. c. IX.

Caninam *facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictum refert, exercuit.) D. Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, de uiuendi forma: Qui pauperes sunt, & tenui substantiola, uidenturq. sibi scioli: pomparum ferculis similes procedunt in publicum, ut caninam exerceant facundiam.*

EX. SVETONIO
de clar. gramm.
cap. XIV. de Lenaeo.

Pompeius, *oris improbi, animo inuerecundo.*

EX.

EX. QVINCTILIANO

lib. IIX. cap. III

*Patrare bellum. in Iug. 39: 64

ibidem; & ex Carisio 4.

*Ductare exercitus. in Cat. 5. 7. in Iug. 47: 62.

ibidem.

Mithridates, corpore ingenti perinde armatus.

lib. IIX. cap. VI

Ad requisita naturae.

lib. IX. cap. III

Non paeniturum, *) non acturo paenitentiam.*

Visuros *) ad uidendum.*

Vulgus amat fieri.*) in Iug. 46. Sumptum ex Thucydidi lib. 2. Plautus uero Condalio apud Varronem de l. Lat. l. VI. Tam crepusculo, ut ament lampadas accendere.*

EX. VICTORINO

in lib. I. Cic. de Inu.

* *Tyrannumq. & Cinnam appellantes.*

EX. GELLIO

lib. I. cap. XV. & ex Quinctiliano l. IV. c. 2. & ex D. Hieronymo aduersus Heluidium, de perpetua uirginitate B. Mariae

M. Atilius Palicanus, humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus.) *Sumptum ex Eupolide, ait Gellius:* Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν.

lib. 2. cap. XXVII.

Sallustius, de Sertorio *duce, in historiis ita scripsit. Magna gloria tribunus mil. in Hispania T. Didius imperator, magno usu, bello Marsico, paratu militum & armorum fuit, multaq. tum ductu eius, quae rapta primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt: quae eminus faciem suam ostentabant, aliquot diuersis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxime laetabatur: neq. illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.) sic in Catilina, 28. Aduersis uulneribus. & in Iugurtha, 69: Cicatrices, aduerso corpore. & Cicero, Cicatrices, aduerso corpore exceptas, ostendere. Et Q. Curtius* IX. *Multis aduerso corpore uulnerib. acceptis. Demosthenis uerba grauia, atq. illustria, de rege Philippo:* Εώρων δὲ αὐτὸν Φίλιππον πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ ἀγών, ὑπὲρ ἀρχῆς, καὶ δυναστείας, τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομένον, τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον, πᾶν ὅτι ἂν βουληθῆ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προϊέμενον, ὥστε τὸ λοιπὸν μετὰ τιμῆς, καὶ δόξης ζῆν.

EX. DONATO

in Ter. Eun. act. 3. sc. 2.

Haec (idest cicatrices) sunt uirtutis insignia: dehonestamento tamen esse corpori, maxime laetabatur.

ex Gellio, lib. IX cap. XII.

Postquam, *remoto* metu *Punico*, *simultates exercere uacuum fuit*. in Iug.71. dempto metu, 91. i Cat. 4.21.

lib. x. cap, VII

Proxima magnitudine Nihil est Istrum *flumen*.) *in Europa fluit*.

lib. x. cap. 21.

Nouissimus.

EX. SENECA

lib. xx. ep. cxv

Exercitum argento fecit) *idest*, *pecunia parauit. hoc Arruntius amare coepit. posuit illud omnib. paginis.* in Iug.69:

ibidem.

Fugam *nostris* fecere. in Iug.54:

ibidem.

Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.

ibidem.

Quae audita *Panhormitanos* dedere *Romanis* fecere.) *Graece locutus; vt ad Cassium Cicero, fam. lib.* XV *ep.* 18. *Itaque, inquit, facio me alias res agere. Et lib.* 2. *de legibus*, 196. *Musica namq. & incitat languentes, & languere facit excitatos. sic enim est legendum, ex antiquis libris, in quibus, Languē facit, legitur; non, vt in uulgatis, Languefacit. Et in Lucullo*, 24: *Erant, qui illum gloriae caussa facerent sperare, etiam fore, vt ij, qui sequerentur, Antiochij uocarentur. Et Acad. l.* 2. in Iug.71.

35: *Facias esse ei locum. sic enim emendat pater in scholijs suis, non, ut in uulgatis; Facile, ex antiquo libro. Et de Fin. l.* IV. 127. *Argumenti ratione conclusi, caput esse faciũt ea, quae perspicua ducunt. Et de nat. de. l.* 1. 8. *Plato facit mundum aedificari a Deo. Et* 3. 78. *Herculem Homerus conueniri apud inferos facit ab Vlysse. Et in libro, qui Ciceronis nomine inscribitur, de opt. gen. Or. Isocratem Plato in Phaedro laudari fecit a Socrate. Varro quoq. de re rust. lib.* 3. *cap.* 4. *Sextertiũ enim* L X *Fircellina excandere me fecerũt cupiditate. Quem Varronis locum ab ijs uideo corruptum, qui Latini sermonis proprietatem, quae latissime patet ignorarunt.*

Et Caecilius apud Gellium lib. 2. *cap.* 23.

SENEX. *Is demum miser est, qui aerumnam suam nequit*
Occultare. MA. *Ferre ita me uxor forma, & factis facit.*
Si taceam, tamen indicum est; quae, nisi dotem, omnia,
Quae nolis, habet: qui sapit, de me discet, qui, quasi
Ab hoste captus, libere seruio, salue urbe, atq. arce.
mihi *Quae* [x] *nihil quidquam placet, eo priuatum. Vin' me seruatum.*
Dum eius mortem inhio, egomet uiuo, mortuus.
Inter uiuos. ea me clam se cum mea ancilla ait

Consuetum:

Consuetum: id me arguit: ita plorando, orando,
Instando, atq. obiurgando me obtudit, uti eam
Venumdarem: nunc credo inter suas aequales,
*Et cognatas, sermonem serit. Quae *nostrum fuit* nostrarum
Integra aetatula, quae hoc itidem a uiro
Impetrari suo, quod ego anus modo
Effeci, pellice ut meum priuarem uirum.
Haec ertũ ^cõcilia hodie: differor sermone miser. consilia

Et apud eundem Sedigitus, lib. XV. *cap.* XXIV.

*Multos incertos certare hanc rem *uidimus,* uidemus, Fuluij Vrsini liber.
Palmam poetae comico cui deferant:
Eum, me iudice, errorem dissoluam tibi: nihil
Vt, contra si quis sentiat, ^nil sentiat.
Caecilio palmam statuo de comico;
Plautus secundus facile exsuperat ceteros;
Dein Naeuius qui seruet, pretio in tertio est;
**Si quid quarto detur, dabitur Licinio;* si erit, quod Qu. F. l.
Post insequi Linium facio Atilium;
In sexto consequitur hos Terentius;
Turpilius septimum, Trabea octauum, obtinet;
Nono loco esse facile facio Luscium;
Decimum addo, antiquitatis caussa, Ennium.

Et Lucretius lib. V. *-ignes,*

Qui faciant solem certa desurgere parte.

Et Virgilius lib. II.

Qui nati coram me cernere letum
Fecisti.-

Et Tibullus lib. I. *eleg.* 2.

Securum in tenebris me facit esse Venus.

Et in obſceno carmine, epigr. XXXI.

Collatas ſibi quae, ſuisq. membris,
Formicas facit altiles uideri.

& epigr. LV.

Quae me terribilem facit uideri.

Et Nemeſianus Cynegeticon.

Obuia Calliope facies inſiſtere prato
Complacito, rudib. qua luceat orbita ſulcis.

Macrobius quoq. lib. I.

Menſe, inquit, Martio mercedes exſoluebant magiſtris; quas completus annus deberi fecit. Genus loquendi, a Graecis ſumptum. dixit enim Demoſthenes in oratione περὶ τοῦ στεφάνου: Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε περιστάντα τῇ πόλει κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν, ὥσπερ νέφος. Et Plato in Cratylo: Ποιήσιεν ἂν ὁμολογεῖν, καὶ λέγειν. Iſocrates quoq. in Euagora, Πολλοὺς, inquit, τῶν βασιλέων ποιήσεις τούτων τῶν διατριβῶν ἐπιθυμεῖν. & ἐν τῷ περὶ εἰρήνης: Αὐτοὶ πεποιήκατε τοὺς ῥήτορας μελετᾶν. Sic & in antiqua inſcriptio, quae adhuc Allifis exſtat, his uerbis.

L. FADIO. PIERO. II. VIRO MVNIFICENTISSIMO. CIVI QVI. OB. HONOREM. DECVR EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST GLAD. PARIA. XXX. ET. VENATION BESTIAR. AFRICANAR. ET. POST PAVCOS,. MENSES. DVVM VIRAT SVO. ACCEPTIS. A. REP. HS. XMX. N. VENAT PLENAS. ET. GLADIATORVM. PARIA. XX EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDOS SCAENICOR. P. S. F. AGI L. D. D. D

ibidem.

Aquis hiemantibus.) *Arruntius non desinit omnib. locis hoc uerbum infulcire.*

ibidem.

Inter arma ciuilia aequi boni famas *petit.) Arruntius non temperauit, quin primo statim libro poneret.*

de beneficijs lib. IV. cap. I

Ex omnibus, quae tractauimus, Aebuti Liberalis, potest uideri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius, cum cura dictum, *quam quod in manib. est.*

nat. quaest. lib. VII. cap. IIX

Turbinum motus uagus est, & disiectus, & vt Sallustij uerbis utar, uerticosus; *cometarum autem compositus, & destinatum iter carpens.*

EX . ISIDORO

lib.IX.cap.III

*Quo cupidius in ore ducis sese quisq. bonum.) non dixit, In ore consulis.

lib.XI.cap.I

Simulans sibi aluum purgari. in Seruio, haec eadem recitante, lib. Aen.2. Simulans aluum purgare, legitur.

lib.XIII.cap.XXI

Sallustius, auctor certissimus, asserit, Tigrim, et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui, per diuersa euntes, longius diuiduntur, spatio medio derelicto multorum millium. quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.) Vibius quoq. Sequester in lib. de Flum. haec eadē recitans, sic ait: Sallustius, auctor certissimus, asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes monstrari. Eadem recitat & D. Hieronymus, de locis Hebraicis.

lib.XIII.cap.XIIX

& e Seruio in Virg.lib.III

Italiae olim Siciliam coniunctam fuisse: &, dum esset una tellus, medium spatium aut per humiditatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum, & inde Rhegium nominatum, quia Graece abruptum hoc nomine nuncupatur.) in Seruio: Aut humiditate &c. aut propter angustiam. &c.

lib.XIV.cap.VI

Sallustius dicit, Italiae coniunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium, impetu maris, diuisum, &

per

per angustiam scissum.

lib. XIV. cap. I

& ex Seruio in Virg. Ge. 2.

Venti per caua terrae praecipitati: *rupti pti aliquot montes: tumuliq. sedere) Verba Seruij uidentur indicare, legendum, Citati, non Praecipitati. dixit enim haec: Variae sunt opiniones. nam alij dicunt, Ventum esse in concauis terrae: qui motus etiam terram mouet. &c. A quo non uidetur dissentire Isidorus, cuius haec sunt: Terrae motum alij dicunt uentum esse in concauis eius; qui motus eam mouet.*

lib. XIV. cap. VII

& ex Seruio in Virg. Aen. lib. III

Pelorum, *promontorium Siciliae, respiciens Aquilonem, secundum Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum.*

lib. XIIX cap. 2.

& ex Seruio in Virg. Aen. lib. XI

Sallustius duces laudat, qui uictoriam incruentato exercitu reportauerunt.) in Seruio, Incruento exercitu deportarunt. Exercitu incruento, in Iug. 73.

ibidem.

Hostes oppressi, *aut* dilapsi, *forent.*

lib. XIX. cap. XXIII.

Germani intectum rhenonib. *corpus tegunt.) Seruius*

uius in Virg. Ge. lib. III*.ex Sallustio haec recitat : Vestes de pellib.* rhenones *uocantur.*

lib. XIX.cap.XXIV.

Togam paludamento mutauit.

EX. PRISCIANO

lib. XIV.

Communem habitum transgressus.*) pro, supergressus.*

ibidem.

Vbi multa nefande casus super *ausi,atq. passi.*

lib. XIIX.

In hunc *modum disseruit) pro,* Hoc modo. *Vide in Iugurtha, 67: Ex Graeco conuersum.*

EX. NONIO

de mutata declinatione.

Exaudiriq. sonus Bacchanaliorum.

Proximum *dicebant* ueteres, *non solum adhaerens, & adiunctum, uerum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium extitisset.* Virg. Aen. lib. v.

Proximus *huic, longo sed* proximus *interuallo Insequitur Salius.* – Ita & Sallustius in situ Ponti, *de promontorijs Paphlagonum, & quod* κριῦ μέτωπον *appellauit, posuit.*

EX. CARISIO

lib. I.

De pecore.

ibidem.

Merces) *nominatiuo casu, pro merx.* inCat.9.16.

ibidem.

& ex Seruio in Virg. Ge. lib. III.

& ex Martiano l.3. Rei gram.

de Analogia.

Coria, recens *detracta, quasi* glutino *adolescebant.) in Seruio, Veluti glut. &c. legitur.*

ibidem.

De insidia *prima.*

ibidem.

Necessitudo.) *pro, necessitas.*

ibidem.

Saguntium.

lib. II

Parare, arcere, facere, adire.) *pro, Parabant, Arcebant, Faciebant, Adibant.*

ibidem.

*Sallustius lib. * Fecit, ut nunciis* confestim *lugubribus.) ubi Statilius Maximus, Ordine, inquit, & sine intermissione.*

ibidem.

Rumore primo.) *ubi Asper, Non est, inquit, nomen, sed aduerbium; ut illud, Obstipuit primo adspectu Sidonia Dido.* Aen.lib.I.

EX. MARTIANO

lib.v.Rhetoricae, de Pedibus.

Tota autem insula modica, & cultib. inanis est.

EX. FRONTONE

Citius, siue celerius.

Illi tertio mense peruenere in Pontum, multo celerius *spe Mithridatis.) Sic locutus Caesar de bel.Gall.* 21: *& Hirtius de bello Alex.* 236: *Amplius opinione,* 54: *Asperius opinione,*68.

Motus ab illo loco.

Neq. me diuersa pars in ciuilib. armis mouit a *uero.*

Immodicus huius.

Sic immodicus *animi.*

Inops illius rei.

Agitandi inops.

Pertinens in illum.

Vnde pons, in opidum pertinens, *explicatur.*

EX. ACRONE

& Porphyrione,

in Horatij od. 24. lib. III.

Scythae *Nomades tenent, in quib. plaustra sedes sunt.*

EX. ACRONE

in Horatij Art. Poet.

Sallustius in historijs nomen Danubium *habet.*

EX . DONATO
in Ter. Andr. act. 1. sc. 1.
Atq. edita undique, trib. tamen *cum muris, & magnis curribus.*
act. i. sc. 2.
Haud *impigre,* neq. *inultus occiditur.*
act. 2. sc. 1.
Sed *Metellus in uulnere.) pro atque, eccum.*
act. 2. sc. 2.
Ergo senati *decreto seruiendum ne sit.*
act. 5. sc. 4.
Insolens *uera accipiendi.) insolitus, insuetus.*
ibidem.
Et ei uoce magna uehementer gratulabantur.
in Eun. act. i. sc. 2.
Cui nisi pariter *obuiam iretur.)* 1. *similiter.*
ibidem, & act. 2. sc. 3.
Nihil socordia claudebat.
act. 3. sc. 2.
Quae pacta in conuentione *non praestitissent.*
ibidem.
Cuius ad uerba uoluntate, colloquio *militib. permisso, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullae datus est.*
act. 4. sc. 3.
Festinantib. *in summa inopia patribus.*
act. 4. sc. 7.
Ne qua contumelia, *&c.*

ibidem

ibidem.

Et in proelijs actu promptus.) *forte, Manu pr.*

act.5.sc.2.

Ut tanta repente mutatio non sine deo *uideretur.*

act.5.sc.6.

Inde ortus sermo, percunctantib. utrimque, Satin' salue, *quam grati ducib. suis, quantis familiarib. copijs agerentur.*

in Adelph. act.1.sc.2.

In ore *gentib. agens, populo, ciuitati.*

act.3.sc.2.

Pressi *undiq. multitudine.*

ibidem.

Neq. animo, neq. lingua satis **compotem.) cum de** *amente Septimio loqueretur.*

ibidem.

Hunc *igitur redarguit Tarquinius.) de scriptione Celtiberi.*

act.3.sc.4.

Post defectionem sociorum, *& Latij.*

act.4.sc.2.

Ad Iouis *mandem nostra.*

act.1.sc.2.

Quos, eadem *odisse*, *&* eadem **metuere, in unum** *coegit.*

act.3.sc.2.

Morbi graues *ob inediam insolitam uescentibus.*

act.3.sc.3.

Qua accidam, *aut quo?) in Iug. 36.*

act.4.sc.1

Atq. ea cogentes, non coactos; scelestos *magis, quam* miseros, *distringi.*

act. 5. sc. 1

Grauiore *bello, qui prohibituri uenerant, socij, frigere.) i. molestiore.*

in Phorm. act.1.sc. 1.

Quae pecunia *ad Hispaniense bellum Metello* facta *erat.*

ibidem.

Si, Quirites, pacem existimaretis *) pro, aestimaretis.*

act.1.sc.2.

Cum praedixero positum *insulae.*

ibidem.

Non *repugnantib. modo, sed* ne *deditis quidem.*

ibidem.

Pactione amisso *Publio legato.*

act.2. sc. 1.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor, & terra.

act. 2. sc. 3.

Nulla re magis populus concitatur, quam si quis egenum *contemnat: inde & bonis inuident, & malos extollunt,* inquit Sallustius.

ibidem.

Nam Sullae dominationem *audebat. Et, interpositis quibusdam, Neque est offensus* dominationem *Sullae.*

EX. PHOCA
de uerbo 4. Coniug,

Quaesere.

EX DIOMEDE
lib. I. cap. IV

Noceri.

lib. 2. cap. 6.

In nuda iniecta corpora.

ibidem.

Maximis ducibus, fortibus, strenuisq. ministris.

ibidem, & ex Carisio lib. IV.

Ductabat *exercitum. Et,* Arrexit *animos militum.*

EX. AGRAETIO
de Orthogr.

Opprobrij gratia.

EX. PROBO
in Cathol.

Apollinis filia, & Cyrenes.

ibidem.

Bis. Curubis, *nomen ciuitatis, lectũ in Sallustio.*

ibidem.

Hos *non inueni, nisi unum barbarum, numero semper plurali,* Tharrhos, *nomen ciuitatis, lectum in Sallustio.*

ibidem.

Sos *pura Latinum nullum reperi terminatum. unum Graecum legi in Sallustio secundae declinationis,*

tionis, Si, faciens in genitiuo, haec Camiſos',
huius Camiſi.

EX. SERGIO
arte II

Legimus apud Salluſtium, Paces, & Luces, *numero ſingulari*.

EX. SERVIO

At illi, quib. res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.) al. quib. uires aderant. Ecl.2.

Et Marius uictus duplicauerat *bellum*, ibidem.

Ariſtaeus, *poſt laniatum a canib. Actaeonem filium, matris inſtinctu, Thebis relictis, Coeam in ſulam hominib. uacuam tenuit primo, poſtea, ex ea cum Daedalo in Sardiniam iuit, deinde Cumas delatus eſt; &, templo Apollini condito, quaedam in forib. pinxit.) uide fragmentum* lib. v *apud Priſcianum* lib. VI. Ge. I. & Aen. VI

Tempeſtas *) pro tempore*. Ge. I

Diu noctuq. *laborare, feſtinare*. Ge. I

Tantum antiquitatis, *curaeq. maiorib. pro Italica gente fuit*. Ge. 2.

Cornua occanuerunt. Ge. 2.

Primam modo Iapydiam *ingreſſus*. Ge. 3.

Ne ſimplici *quidem morte moriebantur*. Ge. 3.

Adeo illis *(ideſt* Parthis*) ingenita eſt ſanctitas regij nominis.* Ge. 4.

Celtiberi *se regib. deuouent, & post eos uitam refutant.* Ge. 4.

Exsules.) *idest, adhuc uagantes.* AEN. I

Crebritate fluctuum, *vt* Aquilo *solet.* Aen. I

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alij Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt. AEN. I *Apud eundem uero, in eodem libro eadem recitantem, sic legitur: A Troia Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alij S, s. S, occup.*

Sall. paene ubiq. Labos *posuit. melius est seruire regulae.* Aen. I.

Cui nomen *Obliuionis condiderant.* Aen. I.

Hispaniam antiquam sibi patriam *esse.* Aen. I. & 3.

Currib. *falcatis usi antiqui.* Aen. I

Apud latera certos *locauerat.) idest, firmos.* Aen. I

Neu *quis miles, ne ue* pro milite.) *al. Neu quis miles, siue pro milite,* AEN. II.

Ipse ab ijs omnes euocatos, *& centuriones.* Aen. 2.

Reb. supra uotum fluentibus. Aen. 2.

in Iug. 47: "Foedantem lumen.) *al. Foedauere. de nubibus.* Aen. 2.

Dardania, *a Dardano, Iouis, & Electrae filio; aut, secundum Sallustium, a Mida, Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.* Aen. 2.

Carbo, turpi formidine, *Italiam, atq. exercitum,*

tum, deseruit. Aen. 2.

Per uicissitudines *pugnabatur.*) *al. Per uicissitu dinem p.* Aen. 2.

Aenum, *& Maroneam, & uiam militarem.* AEN. III.

Cretenses, *teste Sallustio, primo religionem inuene runt: unde apud eos natus fingitur Iuppiter.* Aen. 3. & IIX.) *Legendum puto, Primi, pro, Primo.*

Graecia, procul a continenti. Aen. 3.

Impediebant iussa *nautarum.* Aen. 3.

Omnis Italia, coacta in angustias, scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. Aen. 3.

Scylla, *saxum, similis formae celebratae procul uisentibus.* Aen. 3.

Charybdis, *secundum Sallustium, circa Tauromenitanum egerit litus.* Aen. 3.

Italia, *plana, ac mollis.* Aen. 3.

Vnde hic tulit colorem, speciem efficit Scythici arcus. Aen. 3.

Orthus *in Creta, secundum Sallustium; unde Othij campi dicuntur.* Aen. 3.

Qua tempestate ex Ponto uis *piscium erumpit.*) *idest, multitudo. al. Secunda temp. &c.* AEN. IV

Ibi triennio frustra trito. Aen. 4.

Piget, -pudet: - Aen. 4. *Ter. Adelph. a. 3. s. 4. 95. Et Plaut. Trin. 262:* in oratione Philippi, 87.

Igitur introrsus *prima Asiae Bithynia est, mul-*

tis ante nominib. appellata. ipsa enim est maior Phrygia. AEN. V

Sed Mithridates, extrema pueritia *regnum ingressus, matre sua ueneno interfecta.* Aen. 5.

Exercitium uertere.) *idest, considerare. al. Exercitum.* Aen. 5.

Serum *bellum in angustijs committitur.) idest, graue.* Aen. 5.

Serum *bellum in angustijs futurum.* Aen. 6. & XII

Orion, *secundum Sallustium, oritur iuxta solis aestiui pulsum.* Aen. 5.

Elysium, *insulae fortunatae, quas ait Sallustius inclutas esse.* Aen. 5.

Parte conditor *orbis terrarum.* AEN. VII

Mysios *a Lucullo superatos.* Aen. 7.

Lucani de uimine facta scuta *corijs tegebant.* Aen. 7.

Geryonis. Aen. 7.

Calae *(in Gallia) Perperna cepit.* Aen. 7.

Ita, quam *quisq. pessime facit*, tam *maxime tutus est.* Aen. 7.

Fessus *(animo) in Pamphyliam se receperat.* AEN. IIX

Tenere) *militare uerbum.* Aen. 8.

Cares insulani *populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, uicti a Minoe, ut Thucydides, & Sallustius dicunt.* Aen. 8.

in Iug. 29: *Ceterum studia nostra, sicuti* anima[x], immortalia *sunt.*

sunt. AEN. IX

Sall. de Philippo: Qui aetate, & consilio, ceteros *anteibat*. Aen. 9.) *uide fragmentum apud Frontonem, lib.* IV. *hist.*

Et insolentia auidius *malefaciendi*. Aen. 9.

Tergis *uinciebant*) *pro, tergoribus*. Aen. 9.

In modum hirci *militaris*) *uide fragmen. lib.* 3. *apud Non. de gen. arm.* Aen. 9.

Multos a pueritia bonos insultauerat. Aen. 9.

Multos ab adolescentia bonos insultauerat.) *irriserat, impetum fecerat*. Aen. X

Multos tamen ab adolescentia bonos insultauit. Donat. in Ter. Eun. act. 2. sc. 2.

Regressi ad faciliores ictus, *loco cedebant*. Aen. IX — in Cat. 4.

Ante, quam dicatur sententia, praemittitur ratio.) *quod hodie in usu est*. AEN. X

Cosa.) *ciuitas Tusciae, numero singulari*. Aen. X

Hispanorum est, ut in bella euntib. iuuenib. parentum facta *memorarentur a matrib.* Aen. X

Pugnam illam pro omine belli *futuram*. Aen. X.

Sed.) *inceptiua particula*. Aen. & ex Donato Andr. act. 2. sc. 1. & Phorm. act. i. sc. 4.

Equo, atq. armis insignibus. Aen. X

Sic est apud Poetas, Interea, *sicut apud Sallustium*, Eodem tempore. Aen. X

Sall. de Pompeio: Deuictis Hispanis, trophaea *in* — in Cat. 21.

Pyrenaeis iugis constituit. AEN. XI

Senecta *iam aetate.* Aen. XI.

Castra *sine uulnere introitum.) Castra, accusatiuus pluralis est; qui multis errorem facit, ut uideatur esse nominatiuus; quia neutra triptota sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo.* Aen. X

Et Metello procul a gente longa *spes auxiliorum.) idest, longe posita.* Aen. XI.

More equestris proelij sumptis *tergis, atq.* redditis*) al. Ac redditis.* Aen. XI.

Dein campi Threicei, *quos habuere Amazones, a Tanai fluuio incertum quamobrem digressae.) al. Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones, ab flumine incertum quam ob caussam digressae.* Aen. XI

Equis paria operimenta erant: quae lintea ferreis laminis in modum plumae adnexuerant. Aen. XI

Vbiq. dux praecipit, ut frequenter circa se sint milites. Aen. XI

Prima *qui forte uenientes exciperent) al. Exciperet. cum de insidijs loqueretur; quas numeri pluralis tantum esse, plusquam manifestum est.* Aen. XI

Tale est illud Sallustianum: Mare *Ponticum* dulcius, *quam* cetera.*) cum nullum dulce sit. al. M. P. d. est*, quam *cetera maria.* AEN. XII. & ex Macrobio lib. VII. & Prisciano lib. XV. *Hier. de locis Hebr. Mare Ponticum, propter*

plurimam

plurimam ostiorum Danubij infusionem, dulcis ceteris esse dignoscitur.

Dum paullatim suis inuicem subueniant. omnes enim in bellum coacti sunt. Aen. XII

Sall. de fugitiuis: In silua Sylua fuerunt. Aen. XII

Sall. de Appio: ubi eum tota in concione ab exercitu cogit discedere, dicit, se eius opera non usurum, eumq. ab armis dimittit. Aen. XII

EX. RVFINIANO

Atq. eos a tergo incurrerunt. de schem. Lexeos. de schem. dianoeas.

Vt apud Sallustium, de Sullae crudelitate.

Plutarchus etiam Sallustij testimonio utitur. cuius uerba recitanda non putauimus; quia ex Graecis illius uerbis, quae fuerint Latina Sallustij, diuinare, difficile est.

FINIS

ALDI . MANVTII

PAVLLI . F

SCHOLIA

1.a.CETERIS animantibus.) *scripti omnes libri, quos quidem ego uiderim, Animalibus. quo modo &* Sosipater Carisius recitat lib.1.in uerbo, Omnes: & Diomedes.

1.a.VELVTI pecora, quae Natura prona, atq. uentri obedientia, finxit.] Ouidius Met.1

Pronaq. cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, caelumq. uidere
Iussit, & erectos ad sidera tollere uultus. Vide Cic. de Leg.lib.1.& de Nat.de l.2. Naturam, inquit, nos celsos, & rectos constituisse, ut deor. cognitionem, caelũ intuẽtes, capere possemus. Nec dissẽtit Plato in Cratylo.

1.a SED nostra omnis uis ĩ animo, & corpore, sita est.] Cicero de Fin.l.v. Homo e corpore, animoq. constat: cum primae sint animi partes; secundae corporis.

1.a SVA cuiq. satis placebant.) Lucr.l.2.

- sua cuiq. uoluntas. Principium dat: &c.

Cicero ad Att. lib. XIV.

Sua cuiq. sponsa.

Virgilius, ecl. 2.

Trahit sua quemq. uoluptas.

Terentius, Phorm.a.2.s.4.

Quot homines, tot sententiae.

Idem, ibidem.

Suus cuiq. mos est.

Persius Sat. 5. Mille hominum species, & rerum discolor usus.

Velle suum cuiq. est, nec uoto uiuitur uno.

Statius l. 2.Sil.2. Sua cuiq. uoluptas.

Plin. epist.lib.1. Varia sunt hominum iudicia, uariae uoluntates.

1. a.PRIVS, quã incipias, consulto; &, ubi cõsulueris, mature facto opus est.) *a Graecis multa* Sallustius *mutuatur. quod &* Quinctilianus lib.IX. cap. III. affirmat Demosthenes quidem, oratione 1.in Philippum sic:

Δεῖ

Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ᾽ ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. Et in oratione de pace. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων εἰώθασι χρῆσθαι τῷ βουλεύεσθαι, ὑμεῖς ὡδὲ μετὰ τὰ πράγματα. Et Iſocrates, πρὸς Δημόνικον: Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. Et Ariſtoteles Moralium Eudaemiorum v. & Nicomachiorum vi. Καὶ φασὶν, πράττειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ δόξαντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. Diogenes quoq. Laertius, in Biante: Βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις, ὃ δ᾽ ἂν ἕλῃ βεβαίως τηρῶν διάμενε. *Quo reſpexiſſe puto* Aemilium Probum, cum diceret, in Datami uita: *Neq. acutius ullius imperatoris cogitatum, neq. celerius factum, uſquam legimus.*

1.a. Tum demum periculo, atq. negotijs, compertum eſt.] Apud Nonium, in uerbo, Periculum, *Tunc uero pe ric. &c. legitur.*

2.b. Plerique, quae delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia, dicta putant: ubi de magna uirtute, atq. gloria bonorum memores; quae ſibi quiſq. facilia factu putat, aequo animo accipit; ſupra ea, ueluti ficta pro falſis ducit.] Thucydides ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους. Ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ᾽ ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι: ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούει. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε: τῷ δ᾽ ὑπερβάλλοντι, αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Hunc autem Salluſtij locum Gellius recitat lib. 4. cap. xv. *in quo quaedam diuerſa leguntur a lectione impreſſa.*

2.a. Statui res geſtas populi R. carptim perſcribere.] *in libris, quos* Nonius *ſecutus eſt, uideo ſcriptum fuiſſe, Strictim, non Carptim. recitat enim hunc locum in*

uerbo, Strictim.

2.b. QVAM uerissime potero] Fabius Victorinus in librum 1. Cic. de Inuentione, *haec recitans*, Quambreuissime, legit.

3.a. INVIDIA ex opulentia orta est.] Xenophon, Cyri Paedia lib. 7. Οταν πλεῖστα τις ἔχῃ, τότε πλεῖστοι καὶ φθονοῦσι, καὶ ἐπιβουλεύουσι, καὶ πολέμιοι γίγνονται. Et apud Stobaeum: Τοῖς μὲν διὰ τοῦ ἡλίου πορευομένοις ἕπεται κατ' ἀνάγκην σκιά, τοῖς δὲ διὰ τῆς δόξης βαδίζουσιν ἀκολουθεῖ φθόνος.

2.a. MAGISQ. dandis, quam accipiendis, beneficijs amicitias parabant.] *hoc uidetur sumpsisse a familiari suo* Thucydide, cuius haec sunt ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους: Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. *Idem infra similem in sententiam incurrit*, in Iugurtha, 75. Beneficia dare, inuitus accipere.

3.a. QVOD initio conseruandae libertatis, atq. augendae reip. fuerat.] *Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimaui*, locutionem *esse* Sallustianam, *qua & alibi usus est*, ut 17: Poenam illorum sibi oneri, impunitatē perdundae reip. fore credebat. Et lib. 1. historiarum, in oratione Lepidi, 84. a. Omnia retinendae dominationis honesta aestimat. Et eodem libro, in oratione Philippi, 86. a. Exercitum opprimēdae libertatis habet. Et ibidē, 86. b. Priuata arma opprimendae libertatis cepit. Itē, 87. a. Arma ciuilia cepit, legū, ac libertatis subuertendae. Terentius quoq. in Adelphis: Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. *De hoc loquendi genere*, uide Prisc. lib. XIIX

3. a. IN superbiam, dominationēq. se conuertit.) *dictionem*, Se, *sustuli, tamquam inanem: nec tamen a me ueterem librum dissentire uideo: cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere* alibi *quoq. usus est*. 24. a. Nae ista uobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam uertet. 68. a. Beneface-

re

re iam ex consuetudine in naturam uertit. 84. a. Secundae res in miserationem ex ira uertunt. Alij quoque. Cicero: Sed hoc uitium in bonum ei uertebat. Cor. Tacitus III. Postquam caedib. saeuitum, & magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. Idem alibi: Clam cum paucis ad pedites con uertit. Caesar l. 3. bel. ci. Detrimentum in bonum uerteret. Liu. l. x. Auspicia in bonum uerterunt. Et l.39. Hacc in perniciem adolescenti uerterunt. Virg. 3. Ge.

Et totae solidam in glaciem uertere lacunae.

Tacitus: Astusq. hostium in perniciem ipsis uertebat. Idem: Seu temere lapsa uox in praesagium uertit. Liuius: Verteratq. Scipionum inuidia in praetorem. Idem: In perniciem adolescenti uerterunt. Idem l. 9. dec. 4. Mores quidem populi R. quantum mutauerint, uel hic dies argumento erit. *pro, mutati sint*. Et 8. belli Punici 2. Non septies die, sicuti fama fert, temporib. statutis reciprocat. *pro, reciprocatur*. Suet. Quoties terra in urbe mouisset: *pro, mota eßet*. Virg. Nox humida caelo Praecipitat. Idem, Ingeminant austri. Gellius etiam lib.I. cap.I3. Si res, inquit, forte melius uertisset, dijs quidem gratia habenda. Liuius autem l. 2. ab V. C. *eclipsin faciens pronominis, Se, sic ait*: Secuti, dedita opera, passim, ad illecebras propulsa pecora, praecipitauere in insidiass. Et Virgilius, Accingunt omnes operi: Et, Tum prora auertit. *Vt facile adducar aßentire ijs, qui* Curtij locum lib. 7. *mutant, proq. Vertitur, Vertit, legunt. In eo sic est*: Posteaquam desierat esse, quem odissent, inuidia in misericordiam uertitur. Vide quoq. Gellium, noctium Atticarum lib. XIIX. cap. XII

3.b. MEMORARE possem, quib. in locis ingentes ho stium copias populus R. parua manu fuderit.) sic infra, 24: Sciebam, saepenumero parua manu cum magnis legionib. hostium contendisse. & in Iugurtha,

80: Saepe ante a paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum.

4. a Ius, bonumq. apud eos non legib. magis, quam natura, ualebar.) uide D. Aug. de Ciu. Dei lib. 2. cap. 18.

4. a Vindicatum est in eos, qui contra imperiũ in hostem pugnauerant.) *Manlium Torquatum intelligit.* de quo sic 24. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. Et Porcius Latro in declamatione in Catilinam, 114:

4. a. Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.) Cicero Tusc. v. 172. Accipere, quam facere, praestat iniuriam. *Quam sententiam uidetur sumpsisse* ex Platone in Gorgia, cuius haec sunt: Οὐ νόμω μόνον ἐστὶν αἴσχιον, τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ φύσει.

4. a. Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.) : Sic infra, 20. Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quaerebant. Sic D. Augustinus ep. 5. ad Marcellinum, de *urbe Roma loquens*. Dignum esset exsurgere ciuitatem, quae tot gentib. imperitaret, quod, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

4. b. Deos negligere, omnia uenalia habere.) Theucydides lib. 2. Χρήμασι γὰρ νικωμένου τὰ σύμπαντα τούτου ἑνὸς ἂν πολοῖτο.

4. b. Ambitio multos mortales falsos fieri subegit.) Seruius, *recitans hunc locum*, in 1. Virg. Georgicon. librum, *Coegit, non Subegit, uidetur legisse*.

4. b. Aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua, habere.) Sic Coelius *de Pompeio*, fam. lib. 8. ep. 1. Quam orationem habuerit tecum, quamq. ostenderit uoluntatem, (solet enim aliud sentire, & loqui, neq. tamen tantum ualere ingenio, ut non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas.

Et

Et Ter. Eun. act. 4. sc. 4. 44. Modo ait, modo negat. Homerus etiam, lib. IIX. Iliados.

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

4. b. AMICITIAS, inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo, aestimare.) Fronto *haec recitat* in uerbo, Aestimo, *omissa copula*, *Que*. *Quae licet parua sint, nec ad sententiam quidquam afferant, notanda tamen censui*.

4. b. VBI contagio, quasi pestilentia, inuasit, ciuitas immutata.) *uidetur* Carisius *haec recitare* ex primo historiarum. eius enim sunt uerba lib. I. Contagium ueteres magis usurpauerunt: sed Sallustius Contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio &c. *Eadem uerba recitat &* Nonius Marcellus, ex Sallustio, *nec tamen locum nominat*.

4. b. PROPIVS uirtuti.) *Virtutem, scriptum est* apud Frontonem, *qui haec recitat* in, Propius; & Priscianum, lib. XIIX. *quamuis* Augustinus, *Virtuti, uidetur legisse: nisi sint mendosi codices. & sane sic* idem Sallustius *locutus* in Iugurtha, 38. Propius mare Africum agitabant. Item, 52: Propior montem cum equitatu, & pedditib. delectis, suos collocat. *Quamquam* in Fuluij Vrsini libro, *litteris superscriptis, legitur, Monti: cum antea tamen fuisset, Montem*. Et Liuius IV. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris uoluisse: *id est, uerisimilius est*.

4. b. AVARITIA pecuniae studium habet. *&c.*) Cato in libro inscripto, Carmen, de moribus, apud Gell. lib. XI. cap. 2. Auaritiam, inquit, omnia uitia habere putabant. uide Gell. lib. 3. cap. I

5. a. QVIPPE secundae res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, uictoriae temperarent.) Sic Demosthenes in oratione contra Leptinem: Ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον πᾶσιν ἀνθρώποις

καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται. διὸ δεῖ μετριάζειν ἐν ταῖς εὐπραξίαις καὶ προορωμένους τὸ μέλλον φαίνεται. Sic & Trebellius Pollio in Claudij uita: Pleriq. milites Claudij, ſecundis reb. elati, quae ſapientium quoq. animos fatigant, ita in praedam uerſi ſunt. &c. Et D. Aug. de Ciu. Dei, lib. XVII. cap. XX. de Salomone loquens; Hic, inquit, bonis initijs malos exitus habuit. quippe ſecundae res, quae ſapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipſa ſapientia, etiamnunc, & deinceps memorabilis, & tunc longe lateq. laudata. *Ne autem*, pro, *Nedum, poſitum eſt*: ut ait Priſcianus lib. XVI. *quamuis* idem ſuper XII. uerſus Aen. *Nedum legat. quo modo locutus quoq.* Plautus: Vix incedo inanis, ne ire poſſe cum onere exiſtumes. Et Liuius 3. Nouam, inexpertamq. eam poteſtatem eripuere patrib. noſtris. ne nunc, dulcedine ſemel capti, ferrent deſiderium. *Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo* Corn. Tacitus, XIX. Qui nuper Bebriaci uictoriae temperaſſent. *Non enim aſſentior uel* Auguſtino, *uel* Priſciano, *qui, Obtemperaſſent, legunt; uel* antiquiſſimo Fuluij Vrſini libro, *eruditiſſimi hominis, Graecarumq. litterarum ualde periti: in quo tamen, Ob, additum patet in ſpatio, quod uerſus dirimit, aliena manu.*

5.a. PVDOREM, pudicitiam.) *hic addunt* quidam ſcripti libri, *Pro nihilo haberi. ſed prior lectio ferri poteſt. habet enim nec obſcuram, & ſatis commodam ſententiam.*

5.b. A PRIVATIS complurib. ſubuerſos montes, maria conſtructa, eſſe.) *Conſtrata,* Fuluij Vrſini liber. *impreßam tamen lectionem magis probo. dixit enim* idem Salluſtius infra, 8.b. Diuitias profundere in exſtruẽdo mari, & montib. coaequandis. *Vide Plin. lib.* IX. *cap.* 54.

6.a. SIMILISQ. ceteris efficiebatur.) in Fron-

tone, *haec recitante* in uerbo, Similis, *omissa est copula*, Que. *& sane absque sententiae detrimento abesse potest.*

6.a. NEFANDA *stupra.) quippe qui adulterium commisisset cum ea, quae ei postea socrus fuit, & ex eo stupro duxisset uxorem, cum filia eius esset:* Lucceiusq. *haec ei obiecisset* in orationibus, quas in eum scripsit, ut ait Pedianus. *qui hoc addit, se nondum harum mulierum nomina inuenisse.* Eiusdem Pediani ibidem uerba sunt haec: Fabia, uirgo Vestalis, caussam incesti dixerat, cum ei Catilina obijceretur: eratq. absoluta haec Fabia, quia soror erat Terentiae Ciceronis. Paulus quoq. Orosius: Eodem anno apud Romanos Catilina accusatus incesti, quod cum Fabia, uirgine Vestali, stuprum commisisse arguebatur. Idem tradit Plutarchus, in Catone. Cicero autem: Quod nefarium stuprum non per illum &c. Item, Stuprorum, & scelerum exercitatione assuefactus.

6.a. NECATO filio.) *ueneno*. Vide Valerium lib. IX. cap. I. Appianum lib. 2. & Plut. in Cicerone, & Sulla.

6.b. COLOR eius exsanguis.) Probus in Catholicis, *recitans hunc locum, affirmat hic legi debere*, Colos. Seruius in Virg. Aen. I. sic ait: Sallustius paene ubique Labos posuit. melius est seruire regulae.

7.a. INCERTA pro certis.) sic, 8. a. Per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captare. Et 16.a. Pro incerra spe certa praemia. Et 67. a. Quamquam opib. suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pseud. Certa amittimus, dum incerta petimus, Et Hesiodus:

Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λειπὼν, ἀνέτοιμα διώκει.

7.b. INFESTVM inimicum Cn. Pompeio.) Infestum, *pro Acrem, dicere potuit* Sallustius. *Interdum tamen*

men suspicatus sum, Inimicum, glossema fuisse ad, Infestum. quo uitij genere refertos esse libros animaduerti.

9.b. HVMANI corporis sanguinem, uino permixtum, in pateris circumtulisse.) *hac de re* Florus sic lib. 4. cap. 1. Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere. summum nefas: nisi amplius esset, propter quod biberunt.

9.b. ATQ. eo dictitare fecisse.) nonnulli, *Atq. eo dictam rem fecisse. quod ineptum uidetur.* Alii: *Atq. eo dictante fecisse*; uel, *Atq. eo dictitant effecisse*; uel, *Atq. id ea refecisse*; uel, *Atq. id eo fecisse. Quib. mutandi uoluntatem attulit ignorata sententia, quam confirmat* antiquissimus Fuluij liber. *est enim, Dictitare, pro Dictitabant: usitato* apud Sallustium *loquendi more, Dictitabant, inquit, Catilinam eo fecisse, quod suprascriptum est, ut inter se magis fidi forent.*

9.b. FLAGITIIS, atq. facinoribus, coopertus.) *putarem pro Facinoribus, legendum Fenoribus: tum quod ita legit* Gellius lib. I. & IV. cap. XVII. *tum etiam quod, cum dixerit, Flagitijs superuacaneum, uidetur, Facinoribus. uerum* Nonij *me* auctoritas *a mutatione deterret. nam* in uerbo Facinus *hunc locum recitat. Praeterea differunt omnino Facinora a Flagitijs: nam et Facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quam Flagitium.* Idem Sallustius supra, 5: Omnium flagitiorum, atq. facinorum, circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. (*sic enim habent* omnes, *quos uidi*, ueteres libri. unus Fuluij, *quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atq. facinorosorum.*) Et ibidem: Alienum aes grande cõflauerat: quo flagitium, aut facinus, redimeret, Et infra, 14: Omnes, quos flagitium, aut facinus, domo expulerat. Item, ad C. Caesarem de rep. ordinanda, 100: Non facinus, non probrum, aut flagitium, obstat,

quo minus &c. Et ibidem, 103. An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore, uacat. Item, 105: Non flagitium a te, neq. malum facinus, petimus, sed uti libertatem euersam restituas. Flagitiosissima quoq. facinora appellat, in Iurtha, 45: Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.

9. b. ERAT ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo.) Terentius Adelph. act. 4. sc. 5. Quicum illa consueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos. Phormione: Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En umquam cum quiquam uiro consueuisti?

10. a. VIRO, ac liberis, satis fortunata.) *Sustuli particulam Ac, testimonio* Frontonis *adductus. Amator autem breuitatis* Sallustius *huiusmodi particulas saepe respuit. Eodem modo* proxime *legendum uidetur, Psallere, Saltare; non, ut est* in uulgatis libris, *Psallere, & saltare. in quo* Macrobij *auctoritate nitor, quem uideo ita legisse* lib. III. cap. XIV

10. a. PSALLERE, *& saltare.) etsi* quidam libri *habent, Psallere, & cantare*; & Cicero, oratione 2. in Catilinam, dixerit, Pueri tam lapidi, ac delicati, non solum amare, & amari, neq. cantare, & psallere, sed etiam sicas uibrare, & spagere uenena, didicerunt. & Suetonius in Tito, Ne musicae quidem rudis, ut qui cantaret, & psalleret iucunde, scienterque. & Spartianus in Hadriano, Psallendi, & cantandi scientiam praeseferebat: *tamen sequor libentius* antiquissimum Fuluij librum, *in quo diserte scriptum uideo, Psallere, & saltare. nam, Psallere, non idem est, quod, Saltare; sed potius, fidib. canere. itaq. dixit* Gellius, lib. XIX. cap. IX. Desiderauit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos utriusq. sexus, qui canerent uoce, & qui psallerent. Non *enim necesse erat dicere*, Canerent uoce, *nisi & in uerbo*, Psalleret, *cantus inesset. itaque, ut, distingueret, dixit*,

dixit, Canerent uoce. *Praeterea Psaltriam, & Fidicinam, aeq. dici, non ignoramus: &* apud Graecos ψάλλω, *pro canto;* ψαλμὸς *pro, cantu, accipitur. Addo* Macrobij testimonium, *qui* lib. 3. *Saltare agnoscit* in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quod matronae etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoq. earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, usq. ad arts perfectionem. quid enim ait Sallustius, Psallere, saltare, elegantius, quam necesse est probae? adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare, sed quod optime, scierit. Et Seruius, in Virg. Aen. lib. 1. & 4. citat ex Sallustio: Saltare elegantius, quam necesse est probae. Quod, ut uitium, notauit Aemilius Probus in Epaminondae uita: Scimus, inquit, musicen nostris morib. abesse a principis persona; saltare, etiam in uitijs poni. quae omnia apud Graecos & grata, & laude digna ducuntur. Et Cicero agnoscere *uidetur in Curionis incessu fidicinae mollitiem, cum dixit* in oratione in ipsum, & Clodium, cuius haec uerba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu uero festiuus, tu elegans, tu solus urbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriae, qui laeuare uultum, mollire uocem, potes.

13. a. MAIORE uestrum.) *Vestrum, reposui, pro, Nostri, quod ita* Apollinarem apud Gellium *legiße cognouißem.* is enim sic, lib. xx. cap. v. Importunissime fecerunt, qui in plerisq. Sallustij exemplarib. scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam, cum ita in Catilina scriptum esset, Saepe maiores uestrum miseriti plebis R. Vestrum aboleuerunt; &, Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendae istius indoles inoleuit.

13. a. ARGENTVM aere solutum est.) *patet sententia: & ita recitat* Nonius in uerbo, Soluo, *Praeterea sic est* in perantiquo Fuluij libro. nonnulli *tamen ex*

genio legendum putarunt, Argentum aere communi solutum est: *mutatione non necessaria*.

15.b. NATVRA, Gallica gens bellicosa.] M. Cato Orig.2.apud Caris.l.2.Pleraq. Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militatem, & argute loqui. Iustinus ex Trogo, lib.25. Neq. reges orientis sine mercenarioGallorum exercitu ulla bella gesserunt; neque, pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, ut aliter neq. maiestatem suam tutam, neq. amissam recuperare se posse sine Gallica uirtute arbitrarentur. itaque, in auxilium a Bithyniae rege inuocati, regnum cum eo, parta uictoria, diuiserunt; eamq. Gallograeciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artib. Graeci, Galli robore, Hispani numero, Poeni calliditate, ualent.

17.a. DVBITANDO, & prolatando.) Fuluuij liber, *Protelando*. & in Iugurtha, 42.a. Protelandis consultationibus; *non*, ut in uulgatis libris, Prolatandis.

19.a. ADOLESCENTVLO Caesare.] *anno aetatis* XXXVI. *Pontifex.n. maximus nominatur, & post aedilitatem creatus est, quae cum biennio distet a quaestura, & quaesturam Caesar gesserit anno aetatis* XXXII. *quod* Suetonius declarat: *pontificatum consequi non potuit ante annum* XXXVI. *Sic* Cicero *Curionē* lib.2.Fam.ep.1. *Adolescentem*, & ep.12.lib.2.ad Att. *Iuuenem nominat, cum* ea epistola *septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. nam in ea, Clodij, tribunatum petentis, mentio fit*; eae uero ad Curionem omnes, praeter ultimam, *gratulationis officio fungentem, Caluino, & Messalla Cos. scriptae sunt. quo certe anno uidetur Curio maior annis* XXX. *fuisse, cum biennio post tribunus pl. fuerit, Sulpicio, & Marcello Cos.* ut patet ex ep.7.lib.2.Fam. In oratione etiā pro Murena *uocatur Adolescens Ser. Sulpicius, cum minor annis* XXX. *certe non esset. habita.n.* oratio illa *a Cicerone consule: Sulpicius autem*

post

post annos XI. *consulatum gessit*. Et lib.2.de Or.48.*cum dixisset* Cicero *de L.Crasso, non multa eum, quae quidem exstarent, & ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse; postea* in libro de claris orat. *eius* orationem, quam habuit pro Seruilia lege, *annos natus* XXXIV. *exstare significat*.

20.a.OMNES homines, P.C. qui de reb. dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atq. misericordia uacuos esse decet. &c.] Aritoteles rhet. lib. 1. Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεορεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν. *Et Demosthenes* ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ: Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. *&c. Item Thucydides lib.* III. *in concione Diodoti*: Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος τε, καὶ ὀργήν. ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι: τὸ δὲ, μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης.

20.b. RAPI uirgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quae uictorib. collibuissent.] Sic Cicero, Fam. lib.v. ep. x. Tot ingenuos, matresfamilias. Et oratione 3. in Antonium: Matresfamilias, uirgines, pueri ingenui, abripiuntur. In Verrem quoque: Mitto, adhibitam uim ingenuis, matresfamilias uiolatas.

21.a. IN luctu, atq. miserijs, mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: ultra neq. curae, neq. gaudio, locum esse.) idem supra, 15: Miserijs suis remedium mortem exspectare. Et in Iugurtha, 35: Morte grauiorem uitam exigere. Plautus Rudente, Neq. est melius morte in malis reb. miseris. Cicero quoque, ep. 13. lib.4. Saepius mihi ueniebat in in mentem, queri, quod ita uiuerem, quam gaudere, quod uiuerem. Et 15. lib.

5. In ea tempora nostra aetas incidit, ut, cum maxime florere nos oporteret, tum uiuere etiam puderet. Et 3. lib. 6. Ita uiuere, ut non sit uiuendum, miserrimum est: mori autem, nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem. Et 3. l. 7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur uelis uiuere. Idem quoq. oratione IV. in Catilinam. Mortem sapientes numquam inuitus, fortes etiam libenter, appetiuerunt. Et Liuius lib. 2. dec. 3. Qui se bene mori, quã turpiter uiuere, maluit. De Graecis *autem* Eurip. in Theseo. Ταχὺς γὰρ ἅδης ῥᾷςος ἀνδρὶ δυςυχεῖ. Et idem: – τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιςον φάρμακον νομίζεται. Ex Xenophõ in Rep. Lacedaemoniorum: Ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου. Et Aeschyl. Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν, ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.

Contra autem; in Iugurtha, 61: Queis, inquit, turpis uita integra fama potior fuit.

22. a. TELA militaria ab Samnitibus, &c.] Athenaeus, lib. VI. Καὶ περὶ Σαμνιτῶν δὲ ἔμασον θυρεοῦ χρῆσιν. Vide & Liuium lib. 1. de Magistratuum insignibus.

22. b. LONGE mihi alia mens est, P. C. cum &c. & cum &c.] Demosthenes Olynthiaca tertia: Οὐχὶ ταυτὰ παρίςαταί μοι γινώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γὰρ. &c. Et Thucydides *lib.* 3. in concione Cleonis.

23. b. VERA rerum uocabula amisimus.] Thucyd. l. 3. Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων, ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει. &c.

24. a. A. MANLIVS.] *uel legendum, T. Manlius; uel errauit* Sallustius, *memoriae uitio. non enim huic Aulo, sed Tito, praenomen fuit. quod &* Fasti Capitolini, & Liuius lib. 7. & 8. Ciceroq. lib. 3. de Off. 87. 1. 2. & alij multi docent. Gell. l. 9. c. 13. De uir. ill. c.

28. Eutr.

28.Eutr.l. 2. Caſſi odorus.Diod.Sic.lib.16.

24. a. BELLO Gallico.] *& hoc contra teſtimonium* Liuij lib.8. Valerij lib. 2. cap. 2. *&* aliorum. *nam contra Latinos bellum gerebatur; non contra Gallos, cum filium Torquatus ſecuri percuti iuſſit.* Plutarchus item in Parallelis, *a Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum*, ſcripſit, *contra hiſtoriae fidem. nam*, ut dixi, *cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum eſt.* Et Dionyſius Ant. l. 8. idem, quod Salluſtius, tradit.

24. a. VIGILANDO, agendo, bene conſulendo, proſpere omnia cedunt: ubi ſocordiae tete, atq. ignauiae tradideris; nequidquam deos implores: irati, infeſtiq. ſunt.] Cicero ſic, de Finib. lib. 3. Minime conuenit, cum ipſi inter nos abiecti, neglectiq. ſimus, poſtulare, ut dijs immortalib. cari ſimus, & ab his diligamur. Et Metellus, in oratione de ducendis uxoribus, apud Gell. lib. 1. cap. 6. Quid nos a dijs immortalib. diutius exſpectemus, niſi malis rationib. finem facimus? Item Euripides, in Electra: Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς, θεοὺς ἔχων ἀνὰ στόμα, Βίον δύναιτ' ἂν ξυλλέγειν ἄνευ πόνου. Et Demoſt. Olynth. 2. Οὐκ ἔνι δ' αὖ τὸν ἀργοῦντα, οὐδὲ φίλοις ἐπιτάττειν ὑπὲρ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μήτι γε δὴ τοῖς θεοῖς.

25.a. ESSE, quam uideri, bonus malebat.) Aeſchylus Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις:
Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.
Aeſchyli dictum recitat Io. Tzetzes, lib. v. de uaria hiſt. 16. Cicero quoq. in Laelio, Virtute, inquit, ipſa non tam multi praediti eſſe, quam uideri, uolunt.

25. a. Eo magis illam aſſequebatur.) *ſic &* antiquus Fuluij liber. Auguſtinus legit, Eo magis illum ſequebatur. Alij, Eo magis aſſequebatur. omnia recte.

26. b. VERBA uirtutem non addere.] idem

in

in Iugurtha,70.b. Plura dicerem, Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent:nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes,in oratione, περὶ τῆς συντάξεως: Ἔστι ἢ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων: οὐδὲ πόθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες,οὔτε πονηροὺς,οὔτε χρηστοὺς, ποιήσουσιν: ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βούλησθε. &c.

27.a. Superuacaneum est.] Et hoc a Demosthene sumpsit ex oratione περὶ τοῦ στεφάνου. in qua dixit. Οὗτος δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ: cum significet: *Huic autem superuacaneum est,me accusare.Quem locum hic uidetur imitatus.* Et Suidas Περιὸν iterpretatur, περιβάλλον.

27.a. In fuga salutẽ sperare,&c.] Xenophon,l.3.de Cyri Paedia: Μωρὸν γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους,τὰ τυφλὰ τοῦ σώματος καὶ ἄοπλα καὶ ἄχειρα ταῦτα,ἐναντία τάττειν τοῖς πολεμίοις φεύγοντας. Homerus. Πῆ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς,ὡς ἐν ὁμίλῳ Μήτις τοι φεύγοντι μεταφρένῳ ἐν δόρυ πήξῃ.

27.a. Necessitvdo timidos fortes facit. Euripides: Τὰ πολλ' ἀνάγκη διαφέρει τολμήματα. Q. Curt.l.v. Ignauiam quoq. necessitas acuit, & saepe desperatio spei caussa est.

27.b. Ab dextera rupe aspera.] *sic &* Fuluij liber. Alij, *A dextris rupes aspera. utrumq. recte.*

28.a. Pavllo diuersius,sed omnes tamen,aduersis uulnerib. conciderant.) *sic* omnes antiqui libri. Carisius autem lib. 2. & Diomedes lib. 1. cap. 3. ita legunt: Alis alibi stantes, omnes tamen,aduersis uulneribus, conciderunt; *siue,* ut apud Diomedem, *Ceciderunt. Alis autem, pro Alius, antique dictum.* Priscianus lib. xv.,Aliter,inquit, ab eo, quod est, hic alis, huius alis, huic ali;pro, alius, alius, alij; secundum supradictam analogiam profertur. Lucretius autem lib.1. Quando alid ex alio reficit natura;nec ullam Rem gigni patitur. Item: Sic alid ex alio per te tute ipse uidere Talib. in reb. poteris. Et: Namq. alid ex

alio

alio clarescet, nec tibi caeca Nox iter eripiet. Et l.2. Sic alid ex alio nũquam desistet oriri. Et l.v. Sic alid ex alio peperit discordia tristis. Catullus etiam, de coma Berenices, LXI. - cum regium adepta es Coniugium, quo non fortior ausit alis. Varro Meleagris, apud Nonium Marcellum: Cum etiam alis Menandri tunicam demissam habeat ad talos.

28.a. CATILINA *longe a suis inter hostium cadauera repertus est.*] *ijsdem uerbis utitur Florus* lib. 4. cap. 1. *qui hoc amplius: Pulcherrima morte; si pro patria sic concidisset.* Sallustij *autem* uerba haec Seruius in Virgilij librum Aen.1. recitat.

IN . IVGVRTHAM

29.b. VI quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est.] *sumpsit hoc* a Platone, in epistola longa ad Dionis propinquos: Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μή, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα. βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ἦ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην. Et ex v. de Legibus: Πατρίδος δὲ οὔσης τῆς χώρας θεραπεύειν αὐτὴν δεῖ μειζόνως, ἢ μητέρα παῖδας. Quam sententiam expressit idem Plato & in Critone, his uerbis: Πανταχοῦ ποιητέον ὅ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς: ἢ πείθειν αὐτὴν, ἢ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δ' οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα. Hunc Platonis locum Cicero *cum significare uellet, sic ait*, in epistola, Periucundae: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem uehementer sequor: Tantum contende-

re in rep.quantũ probare tuis ciuib.poſſis:uim neq.pa renti,neq. patriae,afferre oportere.Et lib.I.de Rep. apud Noniũ:Sed,quoniã plurima beneficia continet patria,& eſt antiquior parens,quam ſi quis,ut aiunt,creauerit: maior ei profecto,quam parenti, debetur gratia.

29.b. FRVSTRA niti,neq.aliud,ſe fatigando,niſi odiũ quaerere,extremae dementiae eſt.] Plato in epiſtola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis eſſe putat: Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο, πλέον ἢ οὐδὲν ποιήσειν.

31.a. MANASTABALE.] *Cum ſuperiore anno* Salluſtium,ueterum librorum *ope a me emẽdatum, emitterem, praecipueq. in eo adiutus eſſem* antiquiſſimo Fuluij Vrſini libro;*eum ita diligenter inſpexeram,nihil ut oculos meos effugiſſe arbitrarer.Sed,cum poſtea* eundem librum *euoluerem, cum alia multa , minime negligenda ,ſecus* in eo libro *ſcripta anima i: tum uero hoc nomen , Maſtanabale , non Manaſtabale . & cum* antiquo libro Cariſius conſentit: qui lib. I. de nominib. in Al terminatis: Si qua,inquit,maſculina inueniuntur:haec barbara ſunt: ut Hannibal, Adherbal,Maſtanabal.

31.a. EQVITARE, iaculari.) Seruius, haec recitans lib. 2. Aen. Equitari, *uidetur legiſſe. hic ego nihil pronuncio; contentus,diuerſam lectionem oſtendiſſe.*

32.b. HVIVSCEMODI uerba cum Iugurtha fertur habuiſſe.) Spartianus in Seuero *diuinam* hanc orationem *uocat.* Seuerus,ait, imperator diuinam Salluſtij orationem , qua Micipſa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo , miſiſſe filio dicitur maiori . idq. fruſtra. &c.

32.b. NON exercitus, neq. theſauri, praeſidia regni ſunt, uerum amici: &c.) hunc locum ſumpſit ex Xenophonte, in oratione, quam habuit eius filijs, & amicis, antequam moreretur: Οἶδα μὲν οὖν καὶ σὺ ὦ Καμβύση, ὅτι οὐ τόδε τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τὸ τὴν βασιλείαν διασῶζόν ἐστιν, ἀλλ' οἱ πολλοὶ φίλοι, σκῆπτρον βα-

σι-

σιλεῦσιν, ἀληθέστατον καὶ ἀσφαλέστατον. πιστοὺς δὲ μὴ νομίζε φύεσθαι ἀνθρώπους. πᾶσι γὰρ ἂν οἱ αὐτοὶ πιστοὶ φαίνοιντο. ὥσπερ καὶ τ᾽ ἄλλα τὰ πεφυκότα πᾶσι τὰ αὐτὰ φαίνεσθαι. ἀλλα τοὺς πιστοὺς τίθεσθαι δεῖ ἕκαστον ἑαυτῷ. ἡ δὲ κτῆσις αὐτῶν ἔστιν οὐδαμῶς σὺν τῇ βίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον σὺν τῇ ἐνεργεσίᾳ. εἰ οὖν καὶ ἄλλους τινὰς πειρᾶσῃ συμφύλακας τῆς βασιλείας ποιεῖσθαι, μηδάμοθεν πρότερον ἄρχου ἢ ἀπὸ τοῦ ὁμόθεν γενομένου. &c.

34.b. SECVNDVM ea) *pro, Post ea. sic* Priscianus legit lib. XIV. de praepositione agens, *idq. sententia confirmat.* Fuluij liber, *Sed ea*.

36.b. SINE dedecore, P. C. oro uos, per liberos, atq. p. u.) Fuluij liber, *Sine dedecore, per uos, per liberos, etc.* Quo modo locutus idem Sallustius, pag. 20: 21. 22: 41: 89: 92: Et Liuius IX. 2. belli Punici. Per uos, fidemq. uestram, P. C. prius quam eorum scelus expietis, neq. in Italia, neq. in Africa, quidquam rei gesseritis.

37. b. MARE saeuum, importuosum) *sic* antiquus Fuluij liber. Seruius *tamen*, haec recitans in Virg. Aen. lib. I. *copulam addit.*

37. b. CAELO, terraq. paenuria aquarum:) Seruius, haec recitans in Virg. Aen. lib. I. copulã omittit.

38. a. MVLTIS sibi imperium petentibus.] Quidam, Multis sibi quisq. imperium petentibus, *Graeco genere loquendi. Quo modo* Aristoteles, lib. 3. Rhet. dixit. Μετὰ δὲ ταῦτα δήλων ὄντων, καὶ οἷα, καὶ ἡλίκα, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατήν. Varro de uita P. R. l. 2. apud Noniũ, Suum quisq. diuersi cõmodum focillantur.

38. a. MVTANDI copia erat.) antea, *Mutuandi.* nos, *Mutandi, reposuimus*, ex Fuluij libro. *Sic enim locutus* idem Sallustius, 50. b. Eaq. mutare cum uino aduecticio, & aliis talibus. Et hac ipsa pagina: Freto diuissi ab Hispania, mutare res inter se instituerant.

38. a. QVAE Mapalia illi uocant.) *ne quis* *posthac*

posthac dubitet, Mapalia, an Magalia, scribendum sit: non alienum uisum est hic adscribere Seruij uerba. Is igitur sic ad illud Virgilij lib. IV. Aen.

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,

Magalia: Afrorum casas. Magalia, & Mapalia, idem significant. Sed, Māgalia Mā producit; Mapalia, uero, corripit: ut, Et raris habitata Mapalia tectis. Festus Pompeius *Mapalia nominat*: & idem Sallustius infra, 51. a.

38. a. NVMIDIAE nomine.) *credo* hominib. fide dignis, *affirmantib.* in antiquo libro, *Nomo, esse, non, Nomine. quod rectius uidetur.*

38. b. PROXIME *Carthaginem Numidia appellatur.*) Fronto in, Proxima, sic: Proxima Carthaginem Numidia appellatur.

38. b. PROXIME Hispaniam Mauri sunt.) Fuluij liber, Hispanias. Fronto, Proximi Hispaniae Mauri sunt.

40. a. VALLO, atq. fossa, moenia circumdat.) Diomedes *lib.* 1. *cap.* 1. *copulam omittit.*

40. b. NISI *tamen intelligo.*) *Nisi ualet, Sed. Quomodo* idem locutus 61. b. Nisi, quod illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq. uidentur. Et 77. b. Nisi tamen resp. pariter ac saeuissimo imperio, bene atq. decore gesta. *Sic & ab alijs usurpatur. dixit enim* Cicero ep. 1. lib. XIII. ad Memmium: Nisi tamen multo minus tibi concedi potest. Et ibidem, ep. 73. De re, nihil possum iudicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem uirum, nihil temere fecisse. Et ad Atticum, ep. 14. lib. V. Nisi tamen id erit mihi gratissimum. Et ad eundem, ep. 6. lib. XI. Nisi illud erat infinitum. Et ibidem, ep. 23. Nisi illud quidem mutari non uideo posse. Et ad Hirtium, lib. 9. apud Nonium: Dicis, quid quaeso istuc intererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum.

Item

Item in oratione pro Sex.Roſcio Amerino, 37. Quid erat, quod Capitonem primum ſcire uoluerit, neſcio. niſi hoc uideo, Capitonem in his bonis eſſe ſocium. Et Plautus, in Epid. actu 2.

-ſi placebit, utiminor
Conſilium; ſi non placebit, reperitote rectius:
Mihi iſtic nec ſeritur, nec metitur. niſi ea, quae uis, uolo.

Et in Perſa, actu 2.

-Dij, deaeq. te omnes perdant.
Niſi hodie, ſi prehendero, defigam in terram colaphis.

Et in Sticho, actu 2.

-Miror, quid ſiet:
Niſi, ut periculum fiat, uiſam quid uelit.

Et Terentius, Andria, actu 4. ſc. 1

Neſcio. niſi deos fuiſſe iratos mihi ſcio,
Qui illi auſcultauerim.-

Quo in loco Donatus *foede erraſſe* mihi uidetur, ***mutilum locum eſſe exiſtimans***, haec enim dicit: Deeſt, Quia ut ſit, Niſi quia.

Et Eun. actu 3. ſc. 4.

- Nequeo ſatis mirari, neq. conijcere.
Niſi, quidquid eſt, procul hinc libet priu', quid ſit, ſciſcitari.

Et actu 5. ſc. 1

Neſcio. niſi amaſſe credo Pamphilam.

Et actu 5. ſc. 6.

Non dubium eſt, quin mihi magnum ex hac re ſit malum.
Niſi, quia neceſſe fuit hoc facere, id gaudeo.

Et Heaut. actu 3. ſc. 2.

Ioco, an ſerio, illaec dicat, neſcio:
Niſi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.

Et actu 4. ſc. 1.

Niſi

Nisi aliquid uideo, ne, esse amicam hanc gnati, resciscat senex.

Et Adelph. act. 1. sc. 2.

-dixit, uelle uxorem ducere:
Sperabam iam deferuisse adolescentiam:
Gaudebam. ecce autem deintegro. nisi, quidquid est,
Volo scire; atq. hominem conuenire, si apud forum'st.

Et actu 4. sc. 2.

-Nequeo satis decernere:
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miserijs.

Quo in loco male Donatus.

Et actu 4. sc. 5.

Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse uerum, eo uereor magis.

Et Phormione, actu 3. sc. 1

Nescio. nisi Phaedria haud cessauit pro te eniti.

Et actu 5. sc. 7.

Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio.

Et Hecyra, actu 1. sc. 2

Quid egerint inter se, nondum etiam scio:
Nisi sane curae est, quorsum euenturum hoc siet.

Et actu 2. sc. 3.

-Nec, qui hoc mihi eueniat, scio:
Nisi pol filium multis modis iam exspecto, ut redeat domum.

Gellius quoque, lib. x. cap. xii

Item aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est deridiculae uanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos dicere, &c. Et Plinius lib. xxxv. cap. x. Nisi accitus a rege. Sic enim *legendum ex* omnib. antiquis libris; *non*, ut in peruulgatis, *Sed.* De Graecis *autem* Aristophanes: Εὖτοι λέγειν ἔμοι γε φαίνεσθον

ρεῖθον πάνυ πλὴν ἐν μόνῳ δέδοικα. Et alii.

42.a.Prolatandis consultationibus.) Fuluii liber, Protelandis. Quo modo item 16.6. *idq. magis olet antiquitatem*.

43.a.Satyram legem) *dictionem*, Legem, sustulimus, ueterum exemplarium *auctoritate adducti*.

43.a. Dein, postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur.) Sic Iustinianus, in praefatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam, collectum opus, dicit, utili inutilib. mixto, maxima tamen parte inutilib. deputata. Et Carisius lib.2. Omnia in se capit, quasi collecta per Satyram, (*sic enim lego, non*, Collectam.) concessa sibi rerum uaria potestate. Vide & Diomedem; & Festum, *a quo miror* hunc Sallustii locum iisdem uerbis in uoce Satura recitari, ex C. Laelii oratione, quam pro se dixit; *cum procul dubio* Sallustii *sit*.

43.a. Ac potissimũ eam dicam, quã in concione, &c.) Fuluii liber, *Ea dicam, quae in concione. nec displicet. nam, si legatur*, Eam dicam, quam in concione: *non uideo, qui possit apte* uerbum, Disseruit, quod subsequitur, *accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus*, Orationem disserere? *liberum tamen cuiq. iudicium relinquo*.

43.b.Quamq.multi.) Fuluii liber, *Quamq.inulti*. malo, *Multi. & si nec*, Inulti, reiicio.

43.b. Obnoxijs inimicis.) *etsi* uideo *scriptum esse* in quibusdam libris, *Obnoxijs inimicis: tamen*, *Obnoxij*, magis probo: *pro, Subiecti, subditi, uosmet eorum potestati dedentes. quod Memmius reprehendit*.

44.a.Incendunt per ora uestra magnifice) Fuluii liber, *Magnifici*.

44.In impetio nati.) quidam libri *praepositionem omittunt. utrumq. sententiam habet satis commodam*.

44.b.Maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse.) *similia illa*, in Catilina, 22. Virtus,

atq. sapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opib. tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Et in Iugurtha, 69. Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Et Thucydides, lib. 2. in concione Periclis 2. Αἴσχιον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

44. b. VIRVM flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse.) *suspectus locus. Quod si*, Virum, *deleas, quo modo* in Gryphianis libris impressum est, *haec erit sententia: Tametsi flagitiosissimam rem existimo, ut aliquis iniuriam acceperit impune, idest impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit: tamen, &c.* Alii, Viro, *reponunt. quod improbo. Impressam lectionem comprobat* Fuluii liber.

45. b. SECVTI morem imperatoris sui.) Quales, inquit Cicero in epistola, Periucundae, in Rep. principes essent, tales reliquos solere esse ciues, ut apud Platonem nostrũ scriptũ est diuinitus. Platonis uerba sunt, lib. 3. de Legibus: Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, ἄλλῃ θᾶττον, καὶ ῥᾷον μεταβάλλειν ἄν ποτε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ. Eadem prope Xenophon, l. 8. de Cyri paedia: Ὁποῖοί τινες ἂν οἱ προστάται ὦσι, τοιοῦτοι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπιτοπολὺ γίγνονται. Et Isocrates, ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν: Τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται, τοῖς ἄρχουσι.
Et idem in ea, quae inscribitur, Νικοκλῆς: Φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον διάγειν ἐν οἷς ἂν τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἑαυτὸν ὁρῶσι διατρίβοντας.

45. b. CASSIVS praetor.] *antea* in uulgatis libris, *Cassius populi R. quod mendosum duxi. itaq. reposui, Praetor, pro, Populi R. non differentib. antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam Praetor scribebatur sic, P R. Populi R. sic, P. R. Praeterea historiam sum secutus. nam Cassius praeturam gerebat. quod ante paucos uersus ostendit*

Sallustius.

Sallustius. *Cum haec scripsissem*, eundem Fuluii librum *inspexi, qui coniecturam meam confirmat. nam* in eo diserte scriptum est, Cassius pr.

45. b. QVONIAM se populo R. dedisset.] *sic antea* in omnib. uulgatis libris *legebatur. Ego, Dedidisset,* reposui, *ex coniectura.*

46. b. PAVCIS diebus.] in quibusdam libris, *Paucis post diebus. sed perperam: non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod, Paucis post diebus. Quod* Ciceronis, aliorumq. exempla declarant. Vide & 34. 48: 51. 60.70: 81.

47. a. TRIBVNI. Pl. continuare magistratum nitebantur.] *Tribunatus pl. magistratus appellatur. proprie tamen,* si Plutarcho credimus, *magistratus non est; cum neq. lictores habeat, neq. ius dicat, neq. purpura utatur. Quib. etiam alia* Plutarchus *adiungit, ut probet, non esse magistratum. Cum quo sentire uidetur* Liuius lib. 1. Ardens, inquit, ira tribunus uiatorem mittit ad consulẽ, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitãs, sine imperio, sine magistratu. *Sed utrumq. refellit* Cicero, in ep. 7. lib. 1 fam. cum ait: Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognoui Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum, ex magistratib. autem, L. Racilium, & fide, & animo in te singulari. Quem enim hic *in magistratum esse dicit, eum tribunum pl. nominat* ep. 1. & 5. lib. 2. ad Q. Fratrem. Et in oratione pro Quinctio, *de tribunis pl.* Per eum magistratum, qui auxilij caussa constitutus est. Et lib. 1. de Oratore: Exierant cum Crasso adolescentes, C. Cotta, qui tribunatum pl. tum petebat, & P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Et in lib. de claris Oratoribus: Ita tacitus Crassi tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenauisset apud praetorẽ Granium, idq. nobis narrauisset Lucilius, tribunum pl. nesciremus fuisse. Apud Nonium autem Fenestella,

his uerbis: Vt magistratum inierunt tribuni pl. C. Cato Ptolemaeo regi, & Lentulo consuli, assiduis concionib. inuidiam concitare coepit. Et Asconius, idem significat in commentario Verrinae II. *cum, interpretans illud* Ciceronis, Magistratum ineat necesse est nonis Decembribus: Eo, inquit, die tribunus pl. futurus. Et idem, in orationem pro Cornelio, C. Cottam legem tulisse, ut tribunis pl. liceret postea alios magistratus capere, duob. in locis ait. Et ibidem, Tiberium Gracchum tribunum M. Octauio, collegae suo, magistratum abrogasse, tradit. *Mirari equidem* aliquis *possit*, *quod* scriptum Plutarchus reliquit, *tribunos pl. purpura non esse usos*; *cum* in oratione pro Cluentio *de tribuno pl.* *Quinctio* legantur haec: Facite, ut non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam uultum, atq. amictum, & illam usq. ad talos demissam purpuram, recordemini. *Verum non est inter eos controuersia. notat enim* Cicero *purpuram in Quinctio tribuno pl. tamquam indicium insolentiae, quod amictu uteretur, ceteris tribunis inusitato.*

47.b. SVBDOLE eius augere amentiam.] sic & antiquus Fuluij liber. *Subdolus tamen* reposui; *quod ita scriptum* in quibusdam antiquis libris *comperissem: & argutius uidetur, magisq. Sallustianum.*

48.a. CENTVRIO primipili tertiae legionis] *Primipilus, & Primus pilus, non idem sunt. nam Primipilus, siue Primopilus (utrumq. enim,* ut infra ostendam, ueteres *dicebant: unde Primipilaris*, apud Quinctilianum, lib. VI. Plinium epist. lib. x. & apud Suetonium in Tiberio, & Spartianum in Pescennio Nigro, *Primo pilus autem* in antiquo lapide *reperitur) Centurio primus fuit inter decem centuriones triariorum. Primus pilus autem non centurio, sed centurionatus, fuit, quem ordinem centurio Primipilus ducebat. Vtriusq. subiungam exempla, et*

centurionis primum, deinde ordinis. Exemplorum autem quia duo genera ſunt, quae ex libris, *quaeq.* ex antiquis lapidib. *ſumuntur; primum* a libris *ordiar.* Caeſar, *de Primipilo centurione,* lib. 2. Bel. Gal. Primipilo P. Sextio, multis uulnerib. confecto. Liuius lib. 7. P. Salonius alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio, erat, quem nunc Primipilum appellant. Idem lib. 8. Duo Primipili ex utraq. acie inter Triarios erant. Valerius lib. 1. cap. 6. de prodigijs: Aquilarum altera uix conuelli a primipilo potuit. Addam etiam Dionyſij Halic. Graeca uerba, quae ſunt lib. 1x. Ἑνὸς τῶν ταγμάτων τῇ λαμπροτάτῃ ἀρχῇ κεκοσμημένος, ᾗ τὰς ἑξήκοντα ἑκατονταρχίας ἕπεσθαι τε, καὶ τὸ κελευόμενον ὑπηρετεῖν, κελεύει νόμος. τούτους Ῥωμαῖοι τοὺς ἡγεμόνας τῇ πατρίῳ γλώττῃ Πριμοπίλους καλοῦσιν. *Quibus uerbis intelligitur, centurioni Primipilo ſolitas obedire ſexaginta centurias, id eſt, totam legionem.* Et Vegetius, *eum Aquilae praefuiſſe, quod erat ſignum legionis,* lib. 2. *demonſtrat. Cuius poteſtatis ea ratio fuit; quia, cum eſſent in legione tria militum genera, denis ſingula centurionib. inſtituta, Haſtati, Principes, Triarij; & ceteris omnib. Triarij, aetate, uſu, fortitudine praeſtarent.; eo fiebat, ut primus centurio Triariorum non modo reliquis nouem Triariorum centurionibus, uerum etiam reliquis Haſtatorum, & Principum, centurionib. imperare poſſet. Propterea dixit* Dionyſius, *eum ſequi ſolitas ſexaginta centurias. uerum id perquam raro factum opinor; quippe cum in praelijs ſeparatim ſinguli ordines, Haſtati, Principes, Triarij, pugnarent. Quod ſi & Haſtati, & Principes, loco moti, fuſiq. ab hoſtib. fuiſſent; tunc* Triarij*, fugientib. exceptis, renouata pugna, hoſtes inuadebant, eosq. Haſtati, & Principes, modo uicti, ſequebantur. ita, permixtis ordinibus, unum eſſe oportebat, cuius uoluntati, & imperio, milites omnes parerent. is autem Primus centurio, id eſt* Primipil*us, fuit: qui cum aquilae praeeſſet,* ut ait Vegetius, *& inter centurio-*

nes Triariorum primum locum obtineret; iure omnib. reliquorum quoq. ordinum centurionib. imperabat. Quod & Plinius lib. 22.c.6.declarat.inquit enim: Primum pilum capessens sub Catulo, exclusam ab hoc legionem suam hortatus, tribunum suum, dubitantem per castra hostium erumpere, interfecit, legionemq. eduxit. *Quib. uerbis constat, eum, qui primum pilum duceret, primum locum in legione, post tribunum militum, obtinere solitum.* Liuius *quoq. honoratiores ceteris centurionib. indicat fuisse primipilos,* cum ait lib.42. Cum tribuni militum centuriones, sed primum quemque, citarẽt; tres & uiginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos pl. appellarunt. *Quemadmodum autem Primipili primum locum inter omnes suae legionis centuriones obtinebant: sic primae legionis* Primipili *honore praestabant omnib. ceterar. legionum* Primipilis. *Propterea Sp. Ligustino, qui antea quater pilum duxerat, primus pilus in legione prima uirtutis caussa est assignatus.* Quod apud Liuium scriptum est, eodem libro.

Haec, ex libris: *Nunc* lapidum testimonia subscribamus.

Fulginei. I.

Fulginei. 1

P. AELIO. P. F. PAPIR
MARCELLO . CENT
PRVM. SVB . PRINCIPI. PE
PEREGRINORVM . ADSTATO
ET. PRINCIPI . ET . PRIMIPILO
LEG. VII. GEN. PIAE. FEL. ADLEC
TO . AD. MVNERA. PERAEFF
LEGG. VII. CLAV. ET. PRIMAE
ADIVTRICIS. V. F. FLAMINI
LVCVLARI. LAVREN. LAVINA
PATRONO . ET . DECVRIONI
COLONIAE. APVLESIVM. PATRONO
CIVITAS . FORO FLA. FVLGINIA
ITEMQVE. IGVVINORVM. SPLEN
DIDISSIMVS. ORDO. FOROFLAM
CVIVS. DEDICAT. DECVRIONIBVS
ET. LIBERIS. FORVM. PANEM
ET. VINVM. HS. XX. N. ITEM
MVNICIPIBVS. HS. IIII. N. DEDIT

Sorae, ad D. Restitutae. 2

L. FIRMIO. L. F
PRIM. PIL. TR. MIL
IIII. VIR. I. D
COLONIA . DEDVCTA
PRIM. PONTIFICI
LEGIO . IIII . SORANA
HONORIS . ET . VIRTVTIS
CAVSSA

Capuae, ad D. Vincentij. 3

PAVLO . AEMILIO
PRIMIPILO . BIS
PRAEFECTO . EQVIT
TRIBVNO . CHORTIS
IIII . PRAETOR
. . . . SENECIO

Romae, in domo Caesia. 4

M. Pompeio. M. F. Ani. Aspro
7. Leg. XV. Apollinar. 7. Coh. III. Pr
Primop. Leg. III. Cyren. Praef. Castr
Leg. XX. Victr
Atimetus . LIb . Pullarius
Fecit. et. Sibi. et
M. Pompeio. M.F. Et. CInciae
Col. Aspro Saturninae
FIlio. suo. et VxorI. suae
M. Pompeio. M. F. Col. Aspro. FIlio. Minori

Venafri, post tribunal altaris maioris Episcopatus. 5

Sex . Aulieno . Sex. F . Ani
Primo pil . II. Tr. Mil
Praef . leuis . armat
Praef. Castr. Imp. Caesar. Aug
et. Ti. Caesaris . Augusti
Praef. Classis. Praef. Fabr
II. Vir. Venafri. et. Foro. Iuli
Flamini. Augustali
Nedymus . et . Gamus . Lib

Seno-

Senogaliae. 6

P. F .... A . Primopilo
Spectatae.uirtutis.equestris.ordinis.u
Patribus. et . Plebi . grato
Ob . gratam . adolescentis
indolem, . benemeritam
Saxum . Dedit

Parmae. 7

. . . .
PRAEP. LEG. XX. VALEN
VICTR . PRIMOP . LEG
X. GEMIN. PIAE. FIDEL
CENT. LEGION. IIII. SCY
THIC. XI. CLAVD. XIIII. GEM
VII. GEMIN
PATR. COL. IVL. AVG. PARM
PATR . MVNICIPIORVM
FORODRVENT . ET. FORO
NOVANORVM. PATRON. COL
LEGIOR. FABR. ET. CENT. ET
DENDROPHOR . PARMENS
COLLEG. CENT. MERENTI

Tarra-

Tarraconae. 8

Templum . hoc . Sacrum . Her . . . .
. . . . . Augusti . Nomen . Felix
Remaneat . Stirpis . suae . laetetur
Parens. Nam. Quom. Te. Caesar. Te. M
Exposce. Deum. Caeloque. . . Reperies . . .
Mundum. Reges. sint. Hei. tu . . et . . sorte. . . .
Huic. Imperent. Negantq. Nos. felicibus. uo-
(teis. sueis
L. Aurelius. L. F. Pal. Rufus. Primopilaris
. . . . . XVI . Militaris . sec . . . . .
. . . . . . Imp. Caesaris. . . . .

In Hispania. 9

L. AVRELIVS. L. F
PAL
RVFVS
PRIMOPILARIS
LEG. XVI
H. S. E

De *ordinis ductore, qui Primipilus, uel Primopilus, uocabatur,* diximus. *Nunc de ipso ordine, qui Primus pilus, non Primipilus, aut Primopilus, appellabatur,* ea, quae scripta sunt a ueteribus, *afferamus.* Caesar lib. 3. Bel. Gal. P. Sextius Baculus, primi pili centurio. Idem planius etiam, lib. 5. Baluentius anno superiore primum pilum duxerat. Et lib. 6. Sextius primum pilum apud Caesarem duxerat. Et lib. 1. Bel. ciu. L. Pupius, primipili centurio. Et lib. 3. Scaeuam, centurionem, ab octauis ordinib. ad primum pilum traduxit. *tametsi mendose* in uulgatis libris, in eo loco, *legatur, Primipilum. nam* in antiquo Borromaei Cardinalis libro est, Primum pilum. Et ibidem, infra: Crastinus primum pilum superiore anno in legione decima duxerat. *De hoc ordine significasse* eundem *puto* lib. 5. Bel. Gal. cum dixit: Erant in ea legione centuriones, qui iam primis ordinib. appropinquarent, T. Pulfio. & L. Varenus. Et Tacitus, lib. XIX. Occisi sex primorum ordinum centuriones. Et Liuius, lib. 7. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat. Et lib. 8. ubi de acie tertia loquitur. Sub signis quindecim ordines locabantur: ex quib. ordo unusquisq. tres partes habebat: earum unamquamq. Primum pilum uocabant. trib. ex uexillis constabat. *Cum dicimus etiam, Centurio primi pili; idem ualet, ac si dicamus, Centurio, primum pilum ducens.* quod ostendit Sallustius, hoc in loco. *Et* Velleius, lib. 2. Primi pili centurionem, nomine Vibillium, fuste percussit. Liu. l. 2. Populus dedicationem aedis dat M. Plaetorio, primi pili centuruoni. Suetonius in Caligula: Nonnullis centurionibus, ante paucissimos, quam consumaturi essent, dies, primos pilos ademit, caussatus senium cuiusq. & imbecillitatem. Et Valerius, lib. IX. Dedicatio aedis Mercurij M. Plaetorio, primipili centurioni, data est. Et Tacitus, lib. XIII. Curam praesidiorum Pactio Orfito, primi pili

honore

honore perfuncto, mandat. Et lib. XIX. Aquilam Atilius Verus, primi pili centurio, seruauerat. Et Plinius, lib. 22. cap. 6. Primum pilum capessens, legionem eduxit. *Haec* ex historia. *Sed* a Cicerone *quoq*. tria *suppetunt huiusce generis* exempla. Epist. 20. lib. 5. ad Atticum: Cohortem primam totam perdidit, centurionemq. primi pili, Asinium Dentonem. Et in oratione pro Balbo: L. Marcius, primi pili centurio, cum Gaditanis foedus icisse dicitur. Et in Antonium, oratione XII. Cum Aquilae primi pili nummos aureos daret. Quo *loco subaudiri, Centurioni, non dubito: alioqui legendum putarem, Aquilae primipilo. Constat igitur* ex Caesare, Sallustio, Cicerone, Liuio, Velleio, Suetonio, Valerio, Tacito, Plinio, *ordinem in militia fuisse Primum pilum: de quo* lapidum testimonia *non habemus: ordinis autem ductorem fuisse Primipilum*, & lapidibus, & libris, *probatum iam est. Quaeri potest: cum Primipilus, quem fuisse primum in Triarijs centurionem*, Liuio *maxime* teste *probauimus, qui eum tribuno mil. honore proximum locat, quib. nominib. reliqui nouem Triariorum centuriones appellarentur. Opinor, numero distinctos fuisse, ut post Primipilum diceretur, Centurio secundi triarij; post hunc autem, Centurio tertij triarij; eademq. ratione, usq. ad decimum*. Et, cum dixit Caesar, Ab octauis ordinib. ad primum pilum Scaeuam traduxit: *indicat, opinor, Scaeuam, e centurione octaui triarij, primum centurionem, idest primipilum, ob uirtutem, esse factum. Sic* Primus hastatus, *pro primo ordine hastatorum*, a Caesare nominatur lib. 2. bel. ci. Cecidit, inquit, Q. Fulginius, ex primo hastato legionis XII. qui, ob eximiam uirtutem, ex inferiorib. ordinib. in eum locum peruenerat: *idest, a decimo hastuto, per omnes reliquos ordines, usq. ad primum*. Et Cicero, lib. 1. de Diuin. Signifer primi hastati signum loco mouere non potuit. *Eadem ratione Primus princeps uocabatur primus ordo inter prin-*

cipes;

cipes; sic secundus, tertius, usq. ad decimum. Vnde illud, in Ciceronis ad M. Brutum epistola: Nasennius, Cretensi bello, Metello imperatore, octauum Principem duxit. *Transibant autem centuriones uirtutis gratia ab inferiore ordine ad altiorem; ut, a decimo hastato, ad nonum; a nono, ad octauum; & sic, usq. ad primum: a primo uero hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde a primo principe ad decimum triarium, sed ad primum, qui* priscis temporib. *uocabatur primus centurio;* posterioribus, *Primipilus*, ut Liuij uerbis ostendimus. *Hanc* mihi *coniecturam de centurione primi hastati ad ordinem Primum principem traducto*, Liuius *affert;* apud quem lib.42. ita loquitur Sp. Ligustinus: Hic me imperator dignum iudicauit, cui Primum hastatum prioris centuriae assignaret: tertio iterum uoluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos, & Antiochum regem, est missus a Man. Acilio mihi Primus princeps prioris centuriae est assignatus. *De Centurione autem primi principis, ad ordinem primi pili traducto*, sic Vegetius, lib. 2. uetus consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis promoueretur Centurio primi pili. Hactenus recte Vegetius. Quod autem subiungit, *in eo mutatam Militiae rationem declarat*: ait enim: Qui non solum Aquilae praeerat, uerum etiam quattuor centurias, idest, quadringẽtos milites, in prima acie gubernabat. *Primum, non quattuor centurias, uerum unam tantum, gubernabat Primipilus: & erant in Triarijs, quot Manipuli, totidem Primipili; qui antea,* ut lib. VII. scripsit Liuius, *Primi centuriones appellati fuerant. In hoc igitur* ualde a Polybio, cui plurimum in historia tribuo, Vegetius dissentit. *Quod si Centuria Manipulus est, ut equidem facile credo; quia Centuriones, qui Manipulis praeerant, nominabantur: non intelligo, qui potuerint in quattuor centurijs milites esse quadringenti. Concedam,* priscis illis tempo

ribus,

ribus, cum Roma Regib. pareret, atq. etiam aliquanto poſt, centenos fuiſſe milites in centuria; ſed, quo tempore aduerſus Latinos Romani T. Manlio Torquato, & P. Decio coſ. dimicarunt, in ſingulis haſtatorum, principumq. manipulis erant milites ſexageni; praeterea centuriones duo, uexillarius unus: Triariorum autem 180, & centuriones item duo, uexillarius unus: totidemq. & Rorarij, & Accenſi, in eodem, cum triarijs, manipulo. nam in tertia acie quindecim manipulos Liuius conſtituit: quos etiam Ordines uocat: ſingulosq. diuidit in partes tres, Triarios, Rorarios, Accenſos. Age, Liuianos manipulos omittamus: de ijs cogitemus, quos Polybius denos quidem in ſingulis militum generibus, ideſt in haſtatis, principibus, triarijs, diuerſo tamen militum numero, conſtituit. ſingulis enim Haſtatorum, & Principum, manipulis milites attribuit CXX; Triariorum autem manipulis dimidium, ideſt LX. Ita neq. Vegetio cum Liuio, aut Polybio; neq. rurſus inter Liuium, & Polybium, conuenit. Quid, quod primum pilum in acie prima ſtatuit Vegetius, contra quam Liuius, & Polybius, qui locum ei poſtrema in acie inter Triarios aſſignat. nimirum diuerſis temporib. magna rei militaris facta commutatio eſt. Nec enim perpetuo manſit ea militiae ratio, quam a Polybio, qui cum Africano minore uixit, explicatam uidemus. Ille pilum ſolis uelitib. tribuit, haſtatis autem, & principibus, ueruta bina; triarijs, neq. pilum, neq. ueruta, ſed haſtam, praeter gladium: Caeſar autem, lib. III. Bel. ci. (ut uno contenti ſimus exemplo, cum ſuppetant multa) iacta eſſe pila, ſignificat, ab ijs, qui cum Craſtino euocato contra Pompeianos procurrerunt: quos non fuiſſe uelites, qui minimae fortitudinis erant, oſtendit non obſcure: ait enim: Electi milites eum circiter CXX. uoluntarie eiuſdem centuriae ſunt proſecuti. Vt omittam, quod legionem C. Marius auxit ad militum ſex millia: ut is eſſet ordinarius nnmerus, qui antea fuerat quattuor millia ducenti: quod Polybius memoriae prodidit.

48.b.

48.b. C. MAMILIVS Limitanus.) alij, *Limentanus*. *quod mendosum est. Sincerum autem, Limitanus, aut Limetanus: cum, & E, uicissim ueteres usurpauerint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de Limitibus*, *cuius mentio est* in libro de Limitib. agrorum, & apud Ciceronem de Legibus, & in Bruto. Nummum *praeterea* argentum ipsi uidimus apud clarissimum uirum, Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est, C MAMIL. LIMETAN

50. a. ALIA omnia sibi cum collega. communia ratus.) *Communia*, Fuluij liber *non habet*.

51. a. COCTVM cibum.) Valerius, lib. 2. cap. 2. Namq. lixas, inquit, e castris summouit, cibumq. coctum uenalem proponi uetuit: in agmine neminem militum ministerio seruorum, iumentorumque, ut arma sua, & alimenta, ipsi ferrent, uti passus est. castrorum subinde locum mutauit: eadem, tamquam Iugurtham semper adesset, uallo, atq. fossa, amplissime cinxit.

51. a. CERTIOR Romae factus) *Roma, legitur* apud Nonium, haec recitantem in, Innocentia.

51. a. IAM antea experimentis cognitum erat] Sic Tacitus: Experimentis cognitum est, Barbaros malle Romam petere reges, quam habere.

51. b. ITEM funditorum, & sagitt.) *Dehinc, pro, Item, est* apud Nonium, haec recitantem in Commentariolo de genere armorum.

52. a. HVMI arido, atq. arenoso.) *sic legit* Priscianus lib. XIIX. *nec omnino discrepant* ueteres libri. *Quem locum ab alijs quoq. iam animaduersum, ac notatum, uideo*.

53. a. POST principia habere.) sic Sisenna, hist. lib. 3. apud Nonium: Post principia paullatim secedunt, atq. inde fugae se mandant. Quo in loco mendose, Post ricipia legitur. Sic & Gnatho Terentianus,

nus,

nus, actu 4. sc. 7.
Tu hosce instrue: hic ego ero post principia: inde omnib. signum dabo.
Et C. Gracchus, apud Gell. lib. xv cap. x i i. Sed in conuiuio liberi uestri modestius erant, quam apud principia. *sic enim est legendum: non*, ut in uulgatis, *Principem*. Et Cicero ad M. Brutum: Spes libertatis nusquam, nisi in uestrorum castrorum principijs est. *Quo in loco male* quidam, Praesidijs, pro Principijs. Et Varro, de re rust. lib. i i i. cap. 4. Ego uero, ut aiunt, post principia in castris.

59. a. DOMI modicus.) *respuo, quod* a quibusdam *legitur, Domi pudicus. nam & sententia recipit, Modicus; & uero* ita recitat Nonius *in* uerbo, Modicus.

63. a. INTERDVM, somno excitus, arreptis armis, tumultum facere.) Apud Diomedem lib. i. c. 4. ita scriptum est: Interdum, experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.

65. a. IMPARES magnitudine, pari natura.) Seruius, in Virg. Aen. lib. i. Impares magnitudine, pares natura. *Vtrouis modo legas, parui refert.*

66. b. PRETIVM fore.) *sic reposui*, ex plerisq. antiquis libris. Quo modo locutus, 81: Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitiae tuae. Et Tacitus i. Germanico pretium fuit, conuertere agmen. Et 2. Res, eo anno prolatas, haud referrem, nisi pretium foret. Fuluij tamen liber, Operae pretium fore. Ego *dictionem*, Operae, *induxi*, aliorum ueterum librorum auctoritate adductus.

67. b. MILITIAE.) *sic* antiquus Fuluij liber. in uulgatis, *Militia. Sed antiquus loquendi modus, Domi, militiaeque, adduxit me, addita praesertim* ueteris libri auctoritate, *ut locum mutarem*.

68. b. NATVRAM unam, & cōmunem, omnium.) *Euripides*: Τὸ γὰρ πάλαι καὶ πρῶτον ὅτ' ἐγενόμεθα δ' ἰὰ δ' ἔκρι-

δ᾽ ἔκρινεν ἁ τοκοῦσα γαῖ βροτοὺς, ὁμοίαν χθὼν ἅπασιν ἐξεπαίδευσεν ὄψιν. ἴδιον οὐδὲν ἔχομεν.

68.b. FACIANT idem maiorib. ſuis.) *non defuere, qui, & ſententiam, & loquendi genus, ignorantes, hunc locum deprauare conati ſunt; arbitrati, pro, Faciant, legendum, Faciunt: quaſi dixerit* Salluſtius, *Eodem modo maiores ſuos deſpiciunt, ſicuti me. quod aperte falſum eſt, & pulcherrima ſententia deteriore commutatur. Eſt autem horum uerborum haec ſignificatio: Si me iure deſpiciunt, faciant idem, quod maiores ſui fecere: ideſt, imitentur maiores ſuos in recte factis: non enim debent & me deſpicere, & maiores ſuos non imitari.* Graeca loquendi ratio, *parum explorata, ſententiae tenebras offudit.* Sic locutus ante Salluſtium Lucretius, poſt Horatius. Lucretius lib.2. - animalia cum ſint, Atq. animalibu' ſint mortalibu' una eademque. *pro, unum, & idem, quod animalia mortalia ſunt.* Et lib.3.

- quor. unus Homerus
Sceptra potitu', eadem alijs ſopitu' quiete eſt.
pro, eadem, qua alij.
Et lib.4.
Nempe eadem facit; & ſcimus facere omnia turpi.
pro, eadem, quae turpis.
Horatius autem, in libro de Arte poetica, ad Piſones: (*ſic enim malo nominare, quam,* ut quidam, epiſtolam, ex Quinctiliano lib. 8. c. 3. Priſciano, Diomede lib. 3. c. 1. Donato in Terent. Adelph. act. 5. ſc. 4. Seruio in Virg. Aen. lib. 1. & Probo, etſi Cariſius lib. 2. aduerſetur.)
Inuitum qui ſeruat, idem facit occidenti.
pro, idem, ac ſi occideret.
De Graecis autem, Sophocles in Aiace:
ὑμεῖς θ᾽ ἑταῖροι ταὐτὰ τῇδέ μοι τάδε
τιμᾶτε.
Et in Tyranno.

-ἣν γὰρ εὑρεθῇ λέγων
σοὶ ταῦτ', ἔγωγ' ἂν ἐκπεφλεγοίην πάθος.

Euripides quoque, apud Gellium, lib. XIII. cap. XXIV.
Δὶς ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἰσχύλος,
Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
Ἥκω δὲ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν Δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,
Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλη, κάρδοπον.
Et Xenophon, in Cyri Paedia, sic:
Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ᾄδεται. *Et infra in eadem saepe.* Item Isocrates Ἀπολλωνιάτης, in oratione πρὸς Δημόνικον: Ταυτὰ πάσχει τοῖς ἅρμασι. Et Aristoteles, in libro de Arte poetica: Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς. Et Rhet. lib. 3. Ἔφη ὁ δὲ, οὐκοῦν σὺ ταυτὰ τούτοις ἔθου.

69. b. ILLIS artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant.) Thucydides, lib. 3. Ποιήσατε δὲ τοῖς Ἕλλησι παράδειγμα, οὐ λόγων τούτοις ἀγῶνας προθήσοντες, ἀλλὰ ἔργων: ὧν ἀγαθῶν μὲν ὄντων, βραχεῖα ἡ ἐπαγγελία ἀρκεῖ. ἁμαρτανομένων δὲ, λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες προκαλύμματα γίγνονται.

70. b. NEQ. quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optauit, magis, uti boni, honestiq. uitam exigerent.) Sumpsit haec ex Platone in Epitaphio: Οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας ηὔχοντο γενέσθαι, ἀλλ' ἀγαθοὺς, καὶ εὐκλεεῖς.

70. b. PLVRA dicerem, Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent.) in Catilina, 26: Compertum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neq. ex ignauo strenuum, neq. fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon, lib. 3. Κύρου παιδείας: Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσαι καλὴ παραίνεσις, ἥτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, αὐθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει.

70. b. A. MANLIVM) *Manilium*, Plinius nominat lib. XXXIII. cap. I

71. b.

71.b. NEQ. belli patrandi cognouit. *Sic* Priscianus legit; *subaudiens, Caußam: sic &* antiquus Fuluij liber. *Quo modo &* Liuius lib.v.*&* Hirtius de bello Alexandrino *locuti sunt. quod ab alijs quoq. animaduersum est. His uerbis haec est subiecta sententia: Neq. ad bellum patrandum pertinere cognouit.*

73.b. MORE humanae cupidinis, ignara uisundi.) *pro, uisundi ea, quae ignorantur*. *Sic* Gellius, lib.IX.cap. XII.& Nonius, in uerbo, Ignarus, recitant. *Quo modo* Virgilius locutus lib. X. Ignarum Laurens habet ora Mimanta. Et Tacitus lib.2. Per occulta, & uigilib. ignara. Et lib.3. Non sibi quidem ignara, quae uulgabantur. Et lib.XII. Nihil tam ignarū barbaris, quam machinamenta, & astus oppugnationum. Et idem Sallustius, 54. a. Regio, hostib. ignara. *Gnarus item, pro Cognitus,* apud eundem Tacitum: Idq. nulli magis gnarum, quā Neroni. Et, Campos madentes, & ipsis gnaros.

75.a. SVLLA gentis patriciae nobilis fuit, familia prope iam exstincta.) Seruius lib. Aen. VII. Sulla patriciae gentis fuit, familia iam exstincta &c.

75.a. DE uxore potuit honestius consuli.) Valeriā enim, in theatro lasciue nimis blandientem, senex ipse, uxorem duxit. Plutarchus.

75.b. VIX decima parte die reliqua.) antea in uulgatis, *Diei, legebatur, quemadmodum est* in Fuluij libro. *Die, emendaui*, ex Prisciano lib. IIX. *&* Gellio lib. IX. cap. XIV. cuius haec sunt: Ego in Iugurtha Sallustij, summae fidei, & reuerendae uetustatis, libro, Die, casu patrio, scriptum inueni. uerba haec ita erant: Vix decima parte die reliqua. non enim puto argutiolam istam recipiendam: ut, Die, dictum, quasi, Ex die, existimemus. Supra quoque, 54. a. Et iam die uesper aderat, pro, Diei. *non enim assentior* Fuluij libro, *in quo, Diei, scriptum est: tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta.* Et 74. a. Quae dubia nisu uide-

 bantur.

bantur. Sic enim habent quidam ueteres libri. Et 80. a. Vbi castra locata, & die uesper erat. *Quo item in loco, Diei, habet* Fuluij liber. *Acie quoque, pro Aciei, dixit* idem Sallustius. historiarum libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo. Et Horatius Od.7. lib.3. Constantis iuuenem fide, pro, fidei. Et Sat.3. lib. 1. Commissa fide. Item Virg. Georg. 1. Libra die, somniq. pares ubi fecerit horas. Et Aen. lib. 1. Munera, laetitiamq. die. Fide quoque, pro Fidei, dixisse Plautum in Aulularia, testatur Carisius, Instit. gramm. lib. 1. Plancus item, ad Ciceronem: Quo obside, fide, illius, & societatis in rep. administranda uterer.

76.a. PARS equos adscendere.) *Fronto, Escendere, legit. in quo suspicarer mendum inesse, nisi ab eo litterarum ordinem seruatum uiderem. haec enim recitat in uerbo, Escendo.*

76.a. OBTRVNCARE multos.) *sublato uerbo, Alios, quod* in uulgatis libris *erat, in quib.* legebatur, *Alios obtruncare, multos contra &c. mutata etiam distinctione, locum, ut opinor, illustraui. quam correctionem* eidem Fuluij libro *deberi, fatendum est.*

76.b. DEIN custos pleno gradu in collem subducit.) Apud Nonium, *Cunctos, legitur, haec recitantem* in uerbo, Subduco. *De pleno autem militum gradu, uidendus* Vegetius, lib. 1. cap. IX. & ep. Trebonij 16. lib. XII.

76.b. TVBICINES simul omnes signa canere.) *pro, Signa, erat* in uulgatis libris, *Tuba. est autem absurdum, si dicas, Tubicines tuba canere. nam, si Tubicines sunt, quis dubitet, quin Tuba canant? itaq. reposui, quod scriptum uidi* in antiquissimo Fuluij libro. *Tubicines autem signa canunt, cum tubarum clangorem spiritu excitant.* Paullo ante dixit, Ne signa quidem canere iubet. Et, in Catilina, 27. b. Signa canere iubet. *utroq. enim modo dici potest, Signa canunt; ut, Signa, sit nominandi casus: &, Tubicines signa canunt; ut sit accusandi casus. Tubae uero signa uocantur, quia mili-*

tib. signum dant, quid eis agendum sit. nam, si referre, aut inferre, pedem oportet; si consistere, aut locum, ordinem ue, mutare: uarie signa canunt.

78.b. IAM a pricipio inopi.) *Inopi, non legitur* in quibusdã antiquis libris. *& sane abesse potest, incolumi sententia.*

79.a. COPIA facta mittendi.) *uerbum, Mittendi, sustulimus, tamquam glossema; opinionem nostram confirmante* Fuluii libro.

79.b. NAM etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter uolens.) Haec, ex Pacuuii Duloreste, a Nonio recitari uideo, in uerbo, Munes: *ut fortasse uel a* Pacuuio Sallustius *hoc sumpserit; uel aliquid* in Nonio *desideretur. in quoetiam pro, Nam etiam tum, Animum quae tum, mendose legitur.*

80. a FVNDITORVM, Baleariorum.) *rectius* in aliis libris, Funditorumq. Balearium. eos enim nominat Caesar de Bello Gall. l. 2. & Plinius l. 3. c. 5. ait, *Baleares insulas funda fuisset bellicosas. Funda autem ibi*, ut ait Seruius, *reperta est.*

80.b. AB inermis pedibus.) *antea, Inermibus. Ego, Inermis, reposui*, ex Nonio, haec recitante in Cõmentariolo de mutata declinatione. Facile autẽ est cõiicere, homines ĩperitos, antiquae uocis insolẽtia offẽsos, supposuisse aliã, quae ad illius similitudinẽ proxime accederet.

81.b. SED ego cõperior, Bocchũ non magis Punica fide, quã ob ea, quae praedicabat, &c.) *sic emendaui, ex* Fuluii libro, *et* Prisciano lib. 8. *Quo modo* supra locutus, 50: Metellũ, magnũ, & sapientẽ uirum, fuisse cõperior. Et Tacitus, IV. Hunc ego Lepidũ tẽporib. illis grauem, & sapientẽ uirũ fuisse cõperior. Sed & Gellius, lib. 3. cap. 2. Verũ, inquit, esse cõperior, quod quosdã, bene litteratos hoĩes, dicere audiui. Vide Diom. l. 1. c. 4. de differ.

83. a. VVLTV, colore, ac motu corporis, pariter atq. animo uarius.) Fuluii liber: *Vultu corporis pariter atq. animo uarius.* Seruius, Aen. VII.

Vultu, & oculis, pariterq. animo uarius. Alij: *Vultu pariter corporis, atq. animo uarius*.

83.a. QVAE ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione, patefeciſſe.) Fuluij liber: *Quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris ſpecie oris patefeciſſent*. Alij: *Quae ſcilicet, ipſo tacente, occulta pectoris oris immutatione patefeciſſe*. Vale: *Quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatio patefecit*. Vel: *Quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta cordis, ſpecie oris, patefeciſſent*.

83.a. ADVERSVM Gallos.) *immo, Cimbros*. Liu. lib. 7. *Vel, Cimbros, & Teutontes*. Val. l. 4. c. 7. & Vell. l. 2.

83.a. EA tempeſtate ſpes, atq. opes, ciuitatis in illo ſitae.) Antonij Caſarij, Caeſenatis, & Pauli Hyantaphij, Sabini libri duo ſcripti, *Ex ea tempeſtate*, habent. Praeterea, *Sitae erant, non, Sitae. alij iūdicent. impreſſa lectio mihi quidem ſatis lepida uidetur. Quo modo locutus &* Sulpicius Seuerus, Sacrae hiſtoriae lib. 1. de Ioſepho: Ea tēpeſtate ſpes, atq. ſalus, Aegypti in illo ſitae erant.

IN. ORATIONEM LEPIDI

85.a. RELEGATI in paludes.) *haec* Fronto ex primo hiſtoriarum in, Relegat in illum locum: *in quo, pro, Relegati, Relegat, mendoſe legitur*.

85. a. RES ſecundae 'mire | ſunt uitijs' obtentui.) Seneca Controuerſiarum lib. v. contr. 25. Cum ſit praecipua in Thucydide uirtus breuitatis, hac eum Sal luſtius uicit, & in ſuis illum caſtris cecidit. nam in ſen tentia Graeca, tam breui, habes, quae ſaluo ſenſu detrahas: deme uel .... uel ... deme; conſtabit ſenſus, etiam ſi non aeq. comptus, aeq. tamen integer. at ex Salluſtii ſententia nihil demi, ſine detrimentis ſenſus, poteſt. Titus autem Liuius tam iniquus Salluſtio fuit, ut hanc ipſam ſententiam & tamquam tranſlatam, & tamquam

tamquam corruptam, obijceret Sallustio. nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat: laudat, quem non timet; & facilius putat, posse a se Sallustium uinci, si ante a Thucydide uincatur. *Haec* Seneca: *ex cuius uerbis admonemur,* Thucydidis locum *nobis quaerendum esse, quem* Sallustius *imitatus est. Eadem* apud Demosthenem *sententia, qui &* ipse Thucydidem *assidue in manib. habebat*, Olynth. 2. Ἀλλ', οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν. αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι, καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δέ τι πταίσει, τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ ταῦτ' ἐξετασθήσεται.

IN . ORATIONEM PHILIPPI

88.a. TORPEDO animos oppressit.) Priscianus, hunc locum ex 1. hist. recitans, *cum lectione impressa facit*. Apud Nonium *uero*, in uerbo, Torpedo, *pro Opressit, Obrepsit, scriptum est*.

88. a. CVIVS in Vrbem reditu decus, atq. ordines omnes interierunt.) Fuluij liber: *Cuius in Vrbem reditu decus ordinis huius interijt. Quod probo.*

IN . ORATIONEM MACRI

90.b. L. CINCIVS.) Pedianus 3: & Dionysius *Sicinium nominant. Quo modo &* in antiquo Fuluij libro *scriptum postea animaduerti*.

90.b. QVAM uos iniuriae pertaesum est.) haec ex 3. hist. recitat Fronto, in uerbo, Taedet.

91. a. QVO tribunos plebei modo patricium magistratum.) *mendosus locus. Quod si legas, Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum; mendum tolletur, & sententia patefiet.* Fuluij liber, *Quos trib. &c.*

91.a. NEQ. ego uos ultum iniurias hortor.) *et haec recitat* Fronto, ex eodem hist.libro, in Hortor; *omisso uerbo, Ego*.

91.b. MVNIA uestra pensantur, &c.) *totus hic locus ualde perturbatus. neq. tamen ex* antiquo libro,*qui ualde a* uulgatis omnib. *dissentit, elicere quidquam potui, quod sententiam illustraret. Fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. Ego, ut* in antiquo libro *scriptum uidi,ita te statum relinquam. Est autem in eo sic: In unia uestra pen santur: qua tamen quin is modis libertatem omnium aestima uere,qui profecto non amplius possunt alimẽtis carceris.neq. utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires,sic ut neq. absolui cura familiari tam parua res. & ignaui quisq. tenuissimas perfrustratur: quae tamen, quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur. &c.*

92. a. NEQ. enim ignorantia claudit res.) *haec recitat* Donatus in Ter. Eun. act. 1. sc. 2.

IN EPISTOLAM
POMPEII

92.b. VTRVM censetis, me uicem aerarij praestare?) Diomedes lib. 1.cap.cap.IV.ex 3.hist.recitat, *Vtrum uicem me praestare creditis?*

IN EPISTOLAM
MITHRIDATIS

94.b. INTER me, atq. Lucullum, proelijs, inopia rursus ambos incessit.) *haec* ex 4. hist. Carisius libro 1. 118. recitat. in quo, *Prope, pro, Proelijs, mendose legitur*, in uulgatis libris.

94.b. MEIS militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora, bellum conficere.) haec Carisius lib.2.217.ex 4. historiarum sic recitat: *Meis militi-*

militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora, bellum conficere.

AD . C . CAESAREM, DE . REP . ORDINANDA

99. a. RELIQVVM est, optare, uti, quae tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire ſinant.) ſic in. 11. ad Caeſarem, de Rep. Ordin. 105: Quae mihi utiliſſima factum uiſa ſunt, quaeq. tibi uſui fore credidi, quampauciſſimis potui, perſcripſi. ceterum deos immortales obteſtor, ut, quocumq. modo ages, ea res tibi, reiq. pub. proſpere eueniar. Et Demoſthenes, Olynth. 1 Χρυσὰ δ᾽ εἴη παντὸς εἵνεκα. Et 3. Σχεδὸν εἴρηκα, ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δ᾽ ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN . PORCII . DECLAMATIONEM

114. a. QVI coitiones ullas clandeſtinas.) *ſic emendaui; cum antea* in peruulgatis libris, *Conciones, legeretur.*

IN . ORATIONEM IN . SALLVSTIVM

127. b. NEQ. aliter uexauit, ac debuit.) *nihil muto. Vixit, tamen, pro Vexauit, magis placeret.*

128. a. NOMINIS perditi, ac notiſſimi.) *Quid, ſi legas, Homines perditi, ac notiſſimi?*

INDEX. RERVM ET. VERBORVM

MEMORABILIVM

Albinus

Capi-

conſulatu

Consulto,

F

G

Hominis

Legati

Mapalia,

titer

Numidica

Poe-

LAS,

S

TAR-

T

Tyran-

Vrbe

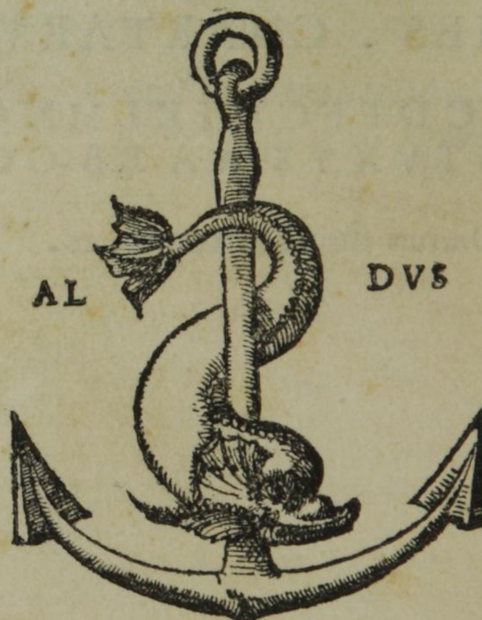
SERIES . CHARTARVM

A A B C D E F G H I K L M N O P
Q R S T V X Y Z AA BB CC.

Omnes ſunt quaterniones.

VENETIIS. ∞DLXVII.

ALDVS . MANVTIVS
PAVLLI . F
A . N

AL
DVS

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

